

HOLMI

XVIII. évfolyam 5. szám

2006. május

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Domokos Mátyás,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Somlyó György**: Szonett (egyik, amely hiányzik a „Talizmán”-ból) • 579
- Rába György**: Rejtett arcvonások • 579
Magántörténelem • 580
- Kovács András Ferenc**: Kavafisz-átiratok
Claudius király • 580
Így • 583
- Csengery Kristóf**: Dal a vakságról • 583
Dal a forró hóról • 584
Dal a dalról • 584
- Mann Lajos**: József Attila „szendergő szonett”-je • 585
- Kirchknopf Andrea–Kurdi Imre**: „az írástudók magyarázzák, ahogy jónak látják” • 590
- Kőrösi Imre**: Tájkép, mozgásban • 594
- Kornis Mihály**: Békakirály • 595
- Ferdinandy György**: A bolondok királya • 607
- Kovács Mikó Edina**: Utóhang • 618
Hazafelé • 619
- Ambrus Judit**: Isten konditerme • 619
- Császtvay Tünde**: Bevezető egy kiállításához • 625
- Szendrey Júlia**: Teljesült vágy (Közéleti Ratzky Rita) • 628
- Ijjas Tamás**: Hatalma • 629
Fej vagy írás • 629
- Payer Imre**: Pattanni, hullni • 630
- Jemnitz János**: Előszó Jemnitz Sándor naplójához • 631
- Jemnitz Sándor**: Napló (Részlet) • 632

- Gellén-Miklós Gábor*: Semmi vadulás • 650
Pinczeszer • 651
Loschitz Ferenc: A hajnal vendége • 651
R. K. Narayan: Egy ló és két kecske (*Farkas Aliz*
fordítása) • 652

FIGYELŐ

- Radics Viktória*: Kritika helyett (Nádas Péter:
Párhuzamos történetek) • 663
Győri Orsolya: Múzeumi mimikri, avagy a mű tárgy
és/vagy alkotás? (Ébli Gábor:
Az antropologizált múzeum) • 696
Ébli Gábor: Örök-e a kulturális örökség?
(Erdősi Péter és Sonkoly Gábor [szerk.]:
A kulturális örökség) • 699
Balogh Magdolna: Oroszország képe Mickiewicz
„Ősök”-jében (Adam Mickiewicz:
Ősök) • 701
Radnóti Sándor: A történet vége (Patricia Cornwell:
Döglégy) • 712
Kovács István: A jövő fehér fala előtt álló és élő költő
(Bella István, 1940–2006) • 714

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 1500, egy évre 3000 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A HOLMI honlapja: www.holmi.org

ISSN 0865-2864

Somlyó György

SZONETT

egyik, amely hiányzik a „Talizmán”-ból

Gyerekkoromban minden gyerek azt dudorászta
„Teve van egy púpú, van két púpú, van négy púpú, sőt több...”
Ember is van aki rekviemet szerez a halottainak
És van aki magamagának szerez rekviemet

De van olyan is aki megszökik halála elől
Nyakára keríti köpenyegét és nyolcvankét évével
Azóta is fut vele a vasparipa után elege lett a *háborúból*
És a *békéből* amely majd újra háborúba fordul

Mindenét letette Ásztapovó pályaudvarára
A pályát is az udvart is a kertet is az istent is
A grófot is az írótt is hogy végezetül semmije se legyen

A *nagyfutásban* érezte ahogy ványadt vállairól
Legördül – mint a boroshordók – a *halhatatlansága*
Ami csak addig tartható fenn ameddig *léteziünk*.

Rába György

REJTETT ARCVONÁSOK

Az arc mögött senki se hitte
valaki más lapul
sőt mások lappangnak mögötte
fedezékében mazna nyúl
szerzetesnek is remete
ingerelt harapós eb
pendelyek részége
melyik léte erősebb
melyik orcája hiteles
ő se tudná megmondani
ami válasza lesz
csak fregoli így emberi

MAGÁNTÖRTÉNELEM

Nem az ünnep a várva várt
deríthet föl mennyei kedvre
a képzelet fölé piros
betűs nap sose kerekedne
ínyed facsarja keserít
a teljesülés üledéke
a rajtot becsapja a cél
unalmas a szívbeli béke
bezzeg azok a köznapok
a befestendő szürke vásznak
mind határtalan terei
a forma- és színorgiáknak
egy nap habár nincs sarzsija
mégis kitűnhet egy csapásra
teszi magántörténelemmé
játék s elme találkozása
a gesztusod nevezi meg
s noha névtelennek tanultad
létre hívod így az a nap
avat föl téged is nagyúrnak

Kovács András Ferenc

KAVAFISZ-ÁTIRATOK

Claudius király

Távol vidékre von magával elmém.
A gondolat most Helsingörbe röppent –
utcaít járom, s jéghideg terek közt
barangolván egy roppant bús esetre
emlékszem – egy boldogtalan királyra,
akit megölt az öccse pár koholt
agyrém, gyanakvó sejtelem miatt.

Minden szegényebb házban, csak titokban,
mert Fortinbrastól rettegtek, de mégis
elsiratták a jámbort. Oly szelíd volt:
nyugodt ember, s a békét úgy becsülte!

(Eleget túrt a hon már, több háborút viselt el –
vitéz elődje túl sok hadjáratot vezényelt.)
Mindenkivel türelmes, kedves volt, engedékeny
a főurakkal s a köznéppel is. Kiváltképpen rühellte
a rossz, igaztalan döntéseket, bár a királyság dolgaiban
mindenkor, mindent megtanácskozott
komoly, tapasztalt, fontos férfiakkal.

De hogy miért is ölte meg önnön unokaöccse,
azt bizonyossággal soha, senki se tudta meg. Úgy tűnt,
valami büntettel, talán egy gyilkossággal gyanúsítgatta.
A megsejtés, a bűn sötét alapja,
egy éjjelen döbbsent belé az öcsbe,
épp ős romok közt kódorgott, midőn úgy tűnt
neki, mintha egy tömör kísértetet látna a ködben,
s a bolygó léggel hirtelen beszélgetésbe kezdett,
s a lélek pusztá szájából tudott meg
egynéhány vádat, terhelőt, a jó királyra nézvést.

Kétségtelen – csak képzelgés, vak ábránd
lehelte rémkép, hiú látomás volt!
(A dán királyi herceg szerfelett ingadozó vala – régen,
mikor még Wittenbergában tanult,
több diáktársa terheltek, futóbolondnak tartotta.)

Pár napra rá bement anyjához újfent
tisztázni véle holmi családi zúrt, civódást,
s váratlanul, miközben tán túl vad hévvel érvelt,
elvesztette fejét, csapongott, szertelen szólt –
kiabálni, visítozni, eszelősen üvölteni kezdett,
hogy az a kóbor szellem már bent van a szobában!
De elhült édesanyja senkit, semmit se látott.

S még aznap bármi ok nélkül leszúrt
egy tiszteletre méltó, bölcs nemes.
A herceg éppen két nap múlva kellett
hajóra szálljon, Angliába menjen...
Sürgette hát a jó király – induljon el, siessen,
mert azt remélte, így tán az életét megmentheti.
Viszont a szörnyű büntől föltüzeltlen,
a borzalomtól háborgó tömeg
föllázadt már a gaztett hallatán:
megpróbált behatolni, s betört a palotába
a szétdőfölt nemes fiával az élen –
az érdemes, nemes Laertessel, ki szorgalmas,
derék s becsvágyó ifjú volt. (A zendülés szívében,
a zúrzavar tetőfokán fölördítettek cimborái: „Éljen
Laertes király! Éljen Laertes király, sokáig éljen!”)

Később, midőn az ügy lecsillapult már,
hűs márványsírban nyugodott a király is,
hiszen megölte öccse egy őrjöngő dührohamban.
(A dán királyi herceg sosem ért el Angliába –
csak sikerült neki, mert a hajóról könnyen elillant.)
Hát akkor aztán színre lépett egy alak –
egy bizonyos Horatio, ki hős, koholt, színes mesékkal
próbálta meg tisztára mosni végül
a bűnös herceg bűzlő szennyesét.
Az angol út, az angol út – erősítgette váltig –
kelepce volt, s titkon parancsot adtak,
hogy Angliába térvén a herceget megöljék.
(E tény máig se lőn még tisztán bebizonyítva.)
Emlegetett valamit a megmérgezett borról is,
állítólag a király tett gyors gyöngyöt a borba is.
Igaz, hogy Laertes is ezt hajtogatta folyvást.
De vajon nem hazudott-e? Nem tévedett-e ismét?
Ám mikor vallotta ezt? Nem sebzetten kinyúlva-e,
szinte kiköpve lelkét, midőn elméje képzelgőn hadart,
ő meg zavartan hörgött összevissza?
Ami pedig a mérgezett fegyvereket illeti –
csak utólag derült ki, hogy nem a király volt az ok,
csak Laertes kente be a fegyvereit méreggel.
Végszükség esetén Horatio, ha kellett,
még a szellemet is tanúnak idézhette.
A szellem emígy szólt, aztán így tett, s amúgy tett!
A szellem itt meg ott is ezt mondta, s azt csinálta!

Horatiót hallgatván már a népek
megértették, s mélyen szánták magukban
szerencsétlen, jámbor királyukat, kit
költött kísértetekkel s légből kapott mesékkal
ölték meg – ősi trónról lelökve jogtalan.

De Fortinbras, ki hasznot húzott a zúrös ügyből,
s fáradozás nélkül megkaparinthatta a teljhatalmat,
nagyon nagyra értékelte, irtó sokra becsülte
Horatio beszédét s több ékesült szavát is.

1899. július

ÍGY

Erre az obszcén fényképre, amelyet az utcán kínálnak
föl, s árulgatnak titokban, hogy a rendőr meg ne lássa –
erre a közönséges, szemét pornófotóra
hogyan kerülhetett föl egy ilyen arc – a te ismeretlen,
eszményi álomarcod? Mit keres itt, s mért épp a te arcod?

Ki tudja, mily lezüllött, nyomorult életet élhetsz?
És milyen aljas helyzetben, milyen elvetemült helyen
hagyhattad magad pénzért, pózokban lefotózni?
Hát ilyen romlott, nemtelen s alávaló a lelked?
Mindennek ellenére, sőt: más, talán még rosszabbak dacára,
számomra így maradsz meg eszménynek, álomarcnak,
görög gyönyörökre termett, különb öröme szánt alakoddal –
számomra így maradsz, csak így szól rólad is költészetem.

1913. április

Csengery Kristóf

DAL A VAKSÁGRÓL

Ki mást nem lát nem látja önmagát
ki önmagát nem látja mást se lát

vak számlapon köröz a mutató
a számokat elnyelte mind a tó

a tó szoroz és oszt és összead
némán sorolva hűvös számokat

míg napjaink úgy telnek számtalan
hogy mindnek ismeretlen arca van

ki önmagát nem látja mit remél
ki mást nem lát az lenn a tóban él

s a tátogó halat faggatja mondd
ki vagyok én ezt kérdi a bolond

DAL A FORRÓ HÓRÓL

Hasít a fagy akár az ész
reped a tények tengelye
fontold meg jól mely kőre lépsz
s ne ülj a forró hóba le

ne halld hevülni jég dalát
mert tűz a jég és tűz a tél
lobog s míg oltaná magát
lázálmában fagyot beszél

és egybeszűr havat hetet
fonák világ ferdült világ
fehér mezőben véreset
virít egy rózsaaág

DAL A DALRÓL

Hívatlanul, kéretlenül
bukkan föl. Csend van, nincs sehol,
aztán zümmögni kezd belül,
fel sem tűnik, s már ott dobol

a lépteidben. Dallamát,
tetszik vagy nem, dúdolni kell.
Nincs más hullámhossz, melyre át-
kapcsolhatnál. Nem hallgat el

reggeltől estig. Éjszaka,
ha forgolódsz fél-éberen,
lesújt, rázendít. Nincs hova
futnod előle. Nincs verem,

melybe vethetnéd, nincs kohó,
melyben elégne. Változás
csak egy esetben várható:
jön egy új dal. Nem jobb, de *más*.

Elődjét likvidálja, és
derűs uralkodásba kezd.
Te felhördülsz: új szenvedés?
Ó, jaj, ne! Bármit, csak ne ezt!

Mann Lajos

JÓZSEF ATTILA „SZENDERGŐ SZONETT”-JE

Miközben azon a mostanában többször is tetten érhető ítésvi eljárásról gondolkodtam, amely az írók nyíltszívűen közölt műhelytitkait, a költők csöppet sem kendőzött túlzásait vagy éppen vallomáskényszerből eredő, túlzott önvádjait használja fel ellenük, eszembe jutott József Attila három sora:

*„Szendereg szivemben a vétek,
melyet szívesen büntetnétek,
ám én kilépek elibétek.”*

Kíváncsi lettem ennek a rég belém ivódott szakasznak a szövegkörnyezetére, és rövid keresés után meg is találtam az 1937-re datált TÖREDÉKEK között. Íme, az egész szöveg:

*„Éltem, így érdemeltem én meg,
hogy társul vegyének a vének,
kikben a haragvó remények
jó bölcseséggé változának.*

*Dolgos derű és könnyű kellem
szorongást eloszlató szellem
serkent engem a semmi ellen:
ha szólok, sokan szólnak hozzám.*

*Bimbózó és kinyílt világgal,
mint kisgyerek virágos ággal*
.....

*Szendereg szivemben a vétek,
melyet szívesen büntetnétek,
ám én kilépek elibétek”*

Gondolom, az olvasónak is rögtön feltűnik, hogy itt egy tizennégy soros konstrukcióról van szó, amelynek hiányzik egy sora. A tervezett tizennégy sor pedig két négy-soros és két háromsoros versszakra oszlik, pontosan úgy, ahogy a szonett. A verssorok is jambikusak, mint a szonett esetében. A további részletek már eltérnek a szonett szokott formájától: a négysoros szakaszok sem az ölelkező, sem a párrímes hagyományt nem követik, hanem hármas csoportrímek után egy-egy rímtelen sor zárja le a szakaszokat. A terzinák sem kapcsolódnak rímkötéssel egymásba, hanem csoportrímesek, s így elkülönülnek egymástól. Tehát valamilyen rendhagyó szonettel állunk szemben.

További vizsgálódás után még egy furcaságot veszünk észre: a szonett első és utolsó három sorának rímei magánhangzóik tekintetében megegyeznek. Az első három-

ról leválaszthatatlan, rímtelen negyedik sor megtartásával, akár össze is kapcsolhatnánk őket:

*„Éltem, így érdemeltem én meg,
hogy társul vegyenek a vének,
kikben a haragvó remények
jó bölcseséggé változnak...*

*...Szendereg szívemben a vétek,
melyet szívesen büntetnétek,
ám én kilépek elibétek.”*

Jobban megnézve, nyugodtan nevezhetjük azonos rímelésűnek ezt a verskezdő, illetve versvégző két csoportrímet, hiszen magánhangzóikon kívül szóvégi mássalhangzóik is azonosak. Nyilvánvaló, hogy az azonos rímelés gondolatilag is szorosabban kapcsolja egymáshoz a vers elejét és végét. Ennek a gondosabb összehasonlításnak köszönhetően még egy fontos formai jellemző kerül előtérbe: valamennyi sora négy és feles jambusokból áll. Figyelmünk most már a hiányos első terzinára terelődik:

*„Bimbózó és kinyílt világgal,
mint kisgyerek virágos ággal
.....”*

Vajon minek kellene a kipontozott harmadik sor helyén állnia? Nem kellene-e venni a bátorságot, s megpróbálni „restaurálni” a befejezetlenül maradt verset? Vásárra vinném vele a bőrömet, hamisítással azonban senki sem vádolhatja. Erős a kihívás, mért ne próbáljam meg?

A meglévő két sor -val, -vel képzős ragrímre végződik, de erősre, mivel a szótövek is rímelnek egymással. Elképzelhető ezt hasonlóval betetőzni? Látszik, hogy ez gondot okozott a költőnek is, különben nem hagyta volna üresen a sort. Igaz, hogy a versben egyedül ebben a szakaszban él ragrímekkel, de ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy az ilyen megoldás igénytelenebb volna a többinél. Vegyünk csak példát egy olyan verséből, melyben szintén egyetlenegy ragrímes szakasz van, de ez véletlenül sem rí ki a többi közül, sokadik hallásra vagy olvasásra sem:

*„Már bimbós gyermek-testemet
szem-maró füstön szárítottam.
Bánat szedi szét eszemet,
ha megtudom, mire jutottam.”*

A TALÁN ELTŰNŐK HIRTELEN című vers második versszakát idéztem, ahol, „ha tűhegyre vennők”, nem lenne nehéz megállapítanunk, hogy ezek a rímek bizony ragrímnek is gyengék, de ki veszi ezt észre, miközben hallja, vagy beszélőszervei olvasás közben önkéntelenül is leképzik a szavakat átszövő és egymáshoz kötő remek alliterációkat, méltó hordozóit a megkapó tartalomnak?

Nem a ragrímekkel magukkal van tehát a baj, hiszen micsoda remek két sor ez:

*„Bimbózó és kinyílt világgal,
mint kisgyerek virágos ággal...!”*

Milyen bámulatos leleménnyel cseréli fel egymással az ÓMAGYAR MÁRIA-SIRALOM óta oly kedvelt és rangos „világ–virág” rímpárt, s teszi a *virág* jelzőit a *világ* elé, mit sem törődve azzal, hogy így elveszti a virágot, mint rímet, és csak az „ág” jelzőjeként teheti a versbe. Ez a rímpazarlás bizony megnehezíti a folytatást, hiszen ha a „virág” rímhelyzetben marad, az „ág” lehetett volna a rímhármast harmadik tagja. Most viszont, ha továbbra is társhatározóval kíván rímelni, egy negyedik „ág”-gal végződő főnevet kell találnia. Ezenkívül persze igére is szükség van a szakasz értelmességé tételezéshez.

Nézzük meg először, milyen ige illeszthető bele ebbe a születendő sorba, amelyről a rímhívókon kívül azt is tudjuk már, hogy kilenc szótagosnak kell lennie. A szövegösszefüggés itt komoly segítséget nyújt nekünk, mert úgyszólván egyetlen igére szűkíti le a számba jöhetőket körét, mi több, annak is kijelöli az idejét, módját, személyét. A megoldás a „jövök”. „Jövök”, a „bimbózó és kinyílt világ”-on kívül még valamivel vagy valamikkel. Ennek, vagy legalábbis a rímelésre váró valaminek „-ág”-ra kell végződnie. Ilyenek a -ság képzős főnevek. Melyik az közülük, amelyik mind a virágos ágat hozó kisgyerekekkel, mind a „*haragvó remények*” bölcsé vált felnőttjével harmonikus egységbe hozható? Szerintem a költő egyik kulcsszava, „tisztaság”. A sor eleje tehát „jövök”, a vége pedig „tisztasággal”. Most már csak három szótagra van szükség a sor teljességé tételezéshez. Ez azonban nem is olyan egyszerű. Példának sem utolsó, hogy milyen sokféle megoldási lehetőséget kínál a hiányzó három szótag. Főnévtől a határozóig szinte minden szófaj előfordulhat keretében, ráadásul még a kötőszó is. Elsősorban azért a névszók jöhetnek számításba, közülük is inkább valamely két szótagos főnév, hiszen ahhoz még egy -val/-vel képzőnek is járulnia kell. A három szótagos mellénevek választéka túl bő ehhez képest, amellet a keresésnek ebben a főként formai szakaszában nem is tűnik olyan szükségesnek, hogy a „tisztaság” szó jelzőt kapjon. Választásom végül is a „béke” főnévre esik. A javasolt sorral kiegészített terzina tehát így fog hangzani:

*„Bimbózó és kinyílt világgal,
mint kisgyerek virágos ággal,
jövök békével, tisztasággal.”*

Tegyük mindjárt hozzá a folytatást:

*„Szendereg szívemben a vétek,
melyet szívesen büntetnétek,
ám én kilépek elibétek.”*

Itt akár be is fejezhetném vállalkozásomat, hiszen talán sikerült elfogadható módon pótolnom a terzina hiányzó harmadik sorát. Bevallom azonban, hogy ezt a ragrímkereső műveletet nem akkor és nem úgy végeztem el, amikor és ahogy ez a levezetés sejteti. Eljutván ugyanis ahhoz a gondolathoz, hogy itt nem lesz könnyű dolog ragrímes megoldást találni, szinte egy pillanat alatt „bejelentkezett” egy nem ragrímes ötlet. Érthetőbbé tételezéshez azonban hadd hátrárljak vissza a második strófához, ahogyan az ugró szokott rákészülni ugrására:

*„Dolgos derű és könnyű kellem
szorongást eloszlató szellem
serkent engem a semmi ellen:
ha szólok, sokan szólnak hozzám.”*

Tehát „szorongást eloszlató szellem / serkent engem a semmi ellen”. – A vers drámai magjánál vagyunk. Itt áll előttünk a József Attila-i motívumok legfenyegetőbbje, a „*semmi*”. Az a fogalom, amelynek legfőbb szinonimája az „*úr*”. 1937-et írunk, amikor ezek a témák már állandóan jelen vannak a költő műveiben. A vers meghirdetett programja a harc a semmi ellen. Mindenekelőtt ezt tartottam szem előtt a következő sornál:

„*megyek a puszta úrön átal*”.

Hogy miért „*megyek*”? Miért „*puszta*”? És miért „*átal*”? Az „*átal*” volt az a rím, amely szinte azonnal eszembe ötlött. Magyarázatra nem szorul, de röviddel később tudatosult is eredete bennem: „*Átalmennék, én a Tiszán ladikon, / ladikon, de ladikon*”. Ezt a népdalt vagy tán magyar nótát gyerekkorom óta ismerem. Lehet, hogy válaszul szolgál az első kérdésre is, de talán csak véletlen találkozásról van szó. A semmi elleni hadjárat ugyanis első megközelítésben önkéntelenül is távolodó mozgást asszociáltat a képzelettel. A tautologikus „*puszta*” jelző egy tökéletlenül bevéssődött József Attila-versrészletben leli magyarázatát: „*mert öled helyén a tiszta úrt tartod*” (MAGÁNY – 1936). A „*tiszta*” hangzásbeli hasonlósága csempészte be a sorba a „*pusztá*”-t. A „*tiszta*” egyébként a „*Miként a tiszta úrben a világok*” kezdetű 1937-es töredékben is megtalálható az *úr* jelzőjének szerepében. Ha azonban megpróbáljuk belehelyezni ugyanilyen minőségében a fenti verssorba, azt kell éreznünk, hogy ezen a helyen nem ad hozzá semmit az *úr* fogalmához. Ugyanez a helyzet az „*üres*” melléknévvel is, amely ugyancsak többször előfordul az *úr* jelzőjeként József Attilánál (Az ISTEN ITT ÁLL... – 1937; FLÓRÁNAK – 1937). Próbáljunk meg valami olyat, ami érzékletes kapcsolatba hozható a „*kinyílt világ*”-gal és a „*virágos ág*”-gal:

„*megyek a jeges úrön átal*”.

Úgy érzem, hogy ez a melléknév, noha nem szerepel az *úr* jelzőjeként József Attilánál, megteremti azt a feszültséget, amely ennek a felnőtt gyermeknek vagy gyermek felnőttnek kezében lévő, drága és veszélyeztetett csodát megilleti. De hová tart ez a csodás valami? Most már ideje megkérdezni. Viszi vagy hozza? Megy vagy jön vele? Ezen a ponton ez már nem tűnik kérdésesnek:

„*Bimbózó és kinyílt világgal,
mint kisgyerek virágos ággal,
jövök a jeges úrön átal.*”

Lám, még alliterál is! Erre biztosan rábólintana József Attila, ha látná. Vagy mégsem? Nem hangzik egy kicsit üresen a két dupla mássalhangzós rím után az „*átal*”? Mennyivel jobban illene ide az „*által*”, hogyha nemcsak eszközhatározói jelentéssel bírna, hanem helyhatározóival is, mint az „*által*”? Nincs neki ilyen ötödik vagy hatodik jelentése? – Nézzük csak meg az ÉRTELMEZŐ SZÓTÁR-t!... Van neki! Itt a példa rá, egy népdal: „*Aranyhajú kis leány, / Gyere által a Dunán.*” Nagyszerű! Akkor most már hangozzék el megszakítás nélkül az egész vers:

„*Éltem, így érdemeltem én meg,
hogy társul vegyének a vének,
kikben a haragvó remények
jó bölcseséggé változának.*”

*Dolgos derű és könnyű kellem
szorongást eloszlató szellem
serkent engem a semmi ellen:
ha szólok, sokan szólnak hozzám.*

*Bimbózó és kinyílt világgal,
mint kiskgyerek virágos ággal,
jövök a jeges úron által.*

*Szendereg szivemben a vétek,
melyet szívesen büntetnétek,
ám én kilépek elibétek.”*

Úgy érzem, ez a kiegészített három sor most már nemcsak önmagát világítja meg, hanem a rá következő terzinát is, ily módon pedig az egész verset. Mert miféle tartományba torkollik a költemény a befejező szakasz eufemisztikus „vétek” szava révén? Olyan újabb József Attila-i kulcsfogalmak erdejébe, mint a „bűn”, a „büntetés”, az „eredendő bűn”. Az eredendő bűn a hagyományos valláserkölcsi felfogás szerint is jelen van már csírájában a még mit sem sejtő kiskgyerek szívében. Csakhogy ezt a fogalmat József Attila, mint azt a *Szép Szó* 1936. áprilisi számában megjelent SZERKESZTŐI ÜZENET-ből tudjuk, merőben új tartalommal tölti meg. Nála az eredendő bűn azt a bűnt jelenti, amelyet az ellen követünk el akaratlanul, akit szeretünk, és akkor is megbánunk, ha nem büntetik. Ennek a bűnnek leküzdéséhez pedig nem elég a büntetésről való lemondás, mint az olyanfajta bűnök esetében, melyeket a törvény nem büntet többé, és ezáltal meg is szűnnek bűnök lenni, „az ilyen bűnt kifejezetten meg kell bocsátanunk egymásnak. Az ilyen bűnt meg nem bocsátani maga is bűn” – vallja a költő. És nem volna József Attila, ha itt megállna. „A diktatúrákban, az osztályelnyomás és idegen munkaerő kizsákmányolásán alapuló társadalmakban – szélesíti ki a kérdést – a meg-nem-bocsátás bűnében is szenved az emberiség. Ez ellen a bűn ellen bizony nem lehet másként cselekedni, mint küzdeni egy olyan társadalmi rendért, termelési módért és elosztási szervezetért, melyben az emberek könnyebben megbocsátanak egymásnak.”

Íme, a nagy utópia, amelyben végül minden vágy, törekvés egyesül! Ez ígérkezik gyógyszerül a kínzó szeretethiány ellen is, ami a lélekben a semmit nemzi, a halálos ellenséget. Szeretetvágy hívta tehát életre, és mozgatja célja felé elejétől végig ezt a verset, s kötözi finom szálakkal az életmű egészéhez. Ahhoz az életműhöz, amelyben minden megjelenő kép tucatnyi más képet hív elő, és minden megszólaló hangra felhangok özöne válaszol. Kinek ne jutna eszébe például a virágos ággal érkező kiskgyerekről „A semmi ágán ül szivem”, vagy még inkább ez a másik:

*„Karóval jöttél, nem virággal,
feleseltél a másvilággal,
aranyat ígértél nagy zsákkal
anyádnak, és most itt csücsülsz,*

*mint fák tövében a bolondgomba,
(így van rád, akinek van, gondja),
be vagy zárva a hét toronyba
és már sohasem menekülsz.”*

Ugye ismerős vidéken járunk? Számomra most már szinte érthetetlen, miért is nem ötlött eszembe a két vers közti összefüggés hamarább. Hiszen ennek a hat négyesoros versszakból álló, a szabad versszakvégeket párosával rímeltető remeklésnek már a legelső sora választ adhatott volna az igével kapcsolatos minden töprengésre. Az önmegszólító és múlt idejű *jöttél* első személyben és jelen időben, egyértelműen, *jövök*. Jelen időben, ami a másik vershez érkezve múlttá vált, és bizakodással telten, amiből reménytelenség lett.

Cikkem végéhez érve, talán lesz majd, aki megkérdezi tőlem, mármost melyiket válassza az általam javasolt két tizenegyedik sor közül. Mert azt mégsem teheti, ugye, hogy egymás után rakja őket, hisz egy szonett nem állhat tizenöt sorból. Valóban így van. Azt ajánlom neki, válassza ki az egyiket, és értse bele a másikat is. De ennél is többet ér, ha egy harmadikat költ magának, ahogy most én is:

„Kincscsel jövök, a tisztasággal.”

Kirchknopf Andrea–Kurdi Imre

„AZ ÍRÁSTUDÓK MAGYARÁZZÁK, AHOGY JÓNAK LÁTJÁK”

**Heinrich von Kleist: „Az Úristen íróvesszeje”,
avagy az írás/olvasás allegóriája**

„Ezeknek a szavaknak, amelyeket valószínűleg senki nem mondott ki még azelőtt, ezeknek a szavaknak szerencséjük volt, hogy nem vették el egymást, rátaláltak arra a valakire, aki így egybefogta őket, ki tudja, nem lenne-e egy kicsivel jobb a világ, ha tudnánk, hogyan kell egymás mellé fűzniük azokat a szavakat, amelyek elvesztemen bolyonganak...”

(José Saramago: MEGVILÁGOSODÁS)

Az ÚRISTEN ÍRÓVESSZEJE¹ egyike Kleist azon anekdotáinak, amelyek a *Berliner Abendblätter*-ben jelentek meg 1810–11 folyamán. Ezek az írások – a vitatott státusú és értelmezésű MARIONETTSHÁZ-ESSZÉ kivételével – eddig viszonylag kevés figyelmet kaptak. A szakirodalom mintegy áttetszőnek tekinti ezeket a szövegeket, és rendszerint mankóként használja őket Kleist problematikusabbnak ítélt elbeszéléseinek értelmezéséhez.²

¹ Heinrich von Kleist: AZ ÚRISTEN ÍRÓVESSZEJE. In: Heinrich von Kleist: ESSZÉK, ANEKDOTÁK, KÖLTEMÉNYEK. Jelenkor, Pécs, é. n. 9. Az anekdotából vett valamennyi idézet ebből a kiadásból való.

² Vö. pl. Nölle, Volker: HEINRICH VON KLEIST. NIEDERSTIEGS- UND AUFSTIEGSSZENARIEN. Erich Schmidt, Berlin, 1997. 102.; Földényi F. László: HEINRICH VON KLEIST. A SZAVAK HÁLÓJÁBAN. Jelenkor, Pécs, 1999. 203.

Pedig ezek között az anekdoták között is akadnak olyanok, amelyek maguk is rejtenek értelmezési buktatókat, és az eddigieknél alaposabb olvasatot igényelnek. Az alábbiakban azt fogjuk megmutatni, hogy a magyar kiadásban mindössze tizenegy soros szöveg hogyan problematizálja az írás/olvasás műveletét.³

Kezdjük a végén: „*A történet (az írástudók magyarázzák, ahogy jónak látják) igazságon alapszik; a sírkő ma is megvan, s él még néhány ember e városban, aki az említett feliratot is látta.*” Az anekdota utolsó mondata nyilvánvalóvá teszi, hogy a szöveg visszafelé értelmezi önmagát; a mondatot megelőző gondolatjel is felhívja a figyelmet a záró megjegyzés szövegértelmezői státusára. Így a mondat egyszerre két problémát is felvet: egyrészt a fikcionalitás/referencialitás, másrészt az elbeszélő megbízhatóságának kérdését.

Az utolsó mondat olyan vehemensen bizonygatja a merőben valószínűtlen eset valóságosan megtörtént voltát és ezzel a szöveg referencialitását, hogy ez már önmagában is gyanút kelt; pedig a kétszer is előforduló „*érc sírkő*”⁴ szintagma már előbb kétségtelenné teszi, hogy a szöveg minden bizonygatás ellenére sem referenciális, ilyen tárgy ugyanis aligha lelhető fel az általunk ismert empirikus világ temetőiben. Ha a szakirodalomban bevett eljárást megfordítva ezúttal az elbeszéléseket hívjuk segítségül az anekdota értelmezéséhez, akkor még azt is elmondhatjuk, hogy Az ÚRISTEN ÍRÓVESSZEJÉ-ben előforduló rejtjelezéshez („*bizonyos von P... grófnő*”) és betűjátékhoz hasonló elemek előfordulnak Kleist önmagukat egyértelműen fikcionálisnak tekintő szövegeiben is (I. O... MÁRKINÉ, illetve A LELENC).

Ha tehát fikcionális, vagyis értelmezésre szoruló szöveggént olvassuk az anekdotát, akkor először is meg kell vizsgálnunk az elbeszélő szavahihetőségének kérdését. Az elbeszélő annyiban mindenképpen hitelesnek tekinthető, hogy nem keveredik önellentmondásba, utolsó mondatában viszont elhárítja magától az elbeszélte eset hitelesítésének felelősségét. A hitelesítésre hivatott városi férfiak („*s él még néhány ember e városban, aki az említett feliratot is látta*”) autoritása ugyanis az elbeszélőéhez hasonlóan ismét csak megkérdőjelezhető, hiszen ha az elbeszélő nem vállalja a hitelesítés felelősségét, akkor bárkire hivatkozik is, az ettől fogva ugyancsak megbízhatatlan forrásnak minősül. Az sem tudható továbbá, hogy a hivatkozott férfiak melyik felirattal látták a sírkövet („*az említett feliratot*”).⁵ Tehát az elbeszélés a hitelesség tekintetében a végtelen regresszióba torkollik.

Az elbeszélő – a zárójelbe tett, talán ironikus, esetleg az értelmezés lehetetlenségére utaló megjegyzésével – elhárítja az elbeszélte eset értelmezésének felelősségét is: „*(az írástudók magyarázzák, ahogy jónak látják)*”. A megjegyzés státusát persze bizonytalaná teszi az a körülmény, hogy a zárójel bizonyos mértékig leválasztja a voltaképpeni nar-

³ A szöveg így hangzik: „*Élt Lengyelországban egy koros hölgy, bizonyos von P... grófnő, igen gonosz életű személy, aki kegyellenségével különösen az alárendeltjeit szinte halálra kínoztta. E hölgy, mielőtt meghalt, vagyonát egy klastromra hagyta, mely feloldozásban részesítette; amiért is a klastrom a megszentelt földön értékes érc sírkövet állíttatott neki, amelyben ez a körülmény díszes felirattal említett meg. Rá következő nap a sírköbe, az ércet megolvasztva, belescapott a villám, s csak néhány betűt hagyott meg, melyek összeolvasva ezt adták ki: megítéltetett! – A történet (az írástudók magyarázzák, ahogy jónak látják) igazságon alapszik; a sírkő ma is megvan, s él még néhány ember e városban, aki az említett feliratot is látta.*” (Hámori Ágnes fordítása.)

⁴ Ez a szemantikai ellentmondás már a kortárs olvasóknak is feltűnt; vö. Heinrich von Kleist: SÄMTLICHE WERKE UND BRIEFE. 2. kötet. Szerk. Helmut Sembdner. 2. kiadás. dtv, München, 1994. 912.

⁵ Mint több idézett szöveghelyből is kiderül („*ez a körülmény*”, „*az említett feliratot*”), az elbeszélő nyelvi manipulációval is igyekszik rábírní az olvasót, hogy higgyen neki, hiszen határozott névelővel lát el bizonytalan identitásokat jelölő főneveket.

rációról, így tekinthetjük akár – ez esetben feltétlenül ironikus – szerzői kiszólásnak is.⁶ Az elbeszélő, illetve a szerző így végérvényesen az olvasót teszi meg a történet és a szöveg potenciális értelmezőjének. Az írástudó feladata ezek szerint, hogy a rá hátrított felelősséggel és a hitelesség igényével, illetve legalábbis látszatával írást fejtessen, mégpedig – az elbeszélővel ellentétben – az összeset, ami jelen esetben legalább kettőt, de inkább hármat jelent.

Az értelmezésre váró két, illetve három szöveg egyrészt időbeli sort alkot, másrészt úgy tartalmazza egymást, mint a matriszka-babák. Számuk azért nem dönthető el egyértelműen, mert időben az első szöveget (az eredeti sírfeliratot) nem ismerjük, holott éppen ez az a szöveg, amelynek részleges törlésével a második szöveg (sírfelirat) – „*megítéltetett*” – keletkezik.⁷ A harmadik szöveg, az anekdota szövege viszont magában foglalja a másik kettőt, de egyúttal hierarchikus viszonyt állít fel közöttük, hiszen a másodikik szó szerint idézi, az első tartalmára azonban csupán meglehetősen pontatlanul utal. Eldönthetetlen ugyanis, hogy az „*ez a körülmény díszes feliratban említett meg*” kifejezés az előzőleg elmondottakból voltaképpen miféle körülményre is vonatkozik. Joggal feltételezhető azonban, hogy a patetikus első („*díszes*”) és a lakonikus második szöveg tartalmát tekintve is ellentétben áll egymással.⁸

A három szöveg viszonyának elemzése után azt fogjuk megvizsgálni, hogy ki írja/olvassa – és hogyan – ezeket az írásokat, egyúttal újra felvetve a hitelesség és az ’igazságként’ értelmezhetőség kérdését.

Az első szöveget, az eredeti sírfeliratot pontosan nem ismerjük ugyan, de azt tudjuk, hogy közvetlen szerzője egy intézményesített autoritás („*a klastrom*”), amely autoritását egy legalábbis dubiózus szándékú és tartalmú szöveg hitelesítésére használja.⁹ A sírfelirat vélt igazságát végső soron az garantálja, hogy szerzője egy omnipotens instanciát vél képviselni. Így aztán felmerül a kérdés, hogy az *Úristen* címben említett *íróvesszeje* érthető-e esetleg a kolostor (isteni) íróvesszejeként is.

Ez a vélt isteni omnipotencia azonban látszólagosnak bizonyul, hiszen a szöveg részleges törlésével a szerzői autoritás is – legalábbis részlegesen – törlődik. A törlést, amelynek révén a második szöveg az elsőből létrejön, egy villám hajtja végre, amelyről a cím első olvasatban azt sugallja, hogy nem más, mint Az *ÚRISTEN ÍRÓVESSZEJE*. A címben tett értelmezési ajánlat szerint Isten volna tehát az az omnipotens olvasó, aki képes kiol-

⁶ Ez utóbbi értelmezést tekintjük valószínűbbnek, és a továbbiakban ezt is fogjuk követni.

⁷ Földényi szerint a második szöveg felülírja az elsőt, tehát ő csupán a szövegek számára egyértelmű hatalmi relációját vizsgálja; vö. Földényi, 298.

⁸ Az a tény, hogy a fent említett hölgy nem egyértelműen *el-*, hanem csak „*megítéltetett*”, természetesen ezt az értelmezést is relativizálja.

⁹ Philippe Ariès a következőképpen írja le a sírfeliratok jelentőségét: „*A sírfelirat többé már nem az elhunyt érdemeit és jámborságát hirdető életrajzi bizonyíték. Örök időkre szóló emlékműnek tekintik, amely megpecsételi annak a megállapodásnak a nyilvánosságát – és egyszersmind tartamát –, amely a földi tulajdonos és a túlvilág reprezentánsai között kötött. A testamentumban kikötött csereaktusok (anyagi javak az isteniszteletekért) egy közjegyzőleg hitelesített szerződés tárgyát képezik, a síremlék felirata pedig rögzíti a jegyző nevét, és részletesen meghatározza a hagyományozott javakat, az értük a templom által nyújtott egyházi »szolgáltatásokat«, valamint azokat a feltételeket, amelyek a jogügylet örökös érvényét garantálják. A sírfelirat szövege megfelel a testamentum szövegének, amely legalábbis a XVI. századtól és a XVIII. század elejéig az ember halálra való felkészülésének legfontosabb eszköze volt. [...] Erdemes megjegyezni, hogy a jegyző neve ugyanolyan súllyal szerepel a síremléken, mint az elhunyté vagy az örökösöké. A jegyző ugyanis döntő fontosságú személy. Az ő irodája az a hely, ahol menny és föld kommunikációja egyszerre polgári-jogi és misztikus értelemben lezajlik...” Ariès, Philippe: *GESCHICHTE DES TODES*. Aus dem Französischen von Hans-Horst Henschen und Una Pfau. Hanser, München/Wien, 1980. 96. A szerzők fordítása.*

vasni az első szövegben eleve elrejtett 'igazságot', és egyszersmind az eredeti sírfelirat átírásával meg is nyilvánítja azt.¹⁰ Ily módon az írás és az olvasás mozzanata az omnipotens olvasó számára egybeesik. Ha azonban a fent említett lehetőség szerint a kolostor által eszközölt első sírfeliratot is az isteni íróvessző művének tekintjük, akkor nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget sem, hogy az isteni írás/olvasat a második sírfelirattal éppenséggel önmagát oltja ki. Tehát az anekdota tíz és fél sorban dekonstruálja önmagát, majd a fennmaradó három sorban értelmezi a semmit.

Az írásnak és olvasatának 'igazságát' tehát végső soron csakis egy isteni instancia, vagyis egy omnipotens szerző/olvasó garantálhatja. De vajon ki garantálja azt, hogy ilyen omnipotens szerző/olvasó csakugyan létezik, és hogy nem oltja ki önmagát? Hiszen a címen kívül egyetlen szövegelem sem tesz utalást arra, hogy az elbeszél, teljességgel valószínűtlen eset valóban isteni beavatkozás (csoda) és nem pusztán a véletlen műve.¹¹ Az isteni instancia létezését ugyanis megint csak egy isteni instancia garantálhatná teljes bizonyossággal, vagyis az elbeszélés ebben a tekintetben is a végtelen regresszióba torkollik. Könnyen lehet tehát, hogy a villám mégsem az Úristen íróvesszeje, hanem valóban csak villám. Ha viszont nem tudjuk, hogy a villám valóban Isten íróvesszeje-e, akkor azt sem tudhatjuk, hogy ki vagy mi olvassa és írja át voltaképpen az első sírfeliratot. Transzcendens omnipotencia vagy abszurd fizikai véletlen?

A harmadik szöveg, vagyis az anekdota olvasójának egyszerre két instanciával kell megbirkóznia: az elbeszélővel, aki – mint már említettük – elmondja ugyan a történetet, de elhárítja magától a hitelesítés és az értelmezés felelősségét, és a szerzővel, aki a már idézett zárójeles kiszólásával egyrészt értelmezésre szólítja fel az olvasót, másrészt viszont egyoldalú címadással próbálja korlátozni az értelmezés lehetőségeit. Eme mozzanatok ellentmondása elhitelteleníti a szerzőt, aki ugyan kvázi omnipotensnek igyekszik feltűnni, ám – ha burkoltan is – ugyancsak kibújik az értelmezés felelőssége alól. Az olvasó tehát végül is magára marad, hiszen semmi sem kötelezheti arra, hogy elfogadja a címben tett erősen egyoldalú értelmezési ajánlatot.

Az anekdota olvasója így végül maga is átéli azt a dilemmát, amelyről a történet szól, és részesévé válik egy ujjgyakorlatnak, az írás/olvasás végtelen láncolatának. Ráadásul ő sem tehet mást, mint hogy úgy bánik (el) az anekdota szövegével, mint a történetbéli villámcsapás az első sírfelirattal. De ahhoz, hogy az olvasó kiolvashassa a szövegből az 'igazságot', neki magának (is) omnipotensnek kellene lennie. Mivel azonban ilyen olvasó az általunk ismert empirikus világban nem létezik, az anekdota végül is 'igazságtalan' és értelmezhetetlen marad.

¹⁰ Az értelmezők rendszerint megállnak ezen a ponton, és a villámcsapást egyértelműen az isteni akarat ki nyilvánításának tekintik; vö. Földényi, 203., Nölle, 102.

¹¹ L. Kleist gyakori szójátékait a 'Vorfall/Zufall/Fall' szavakkal, illetve a véletlen problémáját az életműben, amelyekkel a szakirodalom is terjedelmesen foglalkozik; vö. pl. Wellbery, David E.: SEMIOTISCHE ANMERKUNGEN ZU KLEISTS 'DAS ERDBEBEN IN CHILI'; Hamacher, Werner: DAS BEBEN DER DARSTELLUNG. IN: POSITIONEN DER LITERATURWISSENSCHAFT. ACHT MODELLANALYSEN AM BEISPIEL VON KLEISTS 'DAS ERDBEBEN IN CHILI'. Szerk. David E. Wellbery. Beck, München, 1985. 69–87., valamint 149–173. L. továbbá újabban Greiner, Bernhard: KLEISTS DRAMEN UND ERZÄHLUNGEN. EXPERIMENTE ZUM 'FALL' DER KUNST. Francke, Tübingen/Basel, 2000.

Kőríz Imre

TÁJKÉP, MOZGÁSBAN*Egy festőnek*

Majd eljön a jó idő, ez a szobrász,
és a napsugarak vésőivel
kibontja a tér mintáit a jégből,
és a fák közé kutyákat füttyül.
Az élet meg, mint egy csodagyerek,
akinek még nincs saját stílusa,
zöld lombot idéetlenkedik a fákra,
és virágokkal szórja tele őket –
majd egyszer csak meggondolja magát:
igen, talán legyen mégis gyümölcs.
(A nézők közben állnak, és csodálják,
s mindegyik úgy érzi: ez valahogy
hozza jobban szól, mint a többiekhez.)
A mester mindeközben hátat fordít,
egy ablakon át két macskát figyel
– jól tudja: mind a kettő ő maga –,
amelyeket épp a nyár idomít,
ez a hőbörgő dilettáns, aki
azért, hogy megtanult csokornyakkendőt
kötni, és színes frakkokat viselhet,
természetességével fizetett.
Végül aztán potom áron az ősz,
kitagadott, kontár galériás,
vásárol fel majd mindent, tételenként,
inflációs pénzével vesztegetve.
A maradékon a tél guberáló
veteránjai osztozkodnak, aztán
hó aknamezőt telepít a fagy,
s ikrás, elhasznált tankcsapdáival
megközelíthetetlené tesz mindent,
s mint gyárudvaron, egy hideg kohóból,
mindenre vastag jéglávat ereszt.
A mester mindeközben háttal áll,
s azt mondja, éppen mikor vége: vége.

Kornis Mihály

BÉKAKIRÁLY

Itt ülök a tükör előtt és attól félek, rossz vagyok.
Azért vagyok csúnya, mert rossz vagyok.
Azért vagyok béka, mert elvarázsolt a boszorkány.
Azért olyan béka a fejem.
Zsidó.

Széttaposni.

Vannak tiszták, parasztok, németek, katonák. Csizmában járnak, ne érjenek békához. A csizmájukkal fognak széttaposni. Még a lányok is. A királylányok majd szép sorban eldobnak. Nem vagyok ember. Micsoda pech. Nem ismernek meg, és nem változok vissza. Ott maradok a kút alján, onnan nézek tátogva, mint most is.

Hamuszürke lettem, mikor eszembe jutott, hogy az ördög bennem van. Miért ne lenne? Hát miért ne lehetne? Mikor az előbb a szomorú arcom néztem a tükörben, hogy milyen rettenetesen csúnya vagyok, mint a villám hasított belém: azért vagyok csúnya, mert rossz vagyok.

Ők meg azt hiszik, hogy jó vagyok. Szegény szüleim.

Sokáig jó voltam.

De aztán nem bírtam tovább.

Talán azért vagyok csúnya, mert gonosz vagyok.

A rossz attól ugrott belém, és akkor ugrott belém, mikor az előbb átsuhant a fejemen a kérdés, hogy nem vagyok-e kíváncsi a rosszra? Na, egy kicsit, csak egy icipicit! Hiszen már hazudok. Honnan jön ez? Mostanáig azt hittem, jó vagyok. Biztos voltam benne. Meghalok, ha kiderül, hogy nem igaz. Ha olyan vagyok, mint a többiek. Nem mindenki, de elég sokan. Az osztályból mindenki.

Vagy ha nem halnék meg, akkor micsinálnék?

Hogy is szólt a kérdés, ami ott belül elhangzott? Mi van, ha a tudtomon kívül egyáltalán nem is olyan vagyok, amilyennek ismerem magam. Hanem van még egy rossz oldalam is. Nagyon rossz oldalam. És abban a pillanatban a borzongás, hogy aki ezt kérdezni tudja, az már rossz.

Nem is akartam kérdezni.

Most már teljesen elátkozódtam.

Látom a tükörben.

Ez így először nem sokkal '56 után történt meg velem, a Pintér Szabóságban, Petőfi Sándor utca 10., ahová felmentem Pintér Tomihoz a szénszünet alatt. Összebarátkoztunk ablakon át. Már hetek óta benn voltak az oroszok, a pincének és az ostromnak már valahogy vége volt, de nem lehetett kimenni az utcára, és az iskolában még tartott a szünet, de már ki lehetett nyitni az ablakokat. Tomi is az ablakon bámult kifelé kínjában, egész nap ott könyökölt ábrándozva. A kígyóhajú nő feje alatti ablak volt az övék, most jut eszembe. Érdekes. Én meg az erkélyre jártam ki az utcára kuksizni, hát-ha látok még valami jó kis forradalmat. Vagy egy forradalmárt. Észrevettük egymást, napokig csak néztük, milyen hülye a másik. Aztán átintegtettem. És akkor áthívott. Életemben először voltam olyanoknál, akiket én ismertem, nem a szüleim. Férfikonfekció, úri, elegáns. Magánszektor. Ott aztán volt egy lábas tükör. Mind a két oldala tükör volt neki. És a lábán lengett. Valahogy izgatott. Ahogy járkáltunk a dolgozó szabósegédek közt, ha csak tehettem, belenéztem. Néztem magam benne tetőtől talpig. Hogy én vagyok-e az. Biztos? Mérget veszek be rá?

Honnan lehet tudni?

Állótükör volt a Nagypapa szerelmének, az Olgának a szabószalonjában is, ahol néhányszor voltunk a forradalom alatt, az Üllői úton. Csak az nem ekkora. Női varroda, kis fehérnemű. Míder és cici. Egyszer ott is ténfergek unalmamban, és ahogy oldalt nézek, jé, valaki néz, de még meg se állok, csak két lépés után fordulok – hja – vissza, érdeklődve, onnan egy gyerek néz. Milyen gyerek van itt? És akkor láttam, én vagyok. Tükör.

Egy pillanatra nem ismertem meg magam. Olyan ismeretlennek látszottam. Elgondolkodtató. Félek, hogy rossz vagyok. Nem kéne nézni magam folyton.

Tükröm-tükröm, mondd meg nékem. Mitől lesz valaki gonosz?
Nincs benne semmi jó.

Vagy talán éppen az benne a pláne?

Vászonvégeket számolgattak, nem figyeltem oda, az egész itten számomra teljesen tilos volt, a papa nőügye, meg volt neki tiltva, hogy ide merjen hozni, mégis idehozott, a rommá lőtt Üllői úton át, a hullák közt, akiken többször átment a tank, akik még a Köztársaság téri hulláknál is rondábbak voltak. Meg voltak feketedve. A pártház előtti felakasztottnak a húsa pirosaslila volt.

Próbáltam függetleníteni magam tőlük.

Sokáig nem jutott eszembe ilyesmi. Egyszer kérdeztem, még kiskoromban, mi ez, tükör, mi az, ja, be van kenve hátul, attól olyan, mint a víz. Látszik az arc benne. Aztán nem törődtem vele tovább.

Olyan, mint egy ijeszgetős álom.

Hirtelen ráízéltem, valahogy úgy ráhogyhívjakoltam, hogy nem is tudom, honnan tudom, hogy én vagyok. Miből gondolom. Én vagyok?

Akkor jó.

Csak nem lehet mögéje menni a képnek.

De akkor még játszottam is ezzel. Oldalról a tükör mellé álltam, eléje tettem a kezem, és előbb a tükörképre sandítottam, azután gyorsan a tükör mögé néztem, bárha egy kicsit szégyelltem, de mégis meg kellett tennem. Nem volt ott semmi. Azért tovább nézegettem.

Hogy vagyok.

Aztán menni kellett, el kellett mennünk onnan, elrácigáltak, pár hétig ezzel nem is foglalkoztam, elfelejtettem, pedig jó játék, nem? Úgy tűnt. Milyen jó kis játék. Hogy-hogy én eddig ezt nem játszottam? Otthon is van tükör.

Tükörrel találkozni, az hirtelen történik. Ugyanattól ijedek meg minden tükör előtt: valami történik, amire nem számítok, rájövök valamire, amit nem akartam tudni. Csak-hogy olyan nincsen. Amit az ember tud, azt nem lehet nem tudni. Azt nem lehet visszacsinálni, amire gondoltál. Az már van. Ha azt mondod, nincs, már elkezdte hazudni.

Hazudok.

Legtöbbször észre sem veszik, annyira tudok. Séth Laci lehívott a kazánházba, és nekem megmutatta a Popeye kupleráját. Az apja készítménye. Képregény van lefotózva. Rajzos. Hát ezt nem mondom meg. Játsszom a naivat. Ma úgy megverték a Tessényi ikrek, hogy az egyik fülemre kissé nem is hallok. Ezt se fogom megmondani. És nem veszik észre. Már csak a Dános áll szóba velem. De még ő is szégyell. Az osztályban nem vállalja mások előtt, hogy barátok vagyunk. Nem akarja, hogy a többiek őt is ki-rekesszék.

Én vagyok a legeslegutáltabb.

Mikor megyek az iskolába, mindennap azt hiszem, ez az utolsó nap. Ma lesz a botrány, mert ha megint meg akarnak verni, addig fogom csapkodni a fejemet a földhöz, amíg szét nem loccsan. Aztán valahogy eltelik a nap, és mikor hazafelé megyünk, és látom, ma nem üldöznek, akkor már túl vagyok rajta, és nem akarok többet gondolni rá. Bemegyek a házukba, felrohanok, jókedvet tettetve becsöngetek, eldobom a sarokba a táskám, kicsörtetek az erkélyre, vagy belebámulok a fürdőszobai tükörbe. És köpök. Semmit se mondok el abból, ami történt. Ez a békaszem, ez a békaszáj. Feketén húzták ki az anyja kemencéjéből. Pisa, por és hamu. Beestem a kútba.

Hogy lehet eltitkolni egy életen át?

Ez még mindig csak az első pillanat. Még visszamászhatnék nagy keservesen, tíz körmömmelelekapaszzkodva a kút falának recéibe, görcsösen feltornászva magamat, kis

girnyó. Gondolni szeretnék a tisztaságomra, amit Anya mindig mond. Hogy az kivételes. Kivételesen alkalmas arra, hogy rossz legyen.

Azt mondták rám, béka.

De én is gondoltam.

Én előbb gondoltam, mint a Barta, aki a pofámba üvöltötte. Én már akkor gondoltam, mikor az oviban, még középcsoportos koromban egyszer náthás voltam, és az Erzsi jött vigyázni, felolvasta a Jakob Grimm Meséket, aminek olyan gyönyörű színes címlapja van, Szamárfejű Királyfi a lantját pengeti, pántlikás a lantja, szamárfeje van, már az is nagyon tetszett, de a másik mesét, amit aztán folyton kértem, ezt a békásat muszáj volt egymás után többször meghallgatnom. Egymás után négyszer. Csúcsos fejdíszes királykisasszony aranylabdáját a kútba beleejti, jaj, azt mondja, a labdám, kikap a papájától, és én kihozom. A labdát sajnos nem látni a képen. Nagy bátran kiugrom a kútból, frissen, fűgén, mint egy úszóbajnok, de ő rám néz, és egyből azt mondja, fuj, aztán elszalad. Nem mond semmit, kitépi a kezemből az aranylabdáját, és elrohan. De én utánaugrálok, úgy teszek, mintha nem mondott volna semmit, a hasamban a lenyelt aranygolyójával lihegve szaladok utána. Lenyeltem. Nyomokat hagyok a vizes lábammal, a hártás ujjaimmal, mikor a várkastély felé vezető meredek ösvényen szapora léptekkel – slitty, slatty, slitty, slatty – utánatocsogok. Csöpög a hegyes békapocakomról a víz.

Caplatok felfelé.

Mások is mondták, neked az ujjad köze olyan túl hártás.

Hártásabb, mint a normális. Hát persze. A fejem is nagyobb. Anyuci, nekem tényleg nagy a fejem? Dehogyan nagy a fejed, Pistike, ne beszélj már annyi butaságot, inkább szaladj le a Közértbe, és hozzá fel a sapkádban négy kiló krumplit. A zsidóknak az orruk is nagyobb. Mindenük nagyobb, a lúdtalpuk, az eszük, a nemi szervük. Nézegettek is a nyilasok, mesélte a papám. Meg lehet ismerni, mert a zsidók jó előre levágnak belőle. Nehogy a nyilvános vécében feltűnjön. De azért valahogy mindig feltűnik. Az enyémből szerencsére nem vágta le. Most már nem is fognak, nem engedi Apa. Így se valami nagy. Az orrom is inkább széles, mint nagy. Tiszta béka orr. Dülledt a szemem is. Annyira zsidó, hogy attól már kidülled. Pedig különben én Anyura ütöttem volna. Csak ami nála még lélegzetelállítóan gyönyörű, például az álla vonala, ahogy a nyakánál összefut az állával, az nálam már tisztára de békás. Nincsen torkom. Alig van nyakam. Igaza van, aki azt mondja, te béka.

A Békakirályfit a palotába is beengedik, pont ebédelnek király uramék, ott van apja-anya, királykisasszonnak elég kínos is, hogy utánajön ez, mit képzelsz, de fél, hogy ha nem engedi be, majd kiderül, hogy elveszítette a varázslabdáját, ezért affektálva oda-szól édesapjának, akinek pont úgy van a nyakában megkötve a szalvetta, mint az enyémenek, ilyen csomósra, hogy áh, tudja, mit, engedtesse be a szolgálkkal fenséged, eszik valamit, aztán majd hazakotródik.

Vagy hogy van.

Nem is, mert úgy van, hogy a kapunál lihegő béka beüzentet a szolgálkkal, nála van a királykisasszony aranyizéje, és ha vissza akarja kapni, engedje be őt. Izibe. Megígérte neki. Székedre ültetsz, tányérodéból etetsz, ágyadba veszel, és úgy altatsz! Na erre a király, kedélyes kövér zsidó, azt mondja, jöjjön csak, egyen csak, igazán szép tőle, meghozta a labdát. Visszahozta nekünk. Milyen betámt gyerek. A kis királylány erre úgy begazol, hogy hóttfehérre válik, és hebeg-habog, de nem tehet semmit, muszáj engednie. Királyi parancs, el kell fogadni vendégnek a békát. Mikor az Erzi először olvasta, úgy, hogy én azért közben nézhettem a képeket is, nyakamon a vörös gyapjúkendő, ami a varázsruhám volt, a Puszikám, újra és újra olvastattam vele ezt a részt, mert nem értettem, miért nem akarja beengedni a királylány. Ahelyett, hogy örülne, meghozta a labdát. Hát ennyire kell utálni a békát? Még akkor se szeretjük, ha meghozza a labdát?! És akkor végre nagy nehezen bejön, becsörtet, még mindig csuromvizesen a brekkencs, kihányja a golyót, kitor a taps, egész udvar ünnepel, de ő egyáltalán nem törődik velem, semmi zavarba nincs, felugrik a székre, zamek, be a királykisasszony mellé!

Úgy irigylem ezt a bátor békát!

Én moccanni sem merek, mikor érzem, hogy utálnak. Attól megbénulok. Ha még jobban utálnak, már hányom-vetem magam, mint a bolond gyerek, csak közel ne jöjjenek, hozzám ne érjenek! Úgy legalább nem is nyúlnak hozzám.

A verők.

Hányszor mondja Anya: csak icipicit fegyelmeznéd magadat, fiam, csak egy picit. De nekem aztán hiába beszél. Én nem vagyok megállítható. Nem lehet megfogni vagy akármibe is megakadályozni. Sugárban hányom ki a sárgarépapapit, hiába erőlteti bárki. Olyan ívben jön ki, mint a pisa. Legyen akár szemben az anyám is!

Azt szereti a rossz, mikor mindennél rettenetesebb.

Hogy azt sem tudom, mit keresek itt, ma se tanulok, inkább lekísérem Anyát a haját berakadni a Párisi utca sarkára, a luxus Feminába. Háború előtt a Maricáéké volt, de most már csupán a legbelső helyiségben fogadhatnak vendégeket. És amíg gőzfurulyával kezelik Anyu haját, és duruzsol az egész fodrászat, duruzs, duruzs, duruzs, én csak üldögélek a sarokban a tükör előtt.

Nem tudok megbékélni a pofámmal.

Feláll a piros ingem pikkmintás gallérja.

Brekegtem az órán.

Most már brekegek is, nem tudom megállni. Némelyik brekegés bőfögésbe megy át. Egyedül vagyok ültetve, az utolsó padba. Régebben is szoktam magamtól bőfögni, de akkor jókedvem van. Például nyáron, mikor felébredünk a vasárnap délutáni alvásból, Apával kimegyünk a konyhába görögdinnyét enni. A görögdinnye-zabálás vége felé Apa böffent.

– Pardon, hisz ön egy gyönyörű nő.

– Tessék?

– Ha púzol vagy bőfögsz, apukám, elegánsan elnyomhatod úgy, hogy mikor indul,

azonnal elkiáltod magad a társaságban lévő hölgy felé fordulva: – Pardon, nagyságos asszonyom, hisz ön egy gyönyörű nő!

És az elfedi.

Én azért brekegek, hogy pukkasszam az udvart.

Főleg a királylányt. Ha már nem akart beengedni, tessék! Fintorogva egymást kérdezetik a nyámnyila hercegek, a sok tányérnyaló: – Ez most itten brekeg vagy böfög? De én nem törődöm velük egy szemet se, hanem vizes-síkos seggel ficáncolok a csak vőlegények számára fenntartott ülésen, és csak azért is kézzel-lábbal eszem, szörcsögtem a levestésztát, benyúlok a tálba, és úgy keresek magamnak még több grízgaluskát, és utána mikor végre jön a sült hús, egy hatalmas nagy liba, uborkasalátával meg petrezselymes újkrumplival hozzá, mindjárt kézbe kapom a legszebb combját – pardon, nagyságos asszonyom, hisz ön egy gyönyörű nő! –, én kényelmesen csámcsogva körbeharapdálom, csak azért is leeszem róla a panírt, és csak aztán harapok a szaftos húsjából egyet, közben átölelem a királylányt is fél kézzel: – Ugye majd be fogsz engedni az ágyadba, hucigám? Hiszen megígérted! Esküdtél égre-földre: ó, ehetek a tányérkádból, ihatok a bögrécskédből, alhatok a baldachinos ágyacskádban, ha evés után elfog a nagy buzgóság! Igaz? Csak hozzam fel a kútból az aranylabdádat.

De akkor már általában semmi kedvem hozzá.

Megköszönöm szépen az ebédet, és ugrálok haza. A kútba. Aludni. Pedig az apja szimpatikus lenne. Az a csálé korona a fején! Én is ilyen csálén fogom majd fejembe csapni a koronát, hogyha nagy leszek. Hátha egyszer mégiscsak visszaváltozom.

Ha a Békakirályfinak sikerült, nekem akkor miért ne?

Miért ne lehetne elképzelni, hogy ugyanúgy, mint ő, aki sokáig szintén nem mert hazakísérni egy kis királylányt se, pedig évek óta hozta fel nekik, amit a kútjába belehajgáltak, de nem volt annyi mersze, hogy bemutatkozzon, hátha megkönyörül rajta valamelyik lányka, elkezd vele beszélgetni, hagyja, hogy kiderüljön, milyen jó kis humorra van neki, milyen egy jó eszű, korérett valaki, még ha béka is. Pedig a Békakirályfi ugrott a kútba nyomban, nem is kellett kérni tőle, hozta fel a mélyből, a nyálas-síkos kövek közül, abszolúte ingyért az akármit. Róla ne mondhassák, hogy nem merete felhozni, hogy nincs benne kellő lovagiasság. Dehogynincs. De titokban reménykedett benne, hogy megesis egy királylány szíve rajta végül, meghívja őt magához egy szülinapi zsúrra, vasárnapi ebédre vagy valamire, bármire. Fél karját is odaadta volna, ha közülük csak egy is rámosolygott volna. De akárhányszor bukkott fel a kút aljáról, hóna alatt az elveszett aranyhogyhíjjakkal, kikapták a kezéből a lányok, és köszönés nélkül hazarohantak.

Nehogy a gyerekük béka legyen.

Már Anyuhoz se mehetek át. Nagy lettem. Mikor rémálmom van, és sikítva szaladok át hozzá, hadd csússzak be a paplanod alá, felkönyököl, édes bogaram, nem jöhetsz ide, már nagy vagy, bocikám, fordulj vissza, próbálj meg aludni. És ez úgy szíven vág. Piszok rosszulesik.

Látom, hogy neki is.

Fészkelődik, már ő se tud aludni. Vagy pedig azt mondja, na jó, hát gyere, de csak kicsit. Csak amíg megnyugszol. És akkor én bebújok a takaró alá, hozzá, befészkelem a fenekemet a hasa alá, azzal már alszom is. Alszom, mint a tej. Eleinte neki kellett felráznia, mindenségem, el ne aludjál itt, most szaladj vissza a saját ágyadba, jó? De már újabban nem kell mondania, tudom magamtól is. Fel se ébredek, azon kapom magam, hogy már tápáskodom, és alva rohanok át a szoba egyik végéből a másikba, az ágyamig. Azt mondja, ő már nem is tudna átcipelni ölben. Nehéz vagyok.

Mikor kicsi voltam, szebb voltam.

Nem is voltam csúnya. Hanem gyönyörű. Vannak róla képek. Valami történt aztán. Nem tudom, mikor. Hogy nézek ki! Mintha ráléptek volna az arcomra. Mikor még puha volt. Aztán megszilárdult, és úgy maradt. Szüleim meg úgy tesznek, mintha nem is látnák. Ők kérem dolgoztak, kenyeret kerestek, hogy el ne vigye a családot az ávó. Sajnos nem volt, aki vigyázzon a kicsi gyerekekre. Hátamon aludtam, magatehetetlen. Jött a csizmás kandúr, és ahogy a köpést a parasztok a csizmájukkal, úgy taposta szét az arcomat. Van is egy púp a fejem tetején, a kutacs. Azért kutacs, mert a kutat zárja le.

Nehogy egyszer följöjjön a béka.

Homokon is van kút.

Majdnem beléestem. Kicsi egy híja volt. Mert én paraszt is vagyok, csak a szüleim azt se tudják. Pesten nem látszik. Té! Júniuzstó agusztuzsig hee, én rendezs sárréti tájSZÓlásba bészílek, agusztuzsba ózta, a Bálátó parttyán mégin a zilon fecskís kis nyápic koma leszek, tudod-é, aki általlába csakis a szüléivel jádszik. De ott már apukám jassznyelvén beszélek. Smonca. Vagy pedig óvasok. Megóvassa a koma a bötüt a könyvekbe. Igaz-é?

Hároméves koromban valami grimbusz volt.

Az orvos mondta, tessék azonnali levegőváltozást. Először Somogyjádra küldtek, de onnan megszöktem. Előtte az óvodából is megszöktem vagy kétszer. Szökös vagyok. Somogyjád után már nekem muszáj volt Homokon megmaradni, sírva könyörgött Anya, innen meg ne szökjek, különben nem tudnak hova tenni. Muszáj meggyógyulnom. Nyaranta két hónap azóta is. Két legrohadtabb hónapom az évben. Első nap mindig azt hiszem, idén már valahogy ki fogom bírni, nem lesz az olyan rossz. Aztán, ahogy porozva elviszi őket a szekér, megsajdul a szívem. Úgy belémfúrkál valami mindig, utána hat hétig nem kapok levegőt. Nézem a szélben zizegő nyárfákat, járok a zománcos kantával az ártezi kútho, vagy a szőlő végibe meztélláb, vagy ki a kacsákho pásztorkodni, de végig furdal, sajog ám a szívem. Honvágyam van a Pest után. Senki nem hiszi el. Sándor bátya és Juliska néne vendéggyereke vagyok én, az a félős. Ki se mehetek tőllük az udvarról. Ha csak nem a Bátorba szerdánkint, kenyírér. Vagy pedig, mikó szódagyárosho menünk, szódaárt, Sándor bátya odató tajicskán. Nehogy mán elüssön egy bicigli. Vagy a pofádba verjék valamék helybéli rosszgyérek, té.

Mért akar engem mindenki megverni?

Valami oka van.

Ne kenjem már rájuk.

Ha külön jönnék szembe véletlen magamnak, elkapnálak, te szar. Ha végre szembe-találkoznánk, kinyomnám azt a gülü szemedet. De miért? Somogyjádön fazekat tetted a fejemre, és azzal vágta körbe a hajam. Akkor mondták, hepehupás a fejem teteje. A kutacs. Nem szeretek oda hátra, a hajamba nyúlni. Az alsó ajkam is előreáll, akár a hülyéknek. Legörbül a szám.

Most mire gondoljak?

Ezt se mondhatom meg senkinek.

Baj van velem. Rendetlen vagyok. Az elmondhatatlan! Nem tudok osztani. Rendszeresen tátva felejttem a szám. Csukd be a szájad, beropul a sült galamb, nem vagy te gya-gya. Tátott szájjal olvas, láttak már ilyet? Rángatja a vállát. Állandóan elveszítem minden kesztyűmet. Az összeszt, amit drága pénzért vesznek. Még ha zsinórra kötöm, akkor is elveszted. Nem tudom úgy bekötni a cipóm, hogy napközben ki ne oldódjon. Vagy szorít, fáj, úgy bevág. Bicegek haza. Nem tudok fejelni. Nem tudok felmászni a fára, se bordásfalra, semmire. Nem is akarok. Szédülök. Nagypapát bevitték a szeretet-házba. Isten őrizz, hogy meglátogassam.

Oaaaj!

Nem tanulok semmit. Járkálok a lakásban fel és alá.

Mikor délelőttös vagyok, tanítás után azt csinálom, amit akarok. Bejövök a lakásba a kulccsal, nem ebédelek meg, álldogálok egész délután az apám könyvespolca előtt. Nézegetem a könyveit úgy végig, a falon. Tolnai Világlexikona. Révai Lexikon. Rózsa László A női test. Molinár Gizella A gyertyák csonkig égnek. Ennek csak a címét olvasom el, a többit nem, hogysisne. Egyszer csak zúgni kezd a fülem, körbepislantok, de azért is nézem tovább a tilos könyveket. Amik az apámé. Meg még ami mögötte van, azt is. Mindet. Mert oda dugdossa a Sárga Könyvet, a Magyar Golgotát, a bergenbel-seni beszámolót, az összes zsidó dolgot. Nem akarom ezeket olvasni, tudom, hogy félni fogok utána, de muszáj. Azért, amiért keresem a szememben a gyávát. Csak eddig nem néztem. De most már odanézek, én oda merek nézni. Nem tudom nem nézni, nem megyek el a képem elől, nem adom fel, azért se adom fel, éljen a forradalom, éljen Maléter Pál! Belelövöm bársonyába, hogy csak úgy porzik kínjába. Van négy elegáns piros bársonyszékünk. Pont négy van a hallban. Rugós az ülésük. Ruggyanta rugósak. Azt is szoktam ütni, én nem tudom, miért. Akkorát húzok az összes ülésre, hogy porzik. Éljen, éljen a köztársaság! A Sárga Könyv szerint Kun páter a Maros utcai kórház pincéjében Bauer György tizenhat éves bujkáló fiúnak, miután meztelenül felakasztotta a mennyezetre, saját késével metszette ki a golyóit.

Nézz ide, fiam, van neked szemed, nem mondom még egyszer.

Ezek a könyvek itt, innen kezdve idáig nem gyerek kezébe valók, de nem ám. Azokat a könyveket olvasgasd, amik a szobádban a padlótól a mennyezetig érnek! Hogy a sa-

ját könyveimhez még egyszer hozzányúlj, azt egyszer és mindenkorra megtiltom. Megérttetted?! Ha mégis észreveszem, hogy piszkálgatod, kihúzógalod meg nézegeted őket, olyat fogok tenni, amit magam is megbánok. Ne adja meg neked az Atyaúrissen azt!

Szegény szüleim.

Édesdrágáim. Agyonnyúzott szerencsétlenek. Nem értenek az egészből az égvilágon semmit. Az anyám is, füzetet vesz, tessék, ebbe hazudjál, édes fiam. Még a kabátját sem vette le. Hazajött, dühödten bevágta az ajtót, becsörtetett a szobámba, előttem vette ki a retiküljéből a kockás irkát, lecsapta a padra, ahol tanulnom kell: Ápisz-füzet, tessék! Ebbe hazudj eztán. Eddig mindig ő védelmezett. Kitépett Apu kezéből is, hány-szor – most meg már ő is sértegetni akar? Holott nála jobb barátom nem lesz az életben. Tudod te, ki ez? Az anyád! Elájulna, ha megtudná, mi mindent gondolok. Már most sem szeret annyira, mint régen. Buksi, teneked titkaid vannak előttünk? Előttem is? Ezek? Ez a te szép lelked? Honnan jön ez beléd?

Te azt hiszed, bújócskázni lehet a Mumussal?

Most mire gondoljak?

Mikor a forradalom után első nap hazaengedtek az iskolából, aztán nem is volt tanítás öt hétig, azt mondtam az anyámnak: a Sütő utcában újra bevezetik a némettanítást, már alsóban is, és aki akar, választhatja azt is, de Klári néni hozzátette, tanácsosabb az orosz választani, ám aki ragaszkodik hozzá, új törvényeink szerint már kérelmezheti a németet is. Vagy pedig a hittant.

Miért mondtam?

Nem az az érdekes, hanem hogy el is hittem. Szóval nem az, hogy elhittem, hanem én nem gondoltam, hogy ez nem történt meg. Most se gondolom. Nem tudom. Szerintem megtörtént.

Látom magam előtt.

Beleírta az ellenőrzőmbé:

„Kérem kisfiamat német oktatásban részesíteni.

Tábori István anyagbeszerző”

Mikor a helyzet stabilizálásáért folytatott széncsatát megnyerte az ország, és a Sütő utcában folytatódhatott a tanítás, ámbár még kijárási tilalom volt, de már enyhe, talán csak este tíztől, s előtte való nap újra be kellett íratni mindenkit, hogy lássák, kik távoztak nyugatra, több mint fele osztály disszidált, mi persze maradtunk, hármásban mendegéltünk a decemberi alkonyatban összekapaszkodva a komor szürkületben, mert akkor még nem volt közvilágítás, és a Kovács zöldséges előtt, a Szervita téri játszótér bejáratánál belebotlottunk Dánosékba, akik jöttek az iskola felől, ők már túlestek a beiratkozáson, a pirinyó Dános vigyorgott pirosan és megkönnyebbülve, mintha

a borbélytól jönne, a papája pedig, a fogorvos, akivel az apám együtt volt munkaszolgálatban, azért is kellett nekünk a Dánossal mindjárt első naptól kezdve barátkozni, kezét csókolni anyámnak, és az apám felvidult, alig láttunk ismerőst az ostrom óta, jó napot, doktor úr, béke és szabadság, na mit szól, legalább németül megtanulnak szegény gyerekek. Hát ennyit elértünk. Muszáj lesz nekik. Muszáj? Miért lenne muszáj? Nem muszáj, de lehet. Fiam be is íratta velem az ellenőrzőjébe. Ajvé, nem igaz?

Miért, én úgy emlékszem, hát én úgy emlékszem!

Dános meg rám nézett, megvillant a szeme, derűs-hideg megvetéssel, ahogy a verők szoktak nézni. Igaz, utána elkapta a tekintetét. Leszegte a fejét. Elfordult. De látta, hogy nézem.

Nem hirdették ki az iskolában?!

Az én fiam azt mondta...

Egy árva szó sem igaz?

Kirántottam a kezem a kezükből, és elkezdtem rohanni visszafelé. Ilyet még a születéssel sose csináltam, Nagypapával igen, ha már nem bírom tovább, de velük még soha. Toporzékolva, vicsorogva bőgtem, míg szaladtam, mint egy kisövodás! Aztán megtorpantam a téri járdaszíget sarkán. Nem tudom, mikor hazudok, mikor nem. Nem tudom! Ezt nem lehet senkinek elmagyarázni. Még én sem értem. Akkor ők hogy fogják? És mi lesz, ha a többi is kitudódik egyszer?! Én se tudom, melyik. Én se tudom, mikor. Kezeit csókolom, hát még egyszer kívánom a legjobbakat, gyere, fiam, gyere. Szervesztok, nem vagyunk normálisak, bocsánat! Ich sage dich, Kató...

És Dánosék már húztak is el, fürgén! Sietve, átlóban átvágtak a téren, csak mi minél hamarabb magunkra maradjunk, mint akik nem csupán érzik, de előzékenyen mutatják is, tudják, hogy ami most következik, az már nem rájuk tartozik. Buksinál, úgy látszik, valami komoly és kínos-nagy differencia lépett fel...

Amikor az apám felém indult, elsötétült előttem a világ.

Nem bántlak, kisfiam, meg vagyok ijedve. Mi nagyjából becsületes emberek vagyunk. Sok hibám van nekem is, meg anyádnak is, de hazudni nem szoktunk. Ne sírj. Nekünk te hazudsz? Itt van a zsebkendőm. Van szíved bennünket megtéveszteni? Jaj, Pista, ne foglalkozz már velem, ő még gyerek, lárpúrlár csinálja. Mi az, hogy lárpúrlár? Megáll az eszem. Mástól kell megtudnom, hogy az én fiam nekem nem mond igazat? Mióta? És eddig hányszor nem mondott már?! Most mit higgyek el neki?

Át kell értékelni a velem kapcsolatos terveiket. Ebből már nem lesz egy új Einstein, se Rubinstein. Apára tereltem a forradalmi munkáspárt kormány gyanúját. Még a rendőrségre is be fogják hívatni. Tábori úr, mit hallunk, hiányzik a német?

S mikor nyújtották felém a kezüket, megbocsátón, sikítva elfutottam. Szaladtam hazafelé, még rohantomban is zokogva torkomszakadtából. És hiába ügettek szegények utánam, hiába kérleltek, álljak meg, jól van na, ha ennyire szégyellem, nem fogok kikapni, de hát értsem meg, hogy ma még be kell írtni engem az iskolába! Aztán, mikor

látták, nem tudok megállni, s a házunkat elérve pánikban beugrom a házmesternő tenyérnyi kuckójába, Anya még behajolt, nyugi, maradjál itt, sírjál csak, mi apáddal fordulunk még egyet, beiratunk az isibe, muszáj, aztán jövünk haza. Nem lesz semmi baj, főzők tejbegrízt. Addig melegegdy. Akkor már rég túl voltam a Kígyóhajú Nőn is. Azt se mondtam meg. Megvan nekem már a magam kis világa. A hullafoltos lila hazug szemem alja. Én vagyok.

Nem tudom levenni a szemem a tükörről.

Belezuhanтам.

1959. január 19., gondolom, kábé negyed nyolc óta egyfolytában minden arra emlékeztet, ami ebben a pillanatban eszembe jutott. Tátog a kút fenekén a béka. Felfele bámul.

Azt nézem, néznek-e.

Azt hiszem, nem néznek. De az is lehet, láttak.

Ahogy nézem magam.

A vörös bőrszékre cuppant tréningemet felrántom, felhúszom az izzadt fenekemen, meglebegtetem két ujjal, közben szendén oldalt fordulok, és a fodrászatban zajló életten siklik a pillantásom végig, mint egy unatkozó hülye alsótagozatosnak, akinek le kellett kísérni fodrászhoz az anyját. Megtanultad már a holnapi leckédet?

Azt hazudtam neki, kész vagyok.

Szeretem a női fodrászatok szagát. Mit bánom én, gyere. Hátrafesztítik a fejét, sampónos vízbe tunkolják a haját. Lóg alá csöpögve, nagy darabokban, akár a vizes sár. Utána húzzák fel, fürtönként, a fésű végivel. Kenik a fekete festékes ecsettel a tövét, és utána rátekerik ilyen alumíniumspulnikra vagy mikre.

Duruzsol az üzlet.

Élünk, éldegélünk. Lehetne rosszabb is. Lapozgatok a lehozott tankönyvben, mintha azt olvasnám. Hát még mi van nálam, csak nem a Micimackó? Szégyenletesen kellesmes lila. Áááá, még hátravan az egész hajszás, értelmetlen életem. Rohan a száánkón, hej-hó, kacag a ló! Én édes Katinkám, csak egyszer kacsints rám, csókolj meg, ha szeretsz. Időnk van, tejünk van, és ráérünk szoptatni. Pszt, hogy beszélsz a gyerek előtt, Pista. És a nevetésük!

Kiszakítom magam a pillantásomból: nem nézem tovább a pupillám lukát!

Dehogynem.

Vagy én, vagy ő.

Vagy a tükörben látható szemem vagyok, akinek hiszek. Mindent tud, akié. Azért verik. Érezhető rajta. Akinek van szeme az ő felismeréséhez, addig verné, ha merné, amíg él. De mi van, ha ezzel sem érné el a célját?

Vagy én az vagyok, aki néz?

És azért vagyok rossz, mert mindenre emlékszem? Ez is bizonyíték? Én vagyok az ördög? Az iciri-piciri kis kandúr? De úgy teszek, mintha erre már nem is emlékeznék?

Nem hiszek a szememnek?

Egy életen át?

Nem értem, ezt mások hogyan csinálják, hogy bele is néznek, meg nem is néznek bele, ha belenéznek, hogy nem tudják megkeresni a szemükkel a szemük, vagy ha te meglátod azt a sötét árnyékot, vagyis nem tudom, mit, a pillantásod mélyén, hiszen ott látsz valakit, nem mondhatod, hogy nem, akkor hogy tudod róla levenni a szemed, de ha leveszed is, hogyan tudod elfelejteni, mit láttál, vagy ha nem felejtet el, hogy tudsz együtt élni evvel az emlékkel, a szemed emlékével, azzal, ami ott van?

Mert ott **valaki** van.

Ott van valaki.

Van.

És mi van, ha hiába vagyok okos, mint a Nap és ártatlan, mint egy húsvéti nyuszi, ha ugyan ártatlan lehet az ilyen zsidó nyuszi, pláne, ha húsvéti, aki nem is zsidó, azt mondják, ez magyar, de lehet, hogy mégse magyar, azt csak úgy rámondják, zsidó az, zsidó, akármicsinál. És nem is nyuszi, hanem gülüszemű béka, tessék kimondani. Legrondább varangyos békakirály! Ne legyen így, inkább ne is legyenek, haljak meg azonnal, vagy legkésőbb holnap, vagy abban a pillanatban, mikor az első rosszat meg akarom tenni, én, édesapám és édesanyám szeme fénye, boldogsága és utolsó reménye. Meg az iciri-piciri kis kandúr. Ugyanúgy.

De mi van, ha ez igaz?

Ha a lényem gyökere rossz, nem csak rossz leszek majd, már eddig is rossz voltam. Most is rossz vagyok. Pont ezzel a gondolattal tettem magam rosszá. Vagy lehet, hogy mégis megmenekülök? Addig nem veszem le a szemem a szememről, míg meg nem tudom mondani, rossz vagyok-e vagy sem, úgy a szívem mélyén.

Igaza van-e a Bartának, aki a pofámba kiáltotta, hogy béka vagyok, vagy a Barta szemét. Mindegy, hogy értette. Azt sem tudom, miért mondta, de mindegy. Nem az iskola véleménye érdekel most már, nem is az osztálytársaimé, még a Perc Jutkáé se egyáltalán, hanem az, ki vagyok én? Ki van a szemem alja vackában, a sötétben, ahol az árnyékos rész miatt már nem is lehet kivenni a nézésemet?

Ki az?

Mintha áram rázna, állok és vibrálok. Én, ha megjiedek, azonnal vibrálok, ez is hozzátartozik a békatermészethez. Megráz a most, átmegy rajtam, mint a villamos, jóvátehetetlen szétfröccsent, felken a falra. Szarhússá, sárhússá!

Látom a tükörben.

Eldöntöttem, eztán nem tagadok semmit. Nem tagadom le, mint a többiek. Hát legalább magam előtt nem tagadom le! Látom, amit látok, és vállalom hányavetin, ami vele jár.

Most már teljesen elátkozódtam.

Ferdinandy György

A BOLONDOK KIRÁLYA

Aki élt már közös kórteremben, tudja, milyen sivarak a reggelek. Amikor kint még sötét van, de az ápolók már teremről teremre járnak. A fal homoksárga, a levegő nehéz, mozdulatlan. Hús ember kipárolgásától párásak az ablakok.

A zárt osztály téglalap alakú. A gerince hosszú asztal. Kétoldalt sorakoznak a fekhelyek. A terem végében van az ápoló szobája, de a zárt osztályon oda is besuvasztottak négy beteget.

Az ablakok fent sorakoznak az ágyak felett. Mint a templomban, keskenyek. Rács van rajtuk, ujjnyi vastag. Túl a rácson leprás tűzfalak. A mennyezetén egész nap ég a lámpa. Mindegy, hogy odakint nappal vagy éjszaka van.

A teremben huszonnégyen élnek. Tartósan, mert a buggyantak szívósak: itt soha senki se beteg. Ébresztő van és fájront. Katonás napirend. Mosdás, gyógyszerezés, ablaknyitás. Légzési gyakorlatok.

Aki akadékoskodik, hamar átviszik a matracos szobába. Bedörgölnek neki. Más terápiás foglalkozások nincsenek. De ilyesmi reggel ritkán fordul elő. Akik itt tengődnek, jórészt merev katatonok vagy bárgyú imbecillisek. Különben is, akadékoskodni minek!

A reggeli langyos tea és gyümölcshíz. Hitlerszalonna, mondják az idősebbek, akik még emlékeznek a komiszkenyérre, és csajkából isszák a levest. Azután továbbcsörömpöl a konyha, becsapódik a rács. A zárt osztályok ajtaja tárva, kilincsek ezeken a portálokon különben sincsenek.

A Dokit már kiültették az ápoló szobája elé. Ő a legrégebbi ápoló, mindenféle előjoga van. Például bent alszik, és minden reggel kihozza őt a közös terembe két bolond. Megtornáztatják, mert a Doki béna. Ezt itt úgy mondják: kerek. Tolókocsija van.

Emelgetik. Ezért az emelgetésért régen minden reggel egy húszast adott. Ma már nem ad, mert ellopták a pénzét. Nyilván valami kívülálló, mert a zárt osztályon senki se lop. Mindegy, mozgatják tovább. A Dokinak a teremben tekintélye van.

Ma reggel felmosták a követ, és ebből tudni lehet, hogy vizit lesz. Tizenegy után tényleg megérkeznek az orvosok. Mindenki ül az ágyán, várják, hogy elvonuljanak. De ma van velük valami hivatalos közeg. Andriska, a Nagyfőnök, minden ágy előtt megáll. – Katalapszia! – mondja. – Alkoholos intoxikáció. Időskori demencia.

– Hogy vagyunk, Perenyei? – kérdezi, mert az úzus úgy kívánja, hogy valakit név szerint is meg kell szólítania.

Perenyei úr ül az ágya szegélyén, és motyog.

– Verbigeráció! – legyint a főnök.

Mint cirkuszban az idomár, csettint, hogy álljon fel vagy üljön le a beteg.

Miklóska, egy bivalyerős skizofrén, horgolni szeretne. Cérnavékony hangon kérdezi, hogy „főorvos úr, mikor kapom meg a kötőtűimet?”

– Legközelebb, fiam! – biztatja a Főnök. – Majd legközelebb!

– Még csak ez hiányzik! – magyarázza távolabb. – Szűrő- és vágóeszközök! Miért nem mindjárt kristályvázák vagy gépfegyverek?!

Mögötte nevetgélnek a fehér köpenyesek.

– Hány óra van, doktor úr? – kérdezi Matejka bácsi.

– Nem mindegy? Ezeknek? – A vendég kedvéért mégis felírják, hogy azért lehetne talán egy óra a falon.

A Doki tolókcója előtt Andriska egy pillanatra megáll:

– Stagnál! – súgja a látogatónak. – Szupponálható neuropátia negyvenévesen. Tizenöt éve van nálunk. Pszichikus depresszió, szaliválás. Atrófia. Kontraktúrák, természetesen.

– Indikáció? – kérdezik.

– Semmi – Andriska vállat von. – Morfin látogatónapokon.

– Vigyázzanak vele! – kacsint hátra. – Orvos!

És ezen mindenki nevet.

*

Amint becsapódik a rács, megmozdul a terem.

– Mi az, hogy szalivál? – kérdezik a Dokitól.

– Hát folyik a nyála! – magyarázza egy apró, kopasz ember. Az angol úri szabó, aki nemrég érkezett. Párizsból. Ezt minden alkalommal elmeséli. Ott volt a műhelye, a kilencedik kerületben. Valami Berger úton.

– És hazajött? – kérdezik tőle minden alkalommal. – Csak úgy?

Ezt itt nem szokás mondani, de gyanakodnak, hogy a kis szabó sültbolond.

A Doki száját közben már megtörölték. Ott állnak sorban előtte, a sakktábláikkal a hónuk alatt. – Én jöttem először! – dohog Perenyei úr, akin mindig mellény van és kalap. – Szimultánt! – könyörögnek a többiek.

Asztalhoz ülnek, sorban, mint dróton a fecskék. Elférnek, az asztal olyan hosszú, mint a terem. És mind felrakják a figuráikat. A kocsit pedig fel-alá tologatja valaki.

Úgy izgulnak, mint a gyerekek. Nevetnek a gyönyörűségtől, ha sikerül lecserélni egy parasztot.

– Gyalogelőny! – kiáltják diadalmasan.

A béna mester elmagyarázza, hogy mit kell vagy mit kellett volna lépni. De nem, ezek nem akarnak nyerni, azaz nem mindenáron. Különben is, a Doki ellen csak vesztíteni lehet.

Perenyei úr a bajnok a teremben. Ő már tud sáncolni, rosálni, és érti, hogy mit jelent az *en passant*.

Amikor befejezik, már csörömpöl a szakácsok kerekeskocsija.

Persze nem minden nap ilyen. A zárt osztály önképzőkörében más is van, nem csak a sakk. Hogy mi? Például rajz. Rajzolnak ketten is. Ceruzával, mert festeni itt nem lehet. Meg angolóra. A Doki oroszul is tud, de oroszul tanulni senki se bolond. Az angol viszont nehezen megy. Hiába reklamálnak, nem kapnak hozzá könyveket.

Pedig a zslugások között van egy nyelvtelhetség, és nem is akármilyen. Persze, ha lenne bent egy rádió. Vagy a tévé. A rádióra Andriska rámondta, hogy nem lehet. A televízióról meg azt se tudják, mi fán terem.

A Dokinak saját asztala van. Elültetik, rátámaszkodik. E nélkül nehéz lenne egész nap a kocsiban. Délután olvas, könyveket hoznak be neki látogatónapokon. Egy alkalommal a kopasz szabó elvette valamelyiket, és ebből majdnem baj lett. Miklóska, a Doki mindenese, keményen a kezére csapott.

– Tudod te – kérdezte –, hogy ki ez az ember?

Főorvos! Elmagyarázták. A zsidószanatórium főorvosa. Semmi szaliválás és semmi atrófia! Agyonverték, érted? Ezért van itt. Embereket mentett a háborúban.

A kis szabó szipog. A háborúról ő is tudna mesélni. De most már senki se figyel rá. Az ápoltak zslugáznak, a Doki olvas. Perenyei úr próbálgatja a sakkfeladványokat.

A vacsorát már négy után hozzák, a délutánok rövidek. Kiosztják, és sietnek haza. Ledolgozták a nyolcórás munkanapot. A betegek napjának huszonnégy órája van.

Pénteken bekacsázik a borbély. Megborotválja az ápoltakat. Már azt, aki akarja. Kötélzően csak a fejüket. Ennyi. A Doki lassan olvas. Ha elfárad, a nyitott könyvre hajtja a fejét. A lap aljára érve a nyelvvel lapoz.

Miklóska megigazítja a pokrócot a térdén, kiviszi a kacsát. Fényesre törli, ha párás az orrán a szemüveg.

– Hol tart? – kérdezi néha.

És a Doki elmeséli neki a fejleményeket.

*

Látogatónapokon minden más. Ebéd után pirulákat osztogatnak, lenyugtatják a nyughatatlanokat. Két óra után odakint megnyitják a rácsot. Mindenki némán ül az ágyán. A félelemnek penetráns szaga van.

Még azok is, akikhez nem jön soha senki. Mert hát a buggyantakat nemigen látogatják. A Doki is: megborotváltja magát, messziről érezni körülötte a kölniillatot. Azután múlnak a percek, és nem jön senki. Ötkor a portások becsukják a kapukat.

Nyáron Miklóska kitolja a kertbe. Oda a női betegek is kijöhetnek, ott mindig van látogatója.

Gizike paranoiás. Nyúzott, negyvenes asszony. Elüldögél a Doki mellett, hallgatja a pittyegő madarakat. Gyakran be kell vinni a matracos szobába. Egyszer még Andriskát is torkon ragadta, úgy, hogy a Nagyfőnök segítségért ordított.

– Jól ráijesztett, Gizike! – nevet a Doki. – Nem néztem volna ki magából!

Az asszony elpirul, megigazítja a haját:

– Velem még ilyen szépen nem beszéltek – rebegi.

Hát igen. Ez itt nincsen belekalkulálva.

– Kis hisztérika! – legyintenek az orvosok.

Bevitetik a rezgetőbe. A rezgető az agyszikkasztó szoba. Az elektrosokk.

A Doki egyedül marad a kertben. A napfény kábítószere. Szeret üldögelni a napon.

Máskor bent az osztályon történik valami. Mindenki ideges látogatónapokon. Például Perenyei úrhoz bejönne a lánya.

– Engedjenek! – kiabálja, de az ápolók hajthatatlanok: a lánynak pólyába csavart újszülött van a karjában.

– A kisonokám! – sír Perenyei a rács másik oldalán. – A kisonokám! Látni akarom!

Hiába minden. Még az arcát se tudja megérinteni. Az őrültek tudják magukról, hogy betegek. De ezt azért mégse lenne szabad.

Őtkor elmennek. Perenyei úr egész éjjel zokog a hűgyszagú lószőr matracon.

Miklóska már volt filmvetítésen. A Doki kocsját tologatta, és ha nem figyeltek az ápolók, bejutott a moziba. A legtöbb film azonban nem tetszett neki. Beleröhögött vagy beleordított.

Néha meglátogatja a mamája. Ülnek egymás mellett az ágyon, a nagy, lófejű fiú nem szól egy szót sem a látogatási idő három órája alatt.

Az asszony a Dokival beszélget. Ráismert, állítja. Együtt jártak tánciskolába. Még a húszas évek elején, Endrédihez. A Doki úgy tesz, mintha emlékezne rá. Ezen ne múljon a dolog.

A közös emlékeknek se vége, se hossza. Endrédi úr, a tánctanár akkor már nem volt fiatal ember. Későn nősült, elvett egy tanárnőt. Attól fogva ez a Mimi néni vezette a kurzusokat. – Maga volt – mondja a Miklóska mamája –, maga volt a legkedvesebb táncosom. *Parlez-moi d'amour!* Emlékszik? Imádtam a francia sanzonokat.

A Doki is szereti a zenét. – Énekeljen! – biztatja az asszonyt. Ő maga már nem tud énekelni. Globusa lenne? A torkában megbicsaklik a hang.

– Mit hozzak be magának? – kérdezi a nő.

A fiának csirkenyakat hoz. Miklóska szereti a csirkenyakat.

– Zsebrádiót? – kérdezi. – Ilyen egészen kicsit? Nem találják meg, majd eldugom!

Hogy hová, az nem is fordul meg a fejében. A Dokinak még egy fiókja sincs. Hol tartaná az ilyen tiltott dolgokat?

Öt órakor az ápolók körbejárnak. Vége a látogatásnak. Odakint becsukják a kapukat. Bent a teremben csend van és idegen szagok. Ezek az órák a legnehezebbek. Talán jobb lenne, ha betiltanák. Ha nem is lennének látogatónapok.

Ilyenkor sokan sírnak éjjel. Sírnak, és csikorgatják a fogukat.

*

Amikor az emberektől már semmit se remélt, Istenhez fordult. Kemény fickó volt ez a Dantes. Nem adta fel.

A Doki mesél. Miklóska áll mellette, mint egy őrtorony.

Lassan azonban a hitét is elveszítette. Az alázatát fokozatosan vak düh váltotta fel. Minden és mindenki ellen, hiszen nem tudhatta, hogy szörnyű sorsát minek köszönheti.

Lassan olvas, megáll minden mondat után. Miklóskanak könnyes a szeme. Némán hallgatja gróf Monte-Cristo történetét. – Csak azt tudta biztosan, hogy bosszút kell állnia. Tisztában volt azzal is, hogy aki istenigazából büntetni akar, annak a halálbüntetésnél kegyetlenebbet kell kitalálnia. A halál megnyugvás. Pihenés, nyugalom.

Egyre többet gondolt a halálra. Már-már megszerette. Vidámbbá vált, mióta tudta, hogy akkor hagyja ott az életet, amikor akarja.

Legjobban azt a részt szeretik mind a ketten, amikor a gróf hazatér, és felkeresi szülővárosát. Azt, hogy megáll minden tér sarkán, és egész testében remeg, a Dokinak újra meg újra fel kellett olvasnia.

Meglátogatja a zárkát is, ahol annyi éven át szenvedett. És akkor, ott, a nyomorúságos priccse előtt, erőt vesz rajta a felháborodás. Újra bosszúra szomjazik.

Így pereg a mese. Múlnak a hetek és a hónapok. Ők sem tudják, hogy miért is kelene bosszút állni. Hogy ki vagy mi okozta vesztüket. Szép történet az Edmond Dantesé. Segít elviselni a sorsukat. A Dokit néha elnyomja az álom. A könyvre bukik, felriad. Miklóska kutyaszeme. Úgy tesz, mint aki nem aludt el, csak a nyelvével lapoz.

A látogatónapokra felkészülnek mind a ketten. Kettőkor Matejka bácsi, a mániákus, századszor is megkérdezi, hogy hány óra van.

A Doki elismételgeti a vendégek számára tartogatott vicceket. A mikula-mikulórumokat. A faluban, még kisgyerekkorában, volt egy család. Ezek rávették a papot, hogy az ő nevüket mondja a szekula-szekulórum helyett. A mise végén a gazdag Mikula megfordult, és ránézett a szegény Szekulára. A Doki megmutatja, hogyan, körülötte pedig mindenki nevet.

Fél, hogy elunják magukat a látogatók. Megbízza őket mindenféle apró komissióval. Nem mintha szüksége volna bármire. Csak hogy biztosan visszajöjjenek. Mert hát igen, van, aki elmarad.

Mások meg se látogatják. A Csiki lányok szemben laknak, és egészen közeli rokonok. Mihályka, a tanár, egész életében róla mesélt a trópuson. Azután, amikor harminc év után hazalátogatott, be se ment hozzá. Azt mondta, nem tudná elviselni a látványt. Az öccsét, tolókcocsiban.

Igaz, hogy Mihályka tipikus renegát. Egyszer az unokatestvére, aki börtönből szabadult, kért tőle egy télikabátot. Azt felelte, hogy járt volna iskolába! Akkor tudná, hogy az emberek nem viselnek kabátot a trópuson.

Néha a kórházban is történik valami. Például a Dokit kint felejtik a napon. Csak este veszik észre, a zárt osztályon minden este szemle van. És hát hiányzik egy bolond.

Felborult a kocsija, ki tudja, hogyan. A kerekek között feküdt egész nap. Senkinek eszébe sem jutott.

– Fáj valamije? – kérdi tőle az ügyeletes ápoló – Vigyázz! – teszi hozzá. – Maga alá piszkított!

Ez a hely mindenkit megfertőz hosszú távon. Leginkább persze az orvosokat. Még a lököttek a legrendesebbek. Az ápolók olyan közömbösek, mint az orvosok.

*

Perenyeihez egyedül jár be a lánya. Leül mellé, és fényképet mutogat. Még a Sakk-életre is előfizeti. A lányok nem felejtik el az apjukat.

Lánya a Dokinak is van. Mondják, hogy él egy fia is Amerikában, de ennek nem sok látszatja van. A lány gyakorlatias. Beállít minden vasárnap, percre pontosan. Ételhordóban hozza az ebédet. Nokedlit, minden héten nokedlit kér az apja. Paprikás csirke galuskával. Persze, mire otthon megeteti a családját, a csirkéből nem sok marad.

Mindegy, a Doki nem válogatós. Csak néha megkíván valamit. Kemény tojást vagy sós perecet. Egyszerű dolgok, mégsem könnyű beszerezni őket. A zárt osztályon hét-számra cukros tésztát és vízbegrízt kapnak a betegek.

Van úgy, hogy lavórt és meleg vizet hoz be a lány. Belerakja az apja lábát, de ezt is csak leírni könnyű. A Doki lába görcsöl, ráng. Ez meg kisollót vesz elő, levágja a kör-

mét. Nagy, kampós körmök. Kőkemények. A benövések pedig, hiába béna, gyötrelmesek.

Máskor a kezét veszi kézbe. Görcsök a kezében nincsenek, de a kontraktúrától olyanok az ujjai, mint a karmok: horgasak.

Amikor elmegy, viszi magával a szennyest. A lökötteknél ritkán van nagymosás, a Dokinak pedig mindenféle plusza: zoknija és zsebkendője van.

Ő hozza be az olvasnivalót is. A Gorkij könyvtár ingyen kölcsönzi Tolsztojt és a Volokalamszki országutat. A könyvekkel nincs baj. Csak hát hóban-sárban két utazás minden kötet. Igaz, hogy a Doki egyre lassabban olvas. A gróf Monte-Cristón például elszunyókál hónapokig.

Mindegy, a lány jön. Szép, szőke fiatalasszony. Tesz-vesz, éppen csak nem takarít. Jól érzi magát, nem zavarják a báméskodó betegek.

Megírja a leveleket is. Hogy hová? Vidékre. Vidéken még élnek rokonok. Egy unokatestvér vagy egy öregasszony. Szegényházakban, menhelyeken. Bonyhádon Béla, egy szenilis öregember. Neki még pénzt is tesz a borítékba. Egy kék húszast, hogy ne kolduljon a pályaudvaron.

De a lényeg nem a pénz. Hogy is mondjam? Tartja bennük a lelket. Elmesélteti az életüket. Figyel rájuk, ez az, ami hihetetlen. Lassan, megfontoltan diktálja a kérdéseket. A címzettek néha válaszolnak. Amerikából minden hónapban kap egy levelet.

Az ünnepek táján minden évben körülülük többen is. Csipkés úrinők, államtitkárok, akik per pillanat kazánfűtéssel keresik a mindennapi kenyeret.

Április 4. után meghosszabbítják a munkaszünetet. Össze kell szedni a táblákat, amelyeket eldobáltak a felvonulók. A jelszavakat, amelyekkel az egész város tele van. Ilyenkor soron kívül is beugrik a lány. – Haspók! – dorgálja az apját. Hozza a maradékot: a pattogatott kukoricát és a sós perecet.

Az élet! A Doki elolvassa, századszor is, Dantes búcsúlevelét. Mondjatok el egy imát valakiért, aki miként a Sátán, Istennek képzelte magát. Ítélni akart elevenek és holtak felett. És meg akarta büntetni, aki vétkezett.

Ezen a földön nincs boldogság, sem boldogtalanság – folytatódik a levél. Halálrazántnak kell lennünk, hogy megszeressük az életet.

Miklóska, a bivalyerős skizofrén, felzokog. Már a legutolsó oldalaknál tartanak. Hát igen. Végtelen boldogság megbocsátani. Még annak is, aki elárult. Aki tönkretette az életedet.

A Doki olvas. Körülállják, merev katatonok és bárgyú imbecillisek.

Várni és remélni. Ezek az utolsó szavak. A látóhatáron sötét vonal választja el egymástól az égboltozatot és a Földközi-tengert. Látják a vitorlát, amely nem nagyobb, mint egy hófehér sirály. Nézik az életüket.

*

Ma reggel Perenyei úr megszökött. Többen is látták felöltözve, télikabátban, de ez már előfordult máskor is. Most azonban kiengedte a portás, és Perenyéinek nyoma veszett. – Majd visszajön! – legyintett az ágyszomszédja, az angol úri szabó.

Vagy visszahozzák. De ezt már nem mondta ki senki. A dolog mégsem így történt, nem egészen. Először az újságban jelent meg a képe:

– Körözik! – jelentette a kis szabó. De nem! Ami történt, mesébe illő. Tündérmesébe. Perenyei bajnokságot nyert. Ő lett Angyalföld sakkbajnoka.

Az ápolók, akik kimentek érte, már nem találták. Két zsarú hozta vissza másnap, rendőrökcsiban.

Az történt, hogy a Béke téren elromlott a lámpa. Kézi erővel irányították a forgalmat, de hát hideg volt, és a rendőr bement melegedni egy kricsmibe. Ő pedig, Perenyei úr, felállt a dobra, és integetett. Hogy jól vagy rosszul, az most már egyre megy: bekísérte az őrszobára a hatósági közeg.

Az osztályon üdvölgzés fogadta a bajnokot. A serleg, amit nyert, kézzől kézre járt. Hát igen, így is lehet!

Az ápolók nem győzték csillapítani a kedélyeket. A zárt osztályon záporoztak a fenyegetések és az ütlegek. A művészek egymást csépeltek, a katatonok bedörgöltek a kopasz szabónak, akit senki sem szeretett. A Doki orráról leesett a szemüveg.

– Na látja! – mondta Andriska a vizit után. – Mondtam én magának, hogy hagyja abba! Hogy nem érdemes.

Az öreg szalivált. – Ki fogja – kérdezte – megcsináltatni a pápaszememet?

Nemrég felkereste a hitközségtől egy vörös hajú lány. Volt nekik is egy ilyen otthonuk. Megpróbálta rábeszélni, hogy jöjjön át. Magával hozta a papírokat is.

– Nem fél itt? – kérdezte.

– Ezekről nem kell félni! – válaszolta a Doki. – Csak a normálisoktól mentsen meg az ég!

– De hát – hebegte a vörös hajú lány, akinek hosszú, szeplős combja volt – ezek itt elmebetegek!

– Próbálja megérteni őket! – mondta szelíden az öreg. – Egy beteg azért kerül kórházba, hogy meggyógyítsák. Ide pedig azért, hogy megszabaduljon tőle a társadalom. Azt hiszi, hogy nem igénylik a szeretetet?

Ezen a ponton a lány kezét csókolt a Dokinak.

– Megtaníthatna – mondta –, hogyan kell elviselni a szenvedést.

– Nem tudom. Velem még sosem történt semmi rossz.

– De hát maga normális!

– Normális!? – nevetett az öreg. – Normális annyit tesz: alkalmazkodó. Én pedig – tetszik érteni? – nem szívesen alkalmazkodom.

Így aztán dolgavégezetlenül ment el a vörös hajú lány. A neuraszténiások elrakhatták a hímtagjukat. A hitközség nem tett több ajánlatot a Dokinak.

Délután az osztály sakkbajnokságot rendezett. Csináltak egy nagy táblázatot, Miklóská írta fel az eredményeket.

Matejka bácsi döntetlen ért el a Doki ellen. Meg sem kérdezte, hogy hány óra van. A két művész bejutott a legjobb nyolc közé. Teljesen felborult a rend. Még az ápolók is velük játszottak. Perenyei, a kerületi bajnok volt az egyetlen, aki mindenkitől kikapott.

Sír, a könnye a táblára pereg. Elment a kisonokájához, és nem engedte be a lánya. Egész éjjel kint ácsorgott a kapuban. Némán ül, apró, ráncos ember. Nem fog megszökni soha többé. Ezentúl véglegesen itt marad.

*

A Dokit lerajzolta az egyik bolond. Ő volt a legjobb modell, egész nap mozdulatlanul ült, és olvasott. A rajz is így ábrázolta őt, műgonddal, aprólékosan. Az asztalra hajol, bal keze nyitott könyvön pihen. Nem olvas, elnéz a betűk felett. Vékony, drótkeretes szemüveg van az orrán, hullámos, ősz haja ápolt, gondozott.

Az arckifejezését sikerült a legjobban megörökíteni. A Doki reménytelen, de mégsem kétségbeesett. Lemondás van a tekintetében, de annyi béke, hogy a rajz már-már mosolyog.

A művész azóta már messze jár. Nem volt civil ruhája, amikor elment, a csíkos pizsamáját viselte a Perenyei úr felöltője alatt.

Híres festő Londonban! – állítják róla a többiek. Hogy miért éppen ott? Talán mert angolul már egészen jól tudott.

A rajzát sajnos nem szignálta. A papíron csak egy évszám van és egy térhatást keltő furcsa hologram. Meg a hely. „Róbert Károly kórház, Ideg Oszt.” Annak, aki itt élt, a helyszín minden másnál fontosabb.

Mások is mocorognak. Ilyenkor, tavasszal a zárt osztály igazi művésztelep. A kis szabó például megírta az életét. Franciául, vécépapíron. Most kiadót keres. Szép, kerek betűi vannak, ezeroldalas a kézirat. Elküldte tucatnyi helyre, és most várja a válaszokat.

– Mit gondol? – faggatja a Dokit.

– Semmit – feleli neki. – Franciák, nem ismerem a szokásaikat. Legfeljebb a második mondatot tudom kitalálni.

– Hogyan szól? – kérdezi az újdonsült írópalánta.

– *Malheureusement*. Legnagyobb sajnálatunkra.

A Doki szomorúan mosolyog.

Odakint robban a tavasz. A lány reggel jön be vasárnap. Felöltözteti, kikeféli a penészes sötétkék kabátot. Nadrágnak megteszi a pizsama a szürke pokróc alatt.

Az ing nyaka – ez a divat – szélesen nyitott. Kockás gyapjúsál van alatta, lazán, lezseren. A Doki haja hosszú, de a bőre fénylik: közelről borotválkozott.

A képen – mert kép is készült róla – jól látszik, hogy ez már a tavasz. Fekete svájci sapka a térdén, ül a botkormányos tolókokcsiban.

Mielőtt útnak indulnának, a lány valamiért visszaszalad. Csak egy pillanatra, de ez a villanásnyi idő éppen elég, hogy valaki észrevegye őt ott a kapuban, és beledobjon a sapkájába egy pénzdarabot.

A Doki elsírja magát, de azután mégiscsak nevet. Pedig hogy kicsinosította magát! Mérték nélkül locsolta magára a gyöngyvirággillatú kölnivizet.

Mert hát nem akárhová mennek. A lány áttolja az apját a fél városon. Kint Megyeren lakik egy ápolónő. Egy asszony, akit a Doki valamikor, valamelyik régi életében szeretett.

Az út hosszú, dél lesz, mire kiérnek a faluba. Fehér, földszintes ház van a képen, ők pedig ott ácsorognak a kapuban.

Nem is jutnak beljebb. – Nem tudták? – kérdezi egy durva férfihang. Az asszony, akihez jöttek, már régen nem él.

Már régen! Odabent elveszíti az időérzékét az ember. – Ne sírj! – mondja a lány. Megfordulnak. A halál nem létezik. Az emlék megmarad.

A fényképen, ott, azon a vidéki utcán, a Doki még mosolyog. Feltámad a szél. Mennek-mennek, véges-végig, a végtelen Váci úton.

Amikor legközelebb meglátogatja a lány, már kisimult az arca. Elkezdi diktálni az adatokat, amiket a hitközség hiányolt. A háborús dokumentumokat.

Lépeget tovább mellettük az élet. Megint jön a tél. A hosszú, néma esték. A félelem szaga, a fogcsikorgatás. *Status praesens* – írják a lap aljára az orvosok.

Azokban az időkben a szanatóriumi beutalásokat intéztem az OTI-ban. Orvos-fogalmazó voltam, rangom nem volt nagy, de a hatásköröm annál nagyobb.

A nyilasuralom elején egy reggel kivágódott hivatali szobám ajtaja, és hangos „kítartás!” kiáltással berobbant egy keretlegény, akiben csodálkozva ismertem fel régi, gimnáziumi osztálytársamat.

– Szerbusz – válaszoltam.

A váratlan vendég értésemre adta, hogy most már ő a főnököm, mert ez a hely olyan, mint egy szelep: csak az nem szokik ki rajta, aki nem akar. Ezentúl – mondta – csak az ő aláírásával érvényes minden irat.

Megnyugodtam, hogy csak ennyi az egész. Csináltuk tovább a beutalásokat. Ő mindegyiket átnézte, és aláírta, ha a beteg nem volt kommunista vagy zsidógyanús. Valamit konyított hozzá: mint mondta, mütös volt a Fiumei úton.

Néhány nap után szólt a telefon: a főnököm hívatott.

– Gyurikám – mondta –, tudod te, hogy az én feleségem zsidó?

– Tudom – válaszoltam.

Közölte velem, hogy az asszony öccse megszökött a munkaszolgálatból, és most valamilyen szanatóriumi beutalás révén kellene megmenteni. Lesz, ami lesz – gondoltam. Negyvenéves voltam, nem történt eddig semmi bajom. Elmagyaráztam neki, hogy lent a kávéházban mindig ül egy tüdőbajos, fehér boríték van előtte az asztalon. Ez elmegy majd a laboratóriumba a méltóságos asszony öccse helyett, a leleteket pedig átadja nekem.

Így is történt, ami nem csoda, volt benne gyakorlatom. A keretlegény pedig a súlyos leletet látva aláírta a beutalást. Máskor is szerencsém volt: egy vidéki szanatóriumból jelentés érkezett, hogy több súlyos tünettel érkező beutalton nem találtak tüdőelváltozást. A nyilas nem volt bent, sikerült elintéznem, hogy én mentem le kivizsgálni az ügyet. Kinéztem magamnak egy orvost, és megint csak, lesz, ami lesz, megmondtam neki, hogy mi a valóság, és hogy mire kérem. Megértette, szó nélkül beleegyezett. Sokat kockáztattam, de bíztam benne: nem lesz semmi baj. Ezek már az utolsó napok.

Máig sem tudom, hogy hol követtem el a hibát. Tény, hogy alig értem vissza, azonnali hatállyal kihelyeztek a frontra. A front akkor már nem a Don-kanyart jelentette, hanem Pesterzsébetet.

Amerre csak mentem, a város képe néhány hét alatt teljesen megváltozott. Géppisztolyos nyilasok igazoltattak, hajszolták végig az utcán a sárga csillagos gyerekeket, asszonyokat. Aki lemaradt, belelőttek. A Rákóczi úton úgy kellett átlépegetnem az újságpapírral letakart holttesteket.

Mondanom sem kell, hogy nem a frontra mentem. A Dorottya utcában laktam, albérletben, itt akartam meghúzni magam, amíg kitakarodnak a németek.

Itt is akadt bőven orvosi munka. Az emberek a pincében éltek, nem volt sem ivóvíz, sem latrina. Azzal kezdtem, hogy árkot ásattam, latrina céljaira. Esténként tangóharmonikáztam. Énekeltem a szomjazóknak Baross Géza kabarédalát a pesti vízcsapról. „Follik vagy nem follik, elnézem hajnalig...”

Azután itt is utolért a front. Egy reggel egy közöttünk rejtőzködő nő sírva szaladt be az óvóhelyre. Át akarta hozni a Dorottya utcába az apját, és az utcán elfogták őket a nyilasok. Nem voltak papírjai, azt mondta nekik, hogy hozzám jön, rokonom. Úgy gondolta, hogy én mint orvos biztonságban vagyok.

Éppen annyi időm volt, hogy megkérdezzem: – Mi az apjának a neve? – István – válaszolta. És már nyílt is a pinceajtó: két fegyveres betuszkolta az öregot.

– Szerbusz, Pista bácsi! – kiáltottam, és kitért karral siettem felé. Megöleltük egymást, a két nyilas káromkodva sarkon fordult, az öreg pedig összeesett.

Kint már dúltak a harcok, és mind ide, hozzám hozták a sebesülteket. Az egyik a Kereskedel-

mi Bank elnökének, Vida Jenőnek volt a felesége. Egy suhanc az arcába lőtt. Rézsút érte a golyó, a jobb arcfelét roncsolta szét, és a bal fülénél távozott. Miközben a sebet elláttam, németül ismételtette: „Er war so jung, und er hat auf mich geschossen.”

*

Sokat jártam-keltem, és ez végül mégiscsak rám hozta a nyilasokat. Egy éjjel arra ébredtem, hogy rohamsisakos, századosi egyenruhát viselő tiszt rázza a vállamat.

– Főorvos úr! – mondta gúnyosan. – Na gyereünk, öltözz!

Két géppisztolyos keretlegény volt velem. – Hová visznek? – kérdeztem. – Mi?! – csodálkozott. – Sehová. Megérkezett a beutalója vidékre, doki! Szanatóriumba megy!

A Hűség Házába vezettek. Amikor beléptem a gyéren kivilágított épületbe, úgy az arcomba vágta, hogy elestem, és a szemüvegem darabokra törött. Egy emeleti szobába hurcoltak, nem volt sem bútor, sem üveg az ablakon. Agyba-főbe vertek. – Piszkos kommunista! – kiabálták. – Zsidóbérenc! – Amíg csak el nem vesztettem az eszméletemet.

Amikor magamhoz tértem, éjszaka volt. Teljesen átfagytam, vacogtam a hidegtől. Az orromból még mindig szívargott a vér; letöröltem volna, de mozdítani sem tudtam a kezemet. A legnagyobb baj azonban az volt, hogy nem láttam semmit, mióta elvesztettem a pápaszememet.

Az udvarról felhallatszott a nyilasok dalolása, nők is lehettek velük, nevettek, sikongattak. A foglyokkal nem törődött senki. Mint reggel kiderült, nem voltam egyedül. A többieket éjjel elvittek „sétálni” az orosz vonalak elé. Azt mesélték, talán tudták, hogy kik voltak, mert nem lőttek rájuk az oroszok.

Rólam akkor már – azt hiszem – a nyilasok sem tudták, hogy ki vagyok. Éjjel még hallottam, hogy „ez itt a zsidószanatórium főorvosa”, de utána már senki sem törődött velem.

Naphözben szüntelenül félelemtől remegő, halottsápadt embereket vezettek elém. – Na, doktorkám, vizsgálj meg! – Nem zsidó – mondtam minden esetben. Ha valakire azt mondtam volna, zsidó, ott helyben verték volna agyon.

Légitámadáskor felhajtottak mindenkit a negyedik emeletre. Egy nagy, közeli robbanás után, amikor leült a por, csodálkozva láttam, hogy az ajtót kitépte a légnyomás. Alig tudtam járni, akkor már nagy, lila ödémák keletkeztek a lábamon. Óvatosan levánszorogtam a lépcsőn. Gondoltam, hogy kell itt egy orvosnak lenni, aki rajtam mint kollégán segíteni fog.

Hát volt is: tökrészen aludt a földön, a keze ügyében a konyakosüveg.

– Mi az? – kérdezte, amikor felráztam. Mondtam, hogy orvos vagyok én is, és hogy tévedésből hoztak be a nyilasok.

– Hol fogták el?

– A Dorottya utcában.

– Á, tudok róla! – mondta. – Maga az a híres zsidóbérenc. A zsidószanatórium főorvosa!

Nem tudom, mi történt volna, de akkor kivágódott az ajtó, és behoztak egy civil nyilast. Orrából, füléből folyt a vér, kiesett a vonatból, nyilván beivott. Azonnal láttam, hogy ez bizony koponyaalapi törés. Odafektették az orvos mellé, de az rá sem nézett.

– Mit csináljak vele? – siránkozott.

– Lumbálpunkciót! – feleltem. – Megcsinálom, ha hagyod.

Remegett a kezem, úgy kellett kitapogatnom a dolgokat. A punkció után jobban lett az az ember, nekem pedig adtak egy írást, hogy családom felkutatása céljából a pártházat – kísérettel – elhagyhatom.

Éjjel volt, nagy hó ropogott a bakancsom alatt. Az utcán, leszakadt villanyvezetékek között gazdátlan lovak. Itt-ott egy-egy hulla, furcsa pózokban, kőkeményen, az egyik a hátán, a másik

hason. Én mentem elöl, mögöttem a kísérőm, egy géppisztolyos. A Vörösmarty téren recsegve-ro-pogva égett a Vigadó. Éppen odaértünk, amikor nagy robbanás rázza meg az épületet. Mind a ketten a földre hasaltunk. Amikor felálltunk, kísérőm azt mondta, hogy neki a Váci utca felé van dolga. Rögtön rávágtam, hogy nekem pedig a Dorottya utca felé.

Beestem a pincébe, ahonnan elvittek a nyilasok. A lakók úgy tekintettek rám, mint egy mes-siásra. Lemosták testemről a vért, betakartak. Rázott a hideg. Még emlékszem: mintha valaki azt mondta volna: agyhártyagyulladás. Elvesztettem az eszméletemet.

Amikor magamhoz tértem, a nyitott pinceajtón besütött a nap. Nagy csend volt, idegen kato-nák álltak a fényben. Egy asszony pedig teával itatott.

– Holnapra kutya baja, doktor úr! – mondta valaki. – Megőriztük a harmonikáját. Szomba-ton már táncolni fog!

Bólintottam, büszkén, boldogan. Akkor még nem sejtettem, hogy nem csak táncolni nem fogok én már. Hogy soha többé nem tudom használni a lábamat.

*

A Doki mindenféle mást is leírt az önéletrajz-féleségben, amit a vörös hajú lány kéré-sére készített. Részletesen kigondolta magának, azután vasárnap tollba mondta. Ameny-nyire csak lehetett, mert a saját lányának azért mégsem mondhatott el minden rész-letet.

Boldog idők voltak, hogyan lehet ezt elmagyarázni! Az emberek előmerészkedtek a romok közül, és álmélkodva látták, hogy kint, a föld színén béke van. A szétszakított családok egymásra találtak, a hadsereg felépítette az első pontonhidakat. Ma már el szokták felejteni, hogy azokban a napokban mindent a katonák csináltak. Az emberek kábultak voltak. Úgy kellett kivezényelni őket, hogy összeszedjék a halottakat. A leg-többen csak ide-oda ténferegtek. Még kenyeret is csak az oroszok sütöttek. Kiskatonák osztogatták a meleg vechniket teherautókról az utcasarkokon.

Ők szállították el a Dokit is. A külvárosba került, ahol már működött egy tábori kór-ház. Tudott oroszul, mindenki kedves volt vele. Biztatták, hogy nemsokára lábra fog állni. Csak ő tudta, hogy ez bizony nem megy majd ilyen egyszerűen.

Már kitavaszodott, de a gyerekeiről semmit sem tudott. Az ember, akit kiküldtek Bu-dára, azzal a hírrrel jött vissza, hogy a ház telitalálatot kapott.

Elmenekültek, gondolta a Doki. Azt, hogy a németekkel, nem lehetett csak úgy le-írni. De ő még emlékezett rá, hogy a felesége beleüttette az útlevelekbe a német vízu-mot.

Akkor talált rá Pityu bácsi felesége. Hogy hogyan, azt ma sem érti. Kigyalogolt Er-zsébetre, véges-végig a romos Üllői úton. Tőle tudta meg, hogy Anna, a kishúga él. De másokról ez a Bözsi sem tudott.

Úgy tűnt, hogy az oroszoknak lesz igazuk: a Doki lábra állt. Először csak két bottal, a szobában, de nemsokára már kint az udvaron. A sógornője után a kommunisták is fel-keresték. Azok, akik neki köszönhették az életüket. Az övé lett a kilences számú tagsági könyv. Ma, húsz év után, erről sem beszélt szívesen.

Még alig állt a lábán, amikor kinevezték. A „zsidószanatórium főorvosá”-ból a pest-erzsébeti OTI igazgató-főorvosa lett.

Közben volt egy asszony az életében, de a lányának ezt is nehéz volt tollba monda-ni. Egy ápolónő, és akiről azt képzelte, hogy gondját fogja viselni, ha mégis béna ma-rad. Mert hát volt fizetése, szolgálati lakása, és egy kétszobás lakás azokban az idők-ben nem volt kis dolog.

Ettől fogva a Doki jegyzetei egyre rövidebbek. Alig ír róla, hogy nyár elején megke-
rült a budai család. A felesége és a gyerekek. Meglátogatták őt ott a szolgálati lakásban.

Ez a látogatás nagyon megviselte. Szembe kellett néznie a valósággal: igaz, hogy vé-
ge a háborúnak, de ezzel az ő régi életének is vége szakadt. A múltba vezett a budai
ház és a három gyerek. Ezután csak valami egészen más következhetett.

Innen pedig már csak tőmondatokból állnak a jegyzetek. A kórházak és a szanató-
riumok, ahová beutalták. Az ápolónő, aki – miután megszerezte a szolgálati lakást –
egyetlenegyszer sem látogatta meg.

Hát igen, ezzel is szembe kellett nézni. A betegsége nem lett valamiféle fokozatos,
harminc éven át tartó folyamat. Ki kellett mondani: alig negyvenévesen, egyik napról
a másikra, nyomorék maradt.

Az elfekvőkórházak, a menhelyek siralomházai következtek a sorban. Kőbánya,
Csengery utca. A Mozgásterápia, ahol még egyszer, utoljára megpróbálkoztak vele. És
ahol mind a két lába nyílt törést szenvedett.

Végül pedig ez az idegosztály a Róbert Károly körúton. A hely, amit irgalomból, pro-
tekcióval találtak neki, és ahol, igen, jól érezte magát. Ahol megszerette szomorú sors-
társait, a bolondokat.

A lánya mindent leírt, mindent végighallgatott. Azután megállapodtak, hogy jobb
lesz befejezni a háború végén. Hiszen akkor fejeződött be a Doki élete is. Az, ami utá-
na történt, ő így mondta: csupa unalmas és lényegtelen dolog.

Kovács Mikó Edina

UTÓHANG

Valaha Lenin lába volt a pont
– a bal nagylábujj, hogy precíz legyen –,
ahol, ha elsodort az utcából,
megleltük mind az elveszetteket.

Eleme volt az életnek s a térnek
a nagyujj. Kezdetől. Mint a világ.
Aztán kihunytak – eltűnt hát velük –
a birodalmi bronzrelikviák.

Tanultam még a tiszta horizontot.
S a „kellett volna” fanyar ízeit;
és máris dőlt a dominó tovább:

az iskola, a kis trafik, a ház,
a tépett téren már nincs utcából...
Senki sem keres. Senkit sem talál.

HAZAFELÉ

Egy kikeverhetetlen szín
 feszül a szemhatár s a sín
 között. Napszíta nagykendő,
 víz fényes színén derengő
 köd, tinta, olvadó üveg,
 rajzolt betűkkel írt füzet.
 Hóillatú szélként sodor,
 s ahol vagyok, az nincs sehol:
 eltűnik a műbőr ülés,
 a vedlett folt, a hasadás,
 a jegenyéssel viselő
 mező, s a nyurga fény alatt
 kucorgó házak, ereszek
 sápadt színén a libabőr,
 a didergő, kormos tetők,
 a kéményekre dermedt pernye...
 mert enciánszín szirmot bont
 és rám zárul a horizont.

Ambrus Judit

ISTEN KONDITERME

A hetedik nap

Látta Isten, hogy nem jó, hogy a pihenés valójában semmittevés, a semmittevés pedig súlyos önpusztító gondolatok rácsos melegágya. Visszavonta hát a hetedik napot, elővette kedvenc expanderét, húzta keményen, aztán fekvé kinyomta a Földet és a Napot, szakított néhány mellékbolygót, a termonukleáris folyamatokra és a protuberanciára fittyet hányt, tőle a Nap akár ki is törhet, ezzel szemben élvezte a mozgást és saját nem szűnő, sőt egyre több virágba (vadrózsa, gyeptúrósza, tearózsa, napvirág, homoki pimpó, tollas szegfű stb.) boruló erejét. Örült, hogy nem tud olyan súlyt teremteni, amellyel el ne bánta, s eközben persze boldog volt, hogy imigyen en passant megoldott egy nem csekély problémát is. Csak úgy párálltak Istenből a felszabaduló endorfinok, a Földre nyugalmat hozó boldog eső szállt, az emberek gyerekeket nemzettek, a veszedős párok csókokban forrtak össze, a rák megtalálta gyógyszerét, immunerősítő teákkal feldobták az influenzás madarakat, egyszerre vetődött a fermat-i bizonyosság éles fénye a Goldbach- és a Riemann-sejtésre is, a matematikusok egymás vállán zokogtak a boldogságtól, a gazdagok vagyunk tetemes részét átírátták különféle pályaudvarok

volt szerencsefosztottjaira, bemutatós betétkönyvekkel rohangáltak az exclochard-ok, amerikai orvosok rájöttek, hogy a segélycsomagok készítése a legjobb fogyókúra, csak arra kell vigyázni, hogy a szénhidrát-tartalmú csomagok elkészítése után rögvest zsírtartalmúakat csomagoljanak a fogyni vágyók, kétszáz kilós családanyák adták be önként chips-csomagjaikat a segélyközpontokba, s néhány órán belül Afrikában majszolták a lakomába már belefáradt éhezők a kuttogatott pakoricát. Míg Isten expanderezett, s a gyűrűn csinált néhány kifogástalan szentpétert, aláírták a kiotói egyezményt, beolvasztották a fegyvereket, és az addig ökölbe szorult agyak finoman kiengedtek, s beengedtek némi információt a teremtés világáról. Isten mindezzel nem foglalkozott, épp bicepszproblémája volt, látta, hogy ez nem jó, kicsit se jó, de elővette házi tangentorát, belebújt mélységesen mély kádjába, magára engedett egy niagarányi, majd egy viktóriányi vízesést, s mivel nagyon fincsi volt ez az érzés, nem restelt még magára zúdítani annyi vizecskét, s persze olyan víznyomással, hogy ilyet halandó csak az Iguacu-vízesésnél tapasztalhatna, ott is csak akkor, ha az Ördögtorok-szakadékot lesi az év első hatodában.

Isten boldog volt, az emberek boldogok voltak, s látta Isten, hogy ez így nem jó, s mivel már nagyon benne volt a visszavetés boldogságában, gondolt egyet, s álomra hajtotta buksi fejét. Gyönyörűeket álmódott, egy tökéletes gömböt, a saját teremtését, két vonalat, mely a végtelenben határtalan élvezettel egyesül (szerző ua.) és egy formás karalábét (szintén saját mű). Ez a zöltség annyira szép volt, hogy Isten gyönyörben fürödve ébredt, de ezt igencsak szégyellte, s mivel olvasott valahol a post coitum triste állatáról, s mivel semmiképp nem szeretett volna kilógni semmiféle vélt vagy valós sorból, ezért kéjes ábrázatát szomorú álarc mögé rejtette. Csakhogy nem véletlen, miféle álarc mögé bújjik az állat/az ember/az Isten. Isten, hogy szomorúságot kellett erőltetnie magára, valóban szomorú lett, a szolipszizmus gyötrő szorongása vett erőt rajta, s üvöltött fájdalomában. A homlokáról jég hideg izzadság pergett le, az éghajlatkutatóknak az a csoportja, amelyik a globális felmelegedés következményeként az új jégkorszak eljövetelét jövendölte, már-már megelőlegezte magának a Nobel-díjat. Üvöltött Isten, mert nagyon félt. Hogy ezt a rohadt karalábét is Ő teremtette volna?, hogy ez is az Ő keze nyomát viseli?, rettenetesen egyedül volt, s míg a Teremtés magányosságát ventilálta, üvöltésétől kettéhasadt az Ural, s Indonézia lecsúszott Ausztráliához. De akkor látta Isten, hogy ez így nem jó, s maganyugtató hitvány alakként elkezdte visszaidézni, hogy az előző napon mi töltötte el békével és harmóniával. S mivel igazán nem tudta eldönteni, a hetedik nap visszavétele vagy maga a kondizás öntötte-e el endomorfokkal, ezért úgy gondolta, kerül, amibe kerül, mindkettőt folytatja.

A hatodik nap

Isten visszavette a Teremtés hatodik napját is. Közben persze volt jogging és fallabda, evezőpad és wellnesskosár. Izomtorna és természetesen callanetics is. Isten nem emlékezett már pontosan a Teremtés sorrendjére, ezért elővette a kottáját, házi szakácskönyvét, s kinyitotta Mózes első könyvének 1. részénél. Károli fordítását használta, mert az állt szívéhez a legközelebb. Az 1,26-nál megtorpant. „És monda Isten: Teremtsünk embert a mi képünkre és hasonlatosságunkra; és uralkodjék a tenger halain, az ég madarain, a barmokon, mind az egész földön és a földön csúszó-mászó mindenféle állatokon.” És fogta Isten a fejét, és erősen töprengett. Mit jelenthet itt a többes szám? Többen lettek volna Istenek? Lett volna párja? Kedvese? Barátai? Tanácsadói? Szeretői? Ez az örületes, pokoli magány tán nem volt mindig a része? A karalábé és a pók,

az ereszcsonna és a templom kakasa hát nem mind az ő teremtménye? Másé a kés és az üveggolyó? Istent ekkor boldogsághullám töltötte el, az emberek ezekben a pillanatokban csodálatos fényt láttak, úgy érezték, minden vágyuk teljesül, mintha valami fülledt álomból ébredtek volna a boldogságra, az istállókban fölkeltek fektükből a lovak, megrázták magukat, és nyihogni kezdtek; a tornácok alatt fölugrottak a kutyák, farkukat csóválták, és vidáman csaholtak; a háztetőkön a galambok kihúzták fejüket a szárnyuk alól, körülnéztek, és nekirepültek a messi határnak; a falakon futkározni kezdtek a legyek, a konyhákban a tűzhelyen föllobbant és táncba fogott a láng, a serpenyőben sercegve sült a peccsenye, a szakács hatalmas nyaklevest adott a kuktának, a szolgáló megdörgölte a szemét, nyújtózott egyet a kisszéken, és végre megkopasztotta a tyúkot. És ekkor Istenbe belehasított a kétségbeesés, de mi van, ha csak pluralis modestus? Ha nincs másról szó, mint egy ócska nyelvi fordulatról, s ekkor Istent újra elfogta a kétségbeesés. Nem írom le, mit érezték ekkor a Föld lakói, mert fölöslegesen terhelném az érző szíveket. Annyit azért, hogy a lovakat a szökőár, a kutyákat a tornádó, a legyeket pedig egy béka pusztította el, a kukta a második nyaklevest pedig azért nem kapta a faltól, mert fal már nem volt sehol, a tyúkra meg felesleges is szót vesztegetni, hisz az már úgylis kopasz volt. Isten isteni fájdalomban kihajigált egypár dolgot a konditerméből, néhány súlyzója, kislabdája meteoriként csapódott be a Földbe, a becsapódás helyén természetszerűleg nem maradt élőlény. Isten persze ezzel könnyített munkáján, mert amit a fejébe vett, azt véghez is akarta vinni, makacs egy Úristen volt, az zihér, az Isten szerelmére sem volt hajlandó megmásítani szándékát, meg hát persze a baj eleve az volt, hogy nem volt szerelme. Leszedette hát szépen Isten egyenként az embereket a Földről. Leszedte a zulusokat és az eszkimókat, a katarikat és a kínaiakat, a máltaiakat és a marokkóiakat, a kopaszokat és a nagy hajúakat, a kövéreket és a soványakat, a bölcseket és az ostobákat, a megengedőket és a mások felett mindig törvényt ülőket, a kedveseket és a kedvetleneket, a jó szeretőket és a testiségre süketeket, a humorosakat és a savanyúakat, a szenvedélyeseket és a szenvteleneket. Egyenként szedegetett le Isten mindenkit a Földről, aki éppen gépen szállt fölébe, azt finoman leemelte onnan, a vízben lubickolókat vagy a fán tevékenykedőket éppúgy elérte a keze, mint azt, aki épp egy tárnában dolgozott. Minden egyes lényt betett az albumába, afféle embergyűjtőjébe, a lábukat bedugta a celofánszalag mögé, minden oldalra elfért vagy hatvan-hetven ember. S hogy miért nem tiltakoztak az emberek? Hogy tán mert Teremtőjüket annyira tisztelték volna? Tiszteletről szó nem volt, nem is igen lehetett. De Isten könnyezett, minden teremtettjét külön megkönnyezte, s minden gyerek tudja, ha Istennek akár csak egy könnyecppje érint valakit, az teljességgel Istené lesz, azt csinál vele, amit akar, nem tiltakozik, mert nincs miért tiltakoznia. A szerelmes sem tiltakozik, ha szerelme megérinti.

Az ötödik nap

Isten hát visszavette az embereket, végtére is, ha elhatározta, hogy visszaveszi a Teremtést, ezt igazán nem lehet felróni neki. És persze ahogy az embereket, úgy a más szárazföldi barmokat is visszavette még aznap. Meg a csúszómászókat meg a szárazföldi vadakat. Aztán persze sokat bordásfalazott meg futógépezett, le is mérte, hány kilométert tett meg, de csak azért, hogy az adatot elmentse, mert tudta, hogy másnap még ennél is többet kell edzenie, ha tartani akarja a formáját. Köztünk szólva Isten már kibaszottul kivolt. Nem találta már nagy ötletnek ezt a Teremtés Visszavételt, de remélte, hátha segít, meg már két napon úgylis túl volt, gondolta, akkor már végigcsi-

nálja. Amit sose hitt, fájtn neki az emberek hiánya, tán azért, mert a saját képére, ki tudja a valós okot, de tényleg fájlalta. Nehéz elhinnünk, de előző nap tényleg telesírta a párnáját, mikor nyugovóra tért. Anno az almaügy miatt nem rítt ennyit, pedig azt se vette könnyen, szerinte az súlyos hálátlanság volt, az Ő szempontjait is meg kell értenünk, ahelyett, hogy bemosott volna egyet az első emberpárnak, megsértődött, meg elvei is voltak, persze, bittal ugye ő nem ver. A rákérdezősdit nem bírta, a vita meg teljesen felesleges lett volna, a nő egyértelműen ösztönből szegült ellen. De ugorjunk, csak nem fogjuk itt Isten sebeit nyalogatni. Pont. Pont. Pont. Isten hát elkezdte aznapra rendelt pusztító munkáját, leszedte a madarakat az ég mennyezetéről, és érezte, hogy ez milyen rossz. Leszedte az énekes madarakat és persze a ragadozókat is, a tengelicét, a zöldikét, az erdei pintyet, a fenyőrigót, a sárszalonkát, a mezei pacsirtát, a fürjet, madaranként szedegette le őket, egyik gyönyörűbb volt, mint a másik, egyik szebben szólt, mint a másik, és Isten, mint egy futóbolond, gyűjtötte be őket. Aztán jött a kantáros asztrild, az angolai csicsörke, a korallcsőrű, a fehér hasú, a sötétvörös amarant meg a király fénysergegy. Végül leszedte az égről a ragadozó madarakat, a pusztai sast meg a parlagi sast, az egerészölyvet, a réti sast meg az óvilági keselyűt a kígyászkeselyűvel meg a sólyommal egyetemben. És látta, hogy ez milyen rossz. Aztán lenyúlt a vizekbe a csúszó-mászó állatokért, kiszedegette őket, a tengerek partjain ott verdestek a halak, száradtak a csigák, a kagylók, a rákok, a folyómedrek Isten kérésére mind kiokádták magukból a bentlakó lényeket, s Isten mindent kiszedegetett, mindent visszavett. Néha megkérdezte volna valakitől, vajon jól teszi-e mindezt, de nem volt kinek feltennie a kérdést, belehallgatott volna az emberek beszédébe, hogy mit szólnak a történetekhez, de az emberek Isten albumában pihentek, bódultan itták magukba Isten érintését, afféle kómában, halál nélküli halálban várták Isten pillantását, tán ha, esetleg, valaha még belenézne teremtményeivel teli könyvébe. Isten zokogott, de könnyei bőven befértek a tengerekbe és az óceánokba, s ha könnyeivel újabb vízmedrek teltek volna meg, azt se veszi észre a kutya sem. Apropos kutya. Kuttyája sem volt persze már Istennek. Már csak a füvet simogathatta, meg a folyók felszínét, de azért meg kell értenünk az Urat, hogy ennek se tudta átadni magát, és nem csupán, mert azért ennél finomabb vagy szenvedélyesebb érintésekhez lett volna szokva. Próbáljuk beleélni magunkat az ő/Ő helyzetébe, néhány nap, s ha folytatja tervét, ezektől is el kell búcsúznia, most minek megszoknia egy új érintést, ami nemsokára szintén nem lehet az övé? Minek megszokni egy új szagot, minek felfedezni egy új örömet, ha tudjuk, másnapra ködbe vész?

A negyedik nap

Isten kutyául szenvedett, s látta, hogy ez már rettenetesen rossz. De folytatta. Eközben persze edzett rendületlen. VisszavenniATeremtést, VisszavenniATeremtést, ennek az ütemére tekerte a szobabicóját, s egyre erősebbnek és elkeseredettnek érezte magát. Fenékgig-üríteni-a-magány-poharát, zakatolta, meg azt, hogy ki-akarja-üríteni-az-érzelmei-zsebpiškát. Ha lett volna még ember, aki szólhatott volna, hogy ez kezdi már az ízléstelenség határát súrolni, talán hallgatott volna rá, de ahelyett, hogy egy, legalább egy emberbe visszalehelte volna az életet, csak a sportnak és a pusztításnak élt. Szegény Isten!, ramatyul volt, s azt se lehet mondani, hogy ne látta volna, hogy ez így nem jó. Összeszorította a fogát, nem volt neki messze a harminckettő, sőt, mind a harminckettő vele volt még, s elővette az aznapra kijelölt penzumot. Tehát le kell szednie a világitótesteket az ég mennyezetéről, azt is, amelyik a nappalon s azt is, amelyik az

éjszakán uralkodik. Mert ha mindkettőt leszedi, akkor nem lehet már elkülöníteni a világosságot a sötétségtől. Tiszta sor. Hogy ne legyenek jelek, amelyek meghatározhatnák az ünnepeket, a napokat és az esztendőket. Ha ezt is meglépi, ugyanaz lesz a hétfő, mint a szerda, a csütörtök, mint a vasárnap, az első nap, mint a hetedik. Ha nincs ünnep, nincs pihenés, s ha jól vesszük ki, ez volt az első lépés, a kiindulópont, innen indult a történetünk. Először a pihenést vette vissza, ezért rendezte be a konditermet is, meg persze hogy legyen ereje megtenni a megteendőket. De köztünk szólva: aki hét nappól hetet nyom, szakít, teker, annak mifeneének a kedd vagy a szombat? A napi x teljesítmény belefordul az x+y-ba, az pedig az x+n-szer y-ba (ahol az n reményeink szerint több, mint 1), s ekképp tovább. Ennek tudatában nyugodt szívvel le lehet csavarni azokat a világitótéteket, bármennyire érzékenyen érintheti is ez a tett a kívülállót, mondjuk egy falevélkét, amelyik egyébként még ugye él s virul, s várná a másnapi betevő fotoszintézisét. Nem kell ahhoz Poirot mesternek lennünk, hogy tudjuk, az Úristen igenis le fogja szedni azokat a nyavalyás lámpácskákat, hogy nézne ki, ha csak tépné a semmire a száját. Elhatározta, megteszi, ennél nagyobb hülyeségeket is véghezvitt már. És most még ki is van bukva. Áll hát a szobafutón, elmenti a napi lótifuti mutatót, Nurmi megirigyelné, de hol van most itt egy Nurmi?, kimegy a kondiból, leszedi a lámpácskákat, lekapcsolja az összes kapcsolót, kihúzza a vezetékeket, a pirosat sose keveri össze a kékkel, csak kiborult, de még vigyázatos, a Hold nevű lámpácskát a kondi egyik sarkába támasztja, a Nap nevűt a másikba. „Fenn lengő hold! nézd, mint kínlódom, Mondd meg nekem, hol fekszem én? Ágy-é, amelyben hanykolódom, Vagy a koporsó az szintén?” – röhögi, pedig egyre erősebb a lelkiismeret-furdalása. Hiszen tudja, amit az ember/az Isten megteremtett, azt már nincs joga elpusztítani, már rég nem az övé. Azért kínjában még röhög egyet a sarokban kucorgó Holdon, majd éjszaka megbünteti magát azzal, hogy egy másik holdas sorral álmodik: „a hold ma oly kerek! Ne menj tovább, barátom, kiálts rám! s fölkelek!” Erre az álomra fölriad, s olyan fuldokló zokogógörccsöt produkál, hogy könnyeitől kiönt az Amazonas, az az Amazonas, amelyiket majd két nap múlva fog leszedni a Teremtés palettájáról.

A harmadik nap

Kínos. Mindenféle zöldséggel kell foglalkoznia az Úristennek. Szépen leszedegetni őket, visszacsomagolni, visszavenni, igen, azt a kurva karalábót, amelyiken úgy kiborult, azt is ma kell eltennie láb alól, meg a sárgarépat, a fehérgyökeret, a zellert, a paradicsomot, a salátát, a padlizsánt. Szegény pára! Szedegeti a rét virágait, a mező fűvét, kirángatja az ágyásokból a növényeket, elég macerás, aztán mint egy jó fanyűvő, kicsavarja a fákat gyökerestül, még szerencse, hogy sokat edzett. Már nem is a teste nem bírja, hanem mintha már átlendült volna, már élvezzi a pusztítást. A vadrózsa, a gypúrózsa, a tearózsa vagy a csipkerózsa éppúgy nem kerülheti el pusztító keze nyomát, mint a pimpó, a koloncos legyezőfű vagy a galagonya. Verssorok suhannak át rajta, lefognák a kezét, de most már mindent vissza akar venni. Hiába az Énekek éneke, a liliomnak vagy a pomagránátnak éppúgy vége, mint a fenyérfűnek, a lila ökörfarkkórónak, az aranyos fodorkának, a veronikának vagy az acsalapunak. „No, szerelmem, gyere, menjünk a mezőre, illatoznak künn a mandragórák; már a szőlő is virágzik, s kifakadtak ajtónk előtt a gyümölcsöshöz fák” – kacagja kínjában az Úristen, s földlabdákkal együtt kiszedegeti a gyümölcsfákat, kiemeli a szőlőtöskéket, „a szőlőszem kicsiny gyümölcs”, s gyökerestül kitépi a mandragórát. És látja, hogy ez már borzasztó, de nem bírja abbahagyni. Aztán összekeveri a tengereket a szárazfölddel, hogy ne te-

remhessen meg ezután semmi sem, hogy egy használhatatlan masszában örvényeljen a Teremtés, az, ami még maradt belőle, szintiszta mocsár, hogy egyre elviselhetetlenebb legyen ránézni, hogy ne is emlékeztessen már semmire, ami volt vagy lehetett volna, hogy végre lássa az Úristen, hogy mire megy magával magában, ja, ha gyepes hanton furulyált!, ember sincs, számár sincs, bot sincs, furulya sincs, csak az a végtelen pusztító ostobasága maradt meg, amivel tönkretett mindent. De ekkor már nemcsak a dolgot magát, hanem a nevét is elveszi, hisz ezen a harmadik napon még élt a névadás boldogságával. Elveszi a szót, hogy tenger, elveszi a szó falának t-jét, a végtelenbe csapódható e-it, a misztikumra hajló n-jét, a falánk g-jét és az örök energiákat hozó r-jét. És elveszi azt a szót is, hogy föld. Kihullanak a fejéből ezek a szavak, többé már nem gondolhatja azt, hogy Tengersizép Kedvesem, tengerpart, Égei-tenger, nem érintheti a földieper vagy a földimogyoró emléke, az anyaföldre nem feket le, és nem érhet szárazföldet a lába. Ha elővenne egy könyvet, már ezeket a szavakat nem érthetné meg. Végképp megsemmisítette. Az emléküket is eltemette. Ennek boldog tudatában kucorodik vissza wellnesskuckójába, a kardio- és izomerősítő gépeihez, a semmi ágán ül szíve, kis teste hangtalan vacog, köréje gyűlnének szelíden, s néznék-néznék a csillagok, ha azokat nem szedte volna már le az ég boltozatáról.

A második nap

Látta Isten, hogy amit művelt, már több a soknál, ezért aztán folytatta. Abban reménykedett, hogy jön majd, ami még visszafordítja, robog a pusztulás felé, de valami megállítja. Lesz édes feloldás, persze majd a következő napon, a vég- vagy előjáték után, sír egy jót, könnyeiből kipereg az ábécé, abból újra lehet írni a történetet, újrafűzni a világ történetét, azt a történetet, amelynek megszüntetésén épp most munkálkodik. De nem jött semmi. Vagy végül mégis? Újrakezdte volna? Feladta? Időről időre végigcsinálja a Teremtés és a Visszavétel cirkuszát? Afféle rizikójáték? Hogy képes-e mindent mindig újrakezdeni? A legvégsőig elmenve kiszakítania magát s a történetét a pusztítás és pusztulás hálójából? Ezért gyúr izomra, bicepszre, vállra, tart fenn konditermet, hogy véghez tudjon vinni egy (sok) gigantikus pusztítást, majd hasonló erő kifejtéssel újraterezhessen mindent? Hogy ez az egész, amibe 1 élet/fő zsetonnal belépünk, csak egy menet Isten agyonhasznált Hullámvasútján? Akárhogy is, abban állna hatalma és tragédiája, hogy a pusztulás utáni percet csak Ő látja? Ha visszaszáll is újabb és újabb menetekre, az Ő lelke marad a kozmosz legvégső magányában? E miatt az iszonytató fájdalom miatt hiheti, hogy bármit megtehet, és hogy bárminek a megtételéért és elviselhetéseért kell izomkolosszussá válnia? Pont. Pont. Aznapra hát először visszavette a szót: ég. Aztán eltüntette a jelentését. Az a valami, amit korábban égnek hívtak, ráplaccsant a földre, a földre, ami először vizes és száraz részekből állt, s ami ezután összefolyt. Látta Isten. Látta Isten. Látta Isten. De köztünk szólva, már csak azért látta, mert a világosságot még nem vette vissza. Hogy minek a világosságát, azt nem tudjuk, hisz matt depresszióban volt, a konditermét már csak elvackolódásra használta, nem is tudott felkelni. Laboratóriumban fejlesztett táplálékkiegészítőit nem szedte be. A súlyok tárcsái magányosan fénylettek körülötte, a maga elé kitézőtt jövődő izomteljesítményekre már csak a Hárszabály emlékeztette, a szabály, amit a saját konditermében is mindig követendőnek tartott, s ami épp előtte függött most is: „A klubban saját felelősségemre edzek és veszek részt a foglalkozásokon, használom a klub berendezéseit. A tisztaságra, higiéniaira ügyelek, saját törülközőmet használom sportolás közben az eszközök leterítésére, a használt eszközöket használat után letörlöm magam után. Ügyelek az eszközök ép-

ségére, amennyiben azokban kárt okozok, a kárt megtérítem. A többi vendéget semmilyen módon nem zavarom. Betegen nem látogatom a klubot, egyben kijelentem, hogy ismert, a tevékenységben gátló vagy másra veszélyes betegségem nincs. Vállalom, hogy a klubban cserecipőben és sportöltözékben tartózkodom.” Feküdt Isten, mint egy darab fa, a kétezer méteres Cooper-tesztje minden bizonynal gyalázatosan sikerült volna, de ez most kicsit sem érdekelte. Megpróbált emlékezni arra, ami korábban körbevette, s amit mind-mind tönkretett. Hangokra, mosolyokra, szerelmekre, könnyekre, történetekre, fájdalmakra, szenvedésekre, poklokra, mindenre, amit Ő idézett elő, aminek részese volt, de már semmire nem tudott visszaemlékezni. Rettenetesen fáradtnak érezte magát, és tudta, hogy még hátravan egy nap, amikor vissza kell vennie a világosságot.

Az első nap

Isten lelke lebegett a vizek felett. Már elvette a világosságot, kietlen és pusztá volt minden. Olyan végtelen üresség fogta el, hogy azt hitte, beleőrül. Egyedül lebegni a vizek felett. De milyen vizek? Kezdetben az eget és a földet? De hisz azt már nem vette vissza? Ekkor úgy érezte, nem bírja tovább, hogy szétszakad a fájdalomtól, hogy abroncsok szorítják a fejét, ha hinné a poklot, hogy Ő oda kerülhet, akkor bizonyára azt gondolta volna, partot ért. Vaksötét súlyok neheztedek rá. Ha lett volna kitől, visszakéri koppanását is.

Császtvay Tünde

BEVEZETŐ EGY KIÁLLÍTÁSHOZ

„Hazám hölgyei! Testvéreim!

Rövid idő múlva vagy egy szabad haza boldog gyermekei, vagy egy meggyilkolt hon szerencsétlen árvái leszünk.” Szendrey Júlia, a nemzet asszonya (nemsokára pedig a nemzet özvegye) kezdte így 1849-ben fogalmazott TESTVÉRI SZÓZAT-át, melyben patetikus hangon, visszakérdezhetetlenül és igazi női feladatként arra hívta fel asszonytestvéreit, hogy a hon megmentéséért ők maguk küldjék öldöklő harcba, kíméletlen háborúba, véres csatába imádott férjeiket és szerelmetes társaikat.

Hazám hölgyei! Vajon lehet-e szeretni egy hazája sorsáért aggódó, ennyire lobogó lelkű Szendrey Júliát?

Nem tudom, hogy akkoriban, a vérzivataros időkben akartam volna-e, hogy honfíui/honleányi kötelességemre figyelmeztessen ilyen erőszakosan. Hogy szikrányit is értettem volna-e, miért kell nekem a szeretteimet magam mellől a végveszélybe indítani.

Ha nem lettem volna a hazájáért, a jövőért küzdő, lángoló lelkű, igazi honfi, nyilvánvalóan nem akartam volna. Nyilvánvalóan nem értettem volna. Meglehet, gyűlöltem volna érte.

És Szendrey Júliát tényleg sokan gyűlölték. Mások meg imádták. Bárki, aki emlegette, valami erősebb érzelmi viszonyulással fordult felé, de senki nem nézett rá közömbösen.

Ha van valami, amiben az összes ismerős, visszaemlékező megegyezik, az éppen az, hogy Júliában nem különös szépsége vagy csodás alakja, hanem nyomban érezhető ki-sugárzása és különös intellektusa fogta meg a kortársakat. Vagy éppen taszította el őket tőle. Váchtott Sándorné, Júlia iskolatársa és alig titkoltan irigykedő vetélytársa például nyomban ráismert Szendrey Júlia stílusára, mikor Petőfi felolvasott néhány mondatot az akkor még mások előtt titkolt, még meg nem nevezett kedvestől kapott levélből.

Máig sincs ez másképp. Valahogy mindenki így volt és így van ezzel a – kivált a saját korában – igazán különös nővel.

Különös volt. Merész volt. Extravagáns volt.

Más volt.

Mindenkit, aki ismerte (vagy aki emlegette) arra készítetett, hogy ítélkezzék fölötte – érzelmileg és erkölcsileg.

Hogy megértse.

Hogy élettörténetének egyes eseményeinél szívéhez kapva, fejcsóválva széttárja a karját.

Hogy megvédje. Hogy elítélje. Hogy megmagyarázza. Hogy képtelen legyen rá magyarázatot találni. Hogy felmentse. Hogy ne mentse fel. De közömbösséget és hűvös-séget soha nem kapott.

Hazám hölgyei! Hát lehet szeretni egy ilyen idegesítően különleges és merész nőt, hacsak mi is nem vagyunk hozzá foghatók?

Jó néhány kortárs férfiember szerint nagyon is. Akár egy életen keresztül. Töretlenül. Reménytelenül is.

Petőfi Juliska-szerelméről persze ma már sokat tudunk. Júlia Sándor-szerelméről is sokat tudunk. Talán túl sokat is. Petőfi verseiből, ÚTI RAJZAI-ból, valamint Júlia naplói-ból, feljegyzéseiből, leveleiből pontosan kirajzolódik szerelmi érzésük jóformán minden rezdülése.

De már a kortársak is igen tájékozottak voltak a Petőfi házaspár románba illő, zivataros meséjében. Erről – akkoriban egészen kirívó módon, az átélt és néha túltengő érzelmek és férfiúi büszkeség mellett, jófajta reklámfogásként – nem a korabeli *média*, hanem maga Petőfi gondoskodott, mikor például házasságkötésük után azonnal a nyilvánosság elé tárta az addig csak verseiből ismert lány naplórészleteit, s ezzel saját magánéletének, szerelmének legféltettebb kincseit, titkait is megvillantotta, sőt kitergette a nagyközönség előtt. A beavatott publikum pedig ettől fogva – egészen máig, a magyar irodalom történetében szinte egyedülállóan – feljogosítva érezte és érzi magát, hogy erkölcsi ítéletet hozzon Júlia minden egyes, szigorúan magánéleti lépéséről.

Arról az asszonyról, aki Herczeg Ferenc szerint „sohasem bántotta meg Petőfit, csak a közvéleményt”. Arról az asszonyról, akiért már lánykorában, majd friss özvegyként is más, komoly férfielemek is versengtek. Olyanok, akik évtizedeken keresztül vágyakoztak és áhítoztak utána. Akik akár még Júlia halálos betegágyánál is férjül, szerető-ül, hű barátul kínálkoztak. Akikből évtizedek múltán is olyan fájó-gyötrelmes, mégis vonzással terhes érzelmeket tudott kiváltani ez a mágikus, hol tüzelően engedékeny, hol hideggé és elutasítóvá váló, fiatalon megözvegyült nő, mint amilyenekről Lauka Gusztáv írt a HOMORÓDI ÉJSZAKÁK-ban: „Oly kedély hangulatban tértem szállásomra, mint azok, kik mindenöket elvesztették. Éreztem, miként vagy meg kell magamat öletnem a folytonos s mindinkább gyöttrő kebel izgatottságtól, vagy le kell mondanom határtalan szerelmemről, és azon reményről, miként Terézt valaha bírhasam. Elhatároztam, miként megpróbálom feledni! Úgy tetszett, mintha egyedül maradtam volna a világon, mintha minden elveszett volna, mi né-

kem örömet szerezhetett. [...] *Terézt feledni? Terézt?! Kit négy éven keresztül (azaz Teréz házassága alatt) egy napra sem bírtam emlékeimből eltávolítani. Teréz! kiről úgy vélekedtem, hogy folytonos láthatása is képes volna boldogítani. [...]*

Kopogtattak az ablakomon.

[...]

– *Ki az? Mit akar?*

– *Én vagyok! vigasztalni, és megnyugtatni jöttem önt szerencsétlen barátom, hogy magam se legyek szomorú és nyugtalan.*

– *Teréz! [...] Boldogságom!*

– *Csitt! ön ismét háladatlan! Pár perccel hajnal előtt szöktem el hazulról egyedül azért, miékként önt biztosítom, hogy senkit sem szeretek! érti ön? senki! Ön engem végtelenül szeret. [...] Barátom! én hiszem miékként ön igyekezni fog bizalmamat igazolni, önzéstelen barátságomat megérdemelni, s azon reményben, hogy az ember bánatból örömmre virradhat, nyugalmasan lehajtja fejét és elalszik. Ígérje meg ön ezt nekem?!”*

Hazám hölgyei! Hát látják. Még ez is.

Lehet megértően, szó nélkül tudomásul venni, hogy ez az igazi nő mennyire igéző, szexuálisan is vonzó nő volt? Hogy engedékeny, kacér, aztán meg hirtelen sértetten visszautasító varázserejével miékként bolondította magához a férfiakat? Laukát? Meg azt a szexuális perverzióktól sem ódzkodó, pornográf fényképgyűjteményét óva rendezgető (igaz, a betegségére hivatkozva hosszú éveken át magához közel nem engedett), második férjül választott történészprofesszort? Vagy a nála fiatalabb, halálos ágya szélén körmölgető barátot? Mit tudhatott ez a boszorkányos nő?

Mit tudhatott, ha még az irodalomtörténet egyik legkíméletlenebb és a legélesebb hangú bírálattól sem visszariadó irodalmi vezetőjének, irodalompolitikusanak, saját sógorának, Gyulai Pálnak a kritikusi tollát is némiképp a férfiúi sértettség mozgatta, mikor az *ÍRÓNŐINK* című elemző cikkében – többek között – Szendrey Júlia Andersen-mesefordításai kapcsán azt írta: „...a női kedély, melynek csak a családi kör számára kellene megnyílni, hogyan profanálja érzéseit az egész világ előtt, minő vallomásokot tesz, minő élményekről tanuskodik s fejti meg új oldalról a szerelem és házaselet nagy kérdéseit...”

Szendrey Júlia, a jó tollú író, mellel a Gyulai számára soha el nem érhető nő pedig okosan, merészen és igen nagyvonalúan válaszolt. Kíméletlen volt, jól odacsípett a félelmes embernek, aki „oly kebellázító sérelemmel illette az emberi nem gyöngébb felét, hogy még az ereszen csiripelő verebek is feljajdultak rá, ki hogyha róla a legiszonyúbbat elmondjuk: minden író tollát főzőkanállá akarná átváltoztatni – ki zsarnok és hóhér egy személyben, mert minden létező és létezhető írónt törvényen kívülnek nyilvánított s ezenfelül minden magyar írónt egyszerre, egyetlen tollvonással eltörölt a föld színéről”.

De a végére azért – kifinomult női érzéssel és elmeélel – odaillesztette annak a nagyon félelmetes embernek: „ki az elősorolt borzasztóságok dacára a világon a legjobb, legszeretetreméltóbb ember... kinek én örvendezve nyújtám kezemet”.

Hazám hölgyei! Újra kérdezem tehát: vajon lehet-e szeretni egy ennyire különös, ennyire női praktikákkal élő és ezt a női varázst évszázaddal később is megőrzött erjú, ennyire nyugtalanossággal teli, megnyugvást nehezen találó és némi egzaltáltsággal terhelt, ennyire vibráló nőt?

Lehet-e és érdemes-e végre íróilag is értékelni ezt a hányaveti kedvtelésből író, könnyű tollú írónt? Ezt az igazi egyéniséget, aki épp emiatt – tulajdonképpen mellékezen – lehetett a nemzet szimbólumává vált, nemzeti költő szerelme és felesége?

A férfiak már régen megadták rá a választ.

Szendrey Júlia

TELJESÜLT VÁGY

Közzéteszi Ratzky Rita

Itt vagy tehát végre előttem, álmaim hazája, elfojthatlan vágyakodásom tárgya, itt vagy hát előttem, fejedelmi szépségednek egész méltóságában, legrajongóbb képzeteket meghaladó pompában; csodás búbájdion nyugszik végre szüntelen csak téged óhajtozott tekintetem; oh hadd boruljak le örömtől reszkető térdeimre előtted, hadd köszöntselek kiáradó könnyeim árjával, szívemnek lázas dobbanásaival, hadd imádjalak nevedet rebege: Velence! Velence!

Nem, nem álom ködképe ez, mely szétfoszlik, elenyészik, ha szemeimet fölnyitom, ébren vagyok, és ez, mit látok, valóság, bár tündérmesének tetszik előttem, bár kételkedve bámulok magam elé: miként szülhetett e föld, melyen lábaim tapodnak, ily égi tüneményt? De nem, nem is a föld szülöttje ez, az eget vissza tükröző, a világölelő tenger legdrágább gyöngye ez, melyet, mint legszebb ékességét mint anya kedvencz gyermekét oly büszkén visel kebelén. Féltékenyen karolja át és szüntelen csókdossa hullámaival. Leánya a kincses tengernek, testvére a ragyogó napnak, Velence!

Testvére, igenis, nézd! Most kel föl a nap hullámágyából, közös édes anyjok öléből, nézd, mily meleg csókkal üdvözlí szeretett testvérét, nézd, mily pazarul szórja rá sugárait; mint hatja át ízenként szerelmének melegével, fényével.

Igen, így látlak előttem, Velence! nem álom ez, nem képzelődés, a valóságban állsz így előttem s én ébren vagyok, éberségem tudatával borulok le – képed előtt. Ah igen! vágyam teljesült... előttem Velence – látképe. Kis dívánomon fekszik szétterítve, és én előtte térdelve bámulom, imádom és sóhajtok szívszakadva: Velence! Velence!

Szendrey Júlia írása az 1850 utáni esztendőben született. A közzétevő néhány korábbi publikációja után most a Petőfi Irodalmi Múzeumban SZENDREY JÚLIA, A SZATMÁRI-PESTI GEORGE SAND címen irodalmi emlékkiállítás szentelt a XIX. századi írónőnek. Mert Petőfiné Szendrey Júlia, Horvát Árpádné Szendrey Júlia, aki a XIX. század egyik legküzdelmesebb életét mondhatta magáénak, nemcsak feleség, hanem tollforgató is volt. Sem a Petőfi-kutatók, sem a második házasságán felháborodó moralisták nem vették észre, hogy Szendrey Júliának nem csak a magánélete érdekes. Író volt, vagy az lehetett volna, ha a sors egy kicsit kegyesebb hozzá. Tehetséges, eredeti egyéniség, gondolkodó em-

ber, és amint a kortársak is rendre megemlítik: szellemes társalgó. E tárgyban eddig lényegében csak Bihari Mór munkája tekinthető érdemlegesnek: a Petőfi Társaság sorozatában, a Petőfi Könyvtárban kiadta SZENDREY JÚLIA KÖLTEMÉNYEI ÉS PRÓZAI MUNKÁI-t (Budapest, 1909. VII. és VIII. köt.), legalábbis azokat, amelyeket a hírlapokból össze tudott gyűjteni. A fiatal nő íráskészségét már az ifjú férj is észrevette, és a leánykori, valamint a fiatalasszony kori naplójából öt oldalt maga másolt le, hogy a naplórészleteket két folyóiratnak, az *Életképek*nek és a győri *Hazánk*nak is megküldhessék publikálás céljából. Szendrey Júlia írói munkássága második házassága idején bontakozott ki. Írt ver-

seket, elbeszéléseket, fordította Andersen meséit, George Sand írásait. Szépírói képessége legerőteljesebben a NAPLÓ-ban mutatkozik meg (amelynek özvegysege idejéből származó részeit Mikes Lajos és Dernői Kocsis László adta ki a SZENDREY JULIA ISMERETLEN NAPLÓJA, LEVELEI ÉS HALÁLOS-

ÁGYÁN TETT VALLOMÁSA című munkában – Budapest, 1930). Mindenesetre a memoár volt a kedvenc műfaja. A főnti kis esszé kézírata az Országos Széchényi Könyvtár kézírattárában található. Jelzete: Fond VII/154.

Ratzky Rita

Ijjas Tamás

HATALMA

Csak más költő versének bírok hőse lenni.
Hajszál a levesben, az anakondák távoli rokona.
Betűtészta között kúszok le torkodon,
és úgy fojtogatlak belül, mintha én tartanálak
össze, ahogy a kövek a házat. Tolvajnyelven:
tégla – összeroppantom a rendszert, mintha
tej helyett benyakalnál valami vegyszert,
s míg ízlelgeted a kósza rímet, helyettem
egy másik költő marja szét a szádat. Tolvajkulcs
vagyok mesterek kezében, hogy elveszítsenek
kirámolt szívedben, úgy simogass, mintha
nyomra vezetnélek, s kutatni kezdj, hogy
jobban eltévedj új otthonodban a versben,
s helyet találj ott, hol nincsen hely másnak,
csak nekem.

FEJ VAGY ÍRÁS

1

Fejedbe látok, úgy duruzsolnak
gondolataim benned, mint kandallóban
rézfényű bogarak, lusta köröket írok
a piszkavassal, dirigálom a zümmögő
kórust. Aztán te következel, felgyűrve

pulcsid ujjai, belemerülsz agyvelőm
kelt tésztájába, és úgy dögönyözől,
ahogy a vadász jutalomból kutyája hasát.

2

Ahogy az eső, kezem két ruhadarabod
közti ereszcatornában, vadul ver,
mint egy menekülő állat szíve, aztán
halk kip-kop, megpihent ujjbegyek,
égre meredő, bamba gesztenyék.

3

Nem szeretem ezt a csendet, mint
csigalépcső korlátján félúton elakadt kéz.
Nem szeretem a csiganyállal bekent,
lankadt testeket. Nem akarok szuszogásod
fölé hajolni, mint filtereket lustán
himbáló teavíz fölé. Az üres papírra meredek.
Hagyom, hogy kiverjen mindent fejemből,
mint fészekből kakukkfőika, a fájdalom.

Payer Imre

PATTANNI, HULLNI

Valami lábteniszben rúgva
Erre és arra, labdaként,
Vártam, mi lesz, lesz-e lesz s múlva.
Előre-vissza. A már, a még.
Mit ad adódó helyzet épp:
Pattanni bentre, hullni túlra.

Partvonal ingó egyensúlya.
Mint celluloidon a kép.
Mi is lenne, ha rád borulna
Már visszacsévélve az ég?

Ha ismétlődően kitágulna
A már sorvadó messzeség:
Pattanni bentre, hullni túlra.

Egymás közt vagyunk – elég
Ennyi. Megtelt a pálya *fullra*.
Isten véletlen passzaként:
Pattanni bentre, hullni túlra.

ELŐSZÓ JEMNITZ SÁNDOR NAPLÓJÁHOZ

Az 1920-as, 30-as években, de még 1945 után sem kellett volna bemutatni Jemnitz Sándort: a *Népszavában* negyedszázadon át olvashatták zenekritikáit, volt nap, amikor kettőt is. Írásai nemcsak a szociáldemokrata munkások, hanem az értelmiségiek körében is népszerűek voltak. Ez az idő azonban elmúlt – napjainkban már ritkán emlékeznek meg róla.*

Zenekritikai munkásságából halála után válogatás jelent meg,** ebben a kötetben bő válogatás található magyar és nemzetközi levelezéséből is. E levelezés értékről most csak annyit, hogy rendszeres baráti levelezőpartnere volt Bartók Béla, Schönberg (akinek egykor tanítványa volt), Adorno.

Természetesen nem kívánok itt kitérni édesapám zeneértelmzésére, hiszen nem ez a szakterületem. Annak sem látom szükségét, hogy jegyzeteket írjak olyan nevekhez, mint Tóth Aladár vagy Fischer Annie – akikkel igen szoros baráti kapcsolatban állt – avagy a zenei élet más kiválóságai: a kulcsot az érdeklődő megtalálhatja a zenei lexikonokban. Feleslegesnek látszott

az ismeretlenebb személyek – családtagok, barátok stb. – magyarázata is, kiletük többnyire kiderül magából a szövegből.

Néhány szót mégis szólnom kell a naplóról, amelyek apám halála után hozzám kerültek. A naplók terjedelme szinte felmérhetetlen – több száz, talán több ezer oldal. Tizenévesen kezdett naplót vezetni, de akkor még csak rövid feljegyzéseket írt naptáraiba. Az 1920-as, 1930-as évekből azonban már igen részletes, sok szempontból izgalmas, tényleges történeti értéket képező kötetek sorjáznak (német nyelven); 1944-ben, az internálás korszakában külön kis füzetet írt tele. 1945-ben sűrű elfoglaltságai miatt megszakadt a naplórészlet. 1949-ben, új korszakban, már félreállítás idején kezdett hozzá újra a naplórészletéhez, s a napló 1950-től újabb kötetekben dagadt új sorozattá; ekkor már magyarul írt. Ebből a naplóból minden változtatás nélkül teszünk közzé egy kisebb részletet.

A hárompontos kihagyásoknak kettős az eredete és magyarázata. Vagy magától Jemnitz Sándortól származnak, vagy a jelen válogatás közreadója vélte úgy, hogy a „női részeket” ezúttal kihagyjuk – noha persze tudom, hogy ezek is szerves részét képezik egy életnek.

* Jemnitz Sándor életrajzát – újabban – lásd: A SZOCIÁLDEMOKRÁCIA KÉZIKÖNYVE. Napvilág Kiadó, 1999.

** JEMNITZ SÁNDOR VÁLOGATOTT ZENEKRITIKÁI. Zeneműkiadó Vállalat, 1973.

Úgy hiszem, a napló, túl egy ember életén, egy korszakot, gondolkodásmódot, világnézetet is felidéz – ami egyre távolabb kerül tőlünk.

Még néhány szót. Jemnitz Sándor válogatott zenekritikái és levelei halála tizedik évfordulójára jelentek meg (a gondos munkáért Lampert Verának lehetünk hálaadások); a munka beindulásához hozzátartozik, hogy akkor még élt Szabolcsi Benke, apám jó barátja. (A levelezéshagyatékot a Bartók Archívumnak ajándékoztam.) Ebben a kötetben természetesen szintén található egy életrajz Jemnitz Sándorról. Jemnitz Sándor és Adorno levelezését ké-

sőbb Breuer János kiegészítette a németországi archívumokban végzett kutatásai alapján.

Ami magát a naplót illeti: az első köztetés a *Kritikában* 1986 augusztusában, halála huszadik évfordulóján jelent meg. A megjelenés után még abban reménykedtem, jelentkezik egy kiadó, hogy érdeklő az egész opus – ez akkor elmaradt. Négy évvel később, ugyancsak augusztusban (születésének és halálának havában) a *Válóság* hasábjain jelent meg egy újabb kis válogatás a naplóból. Akkor is bíztam a további érdeklődésben – de ez ekkor is elmaradt.

Jemnitz János

Jemnitz Sándor

NAPLÓ

Részlet

1951

Május 6. – Vasárnap. Új, vaskos kötet fekszik előttem. (Elég nehezen találtam, négy üzletben is kerestem hiába, míg végül az ötödikben utolsó példányként ráakadtam erre a még könyvpapírosból készült füzetre!) Vajon mit tartalmaz majd teleírt alakjában? Utolsó bejegyzésem után egy hétig viaskodtam magammal: merjek-e még egy új naplókönyvbe belefogni? Legutóbbi naplóm annyi szomorúságot és bánatot tartalmazott, hogy vajmi kevés kedvet keltett a folytatáshoz. Minek sirámokkal megtölteni az oldalakat!? De végül is győzött a gyermekkorom óta éber naplóírási ösztönöm, amely lelki kényszerként készítet az önbeszámolókra. A legutóbbi öt negyedév első fele a *Népszavánál* eltöltött első nyolc hónap küszködését, vergődését tartalmazta. Ott meg akartak szabadulni tőlem, mint a régi gárda utolsó mohikánjától. Mindent megtettek ottlétem megkeserítésére. Ha írtam – és sokat írtam –, nem közölték; ha nem írtam, az volt a baj. Éreztem helyzetem tarthatatlanságát, de makacsul kitartottam helyemen: küldjenek el, de magamtól nem tágitok. Végül el is küldtek. Huszonhat és fél év után szörnyű volt ez a csapás. Vártam, és mégis meglepett, mert nyugdíjazásban bíztam, és rideg felmondásra nem voltam elkészülve. Itt álltam, jól tudván, hogy a sajtóban nem helyezkedhetem el. Nem is akartam. Folytassam a harcot az előre megszabott vélemény szerint történő kirúgás ellen? Minek ebben a szélmalomharcban erőt elfecsérelni! Komponálni kezdtem, megírtam a vonósnégvest, a balettzene kilenc számát egy-

előre zongoradarabként. Most látom csak, mennyi visszahozhatatlan, drága időt pazaroltam el életemből a szerkesztőségben és az írógép mellett! E második félidejében a gyakorlati muzsikuskerekedett bennem ismét felül. Ezt segítette, hogy január 1-től tanár lettem a Zenei Gimnáziumban. Kevesekkel foglalkozom, zongorázom, zenét művelek közvetlenül és nem közvetve, zenéről való írogatással... Ma délelőtt dolgoztam... Hiába, az egész életem e „Ja und Nein” jegyében folyt le. Hiszen voltam nős, és nem is voltam, mert a házasságom nem volt házasság. Vannak gyermekeim és nincsenek. Van egzisztenciám és nincs. S van nőm, csak éppen a másé. S megint csak nagy kérdés, nem jobb-e így, mint megfordítva: ha az enyém lenne formálisan, és másé ténylegesen? Persze úgy is lehetne, hogy mindenképpen az enyém. De akkor viszont nem folyna életem a „Ja und Nein” jegyében, akkor más törvényszerűségek uralkodnának benne. Az *Anyegin* messze kimagasló része a párbajkép. Egy szívvel írt szép muzsika. A heves szenvedély jelenetei meghaladják Csajkovszkij drámai erejét; ezekben külsőséges lesz... Aztán szeret elbújni, mellébeszélni, mint akinek eltitkolnivalója van.

Május 13. – Pünkösdvasárnap. Az időjárás nem kedvez kettős ünnepeinknek: karácsonykor 48 óráig zuhogott a tavaszi eső, húsvétkor havazott, s ma borult az ég, hűvös a levegő. Akárcsak tavaly, ez idén is otthon töltöm e napot. Csak este megyek el Vásárhelyi Magdához, elvinni neki a *Lakodalmast*. Csütörtökön, 10-én, megint csak elmaradt egy kitűzött előadásom a Szövetségben: Schneider Hédy, aki a *Lakodalmast* már áprilisban tudta, és többeknek, köztük Zathureczkynek is eljátszotta, most az utolsó pillanatban azzal mondta le, hogy nem tudja megtanulni a darabot! Átlátszóan ravaszul kigondolt kifogás. Igazi ok az volt, hogy a primadonnának derogált együtt szerepelni Vásárhelyi Magdával és Baráth Évával! Az öt zongoradarabot ugyanis hármuk között osztották szét, mert mind az ötöt egyikük sem ért volna rá megtanulni. Miután a *Lakodalmas* a legterjedelmesebb és legmagyarosabb darabja a sorozatnak, nélküle csakis káros visszahatást szült volna az előadás, hiszen a hivatalos vád ellenem éppen az, hogy nem komponálok eléggé magyarosan. Az előadás tehát ily csonkán szinte provokációnak hathatott volna *Bécsi keringőjével* és cseh *Polkájával*. Ezért lemondtam, bár a Szövetségben haragudtak rám emiatt, mert ott csak a lemondás miatt bosszankodtak, és érveimet kevésbé értették meg, hiszen a darabokat nem ismerték eléggé ahhoz, hogy szempontjaimra, amelyeket nem tárhattam fel, tekintettel legyenek. De ember és ember közötti különbséget rég nem tapasztaltam oly kirívóan, mint ezúttal. Schneider Hédy elavult, antiszociális magatartásával szemben Vásárhelyi Magda rögtön elhalasztotta debreceni tanóráit, hogy csütörtökre szabaddá tegye magát, s amikor Hédy lemondásáról értesült, a Szövetséggel szemben maga indítványozta az elhalasztást, holott arra hivatkozhatott volna, hogy ha már Pesten maradt, fel is akar lépni. Sőt még tovább ment, s amikor hallotta, hogy Hédyt már semmiképpen sem kérem fel másodszor, maga ajánlkozott fel arra, hogy helyette megtanulja a *Lakodalmast*, pedig erre vásárnapjait kell feláldoznia. Valósággal felűdített ez az epizód; ha nem jön közbe, valószínűleg lemondok az egész előadásról, annyira elkedvetlenített az ügy.

Május 14. – Otthon töltöttem a második pünkösdnapot is. Ma Sylvia nem volt nálam, mint tegnap. De az idő elrepült. Most Shakespeare-t olvasom munka közötti időben, a *Cymbeline*-t, melyet még nem ismertem. Miért van az, hogy Shakespeare még abban sem hat epikusan, amikor novellát visz a színpadra, mint itt Boccacciót? Nála még akkor sincs dramatizált történet, hanem drámai történés! Ennek magyarázata, hogy ő sohasem szorítkozik a külső történés lepergetésére, ami epikusan hat. Emberei min-

dig transzparensnek, és az összes motívumaikat tárják elénk. Azt hiszem, a döntő különbség ebben rejlik. Az epikus írónál Péter meglátogatja Pált; a drámaírónál látjuk Pétert, ahogy tervbe veszi Pál meglátogatását. Shakespeare fantasztikus cselekményeket sző realiztikus emberekkel, s éppen azért engedheti meg magának a cselekmény legmeglepőbb fordulatait, mert embereiben nincs meglepő elem, azokat első pillanattól kezdve végérvényesen bekonferálja.

Május 15. – ...Tegnap tömegek tömörültek itt, de épp így érzi jól magát, mert a tömeg útja és választása igazolását látja abban, hogy sokadmagával van valahol. Gyanús neki, ahol kevesen járnak: az bizonyára nem ér sokat, mert ha többet érne, nem lenne elhagyatott.

Május 16. – Hosszú idő után ismét először Tóth Aladárral este, kettesben egyedül. Véletlenül találkoztunk a Sztálin úton, ő elhívott a prágai versenyzők zongoraversenyére. Mily langyos, érdektelen termés! Onnét a Mátyás Pincébe mentünk vacsorázni, és záróráig elüldögéltünk. De a beszélgetés még nem ömlött oly bőven, mint régente. Témáink összevissza ugráltak, míg hajdanában egy-egy központi témát közelítettek. Csak így láttam, mily fáradt Aladár. Az operaigazgatás teljesen felőrölte, s nem veszi észre, hogy ambíciójáért életével fizet. De ha neki megéri, akkor megéri az áldozatot. Nekem nem érné meg, egy ilyen tegnapi margitszigeti séta egy szerelmes nővel oldalamon nekem többet ad.

Május 17. – Elolvastam – első ízben – Shakespeare *Cymbeline*-jét, ahol benne van már Fidelio alakja. A költészetnek voltaképpen csak kevés főfigurája van, mint Faust, a felismerésekre vágyó, tépelődő tudós, Don Juan, a szerelembe szerelmes, örök kielégületlen, Romeo és Júlia, az inkább elpusztuló, mintsem szétváló szerelmesek, Falstaff, az epikureus filozófus, Sámson – Herkules – Siegfried, a nőn elbukó, de férfiak által legyőzhetetlen hős. S ahogy ez a három alak voltaképpen variánsa egyazon alaknak, ugyanúgy van Faustnak Hamletig számtalan derivátuma. A sámsoni triász egyébként is érdekes, mert kétségtelenül semita szellemben figyelmeztet a nő, vagyis a koitusz gyengítő hatására és az ebből eredő veszélyre. „A költő legyen szerelmes, de ne koitaljon”, ez a tézise az Orfeusz-szerű történeteknek is. Don Juan szőke Adonisz, akit a nők szagatnak széjjel: Ázsia poézisének egyik főtémája a nőtől való óvás. S a többnejűség ideológiai oka kétségtelenül: profilaxis az egyetlen nőhöz való túlságos kötöttséggel szemben... Shakespeare drámai technikája voltaképpen a filmtechnika anticipációja! Darabjai – mint az *Athéni Timon* is, amelyet most olvasok – klasszikus példaképei a filmtechnika alkalmazásának: felbontják a tér és idő egységét, hogy alakról alakra, jelenetről jelenetre ugorva minden szóval a vágatató cselekményt lendítsük előbbre. Alakjai önmagukat írják le monológjaikban, aminek vallomásszerű, meggyónó, drámai ereje van. Ha egymást írják le, epikus hatás állna elő. Talán az egyik leglényegesebb különbség dráma és epika között. Mások leírása objektív. Az önleírás, ha nyugszik, líra, ha tettekre vezet, dráma.

Május 19. – Tanítás után a *Varázsfuvolához* mentem, amit sohasem mulasztok el. A *Toscát* is végighallgattam partitúrámmal. Puccini hangszerelése mestermű. Bizet, Debussy, Puccini és Ravel a modern hangszerelés nagymesterei. Sztravinszkij és Bartók már távolról sem olyan biztos és inkább kísérletező, Richard Strauss pedig vaskos és tömött, Rimszkij-Korszakov szolid, de nem érdekes.

Május 20. – Vasárnap. Egész nap otthon.

Május 21. – A temetőben, a szülők sírjánál, amely vidám, színes barátságosságával szinte kirí a többi közül. A két bukszusbokor pompásan fejlődik, a két takszus satnyább, de bajuk nincs. A keretet jégvirágsor szegélyezi, belül a százszorszépnek egyik nagy, rózsaszín fajtája virul. A szürke kő és a rózsaszín tábla növény kitűnő, derűs színharmóniát ad. Amikor odaértem, az volt az érzésem, hogy édesanyám boldog, büszke mosollyal fogad: „Látod, milyen rendesen, szépen fekszünk itt!” Sajnos, nem sokáig maradhattam, mert zivatar tört ki. Feltűnt nekem, hogy a sírok ez idén már sokkal gondosabban ápoltak általában véve is, mint az utolsó években... Este Dollyéknál vacsora.

Május 23. – Mama születésnapja: a hatodik nélkül. Jollytól levél jött erre a napra. Bizony, folyton eszemben járnak a régi május 23-ak. Mamánál az év két legfontosabb napja a házassági évfordulója és saját születésnapja volt. Ezt gyermeki ünnepélyességgel tartotta meg, s olyan sokan szerették, hogy a nap valóban a látogatások szakadatlan sora lett, és virágerdővel végződött...

Levél Lichmanntól: a zürichi Rádió bemutatásra fogadta el vonósnégyesemet! Ezzel szemben a Népművelési Minisztérium nem járult hozzá darmstadti meghívásom elfogadásához, ami 600 Westmarkkal járt volna szabad lakás és teljes ellátás mellett. Nem tudom, mit akarnak velem. Itthon éhen halatnak, ellenben ki sem engednek, ahol nyilván fényesen megélhetnék. Itt félreállítottak, gúzsba kötöttek, viszont künn érvényesülnöm sem szabad. Mi értelme van ennek? Ha itthon nincs szükség rám, engedjenek oda, ahol igényelnek.

Május 24. – A cenzúra és az irányító szempontok, hiába, minden időben megvoltak, és az alkotóművészeket vagy gátolták, vagy kerülő utakra kényszerítették. Leonardo da Vinci szinte elképzelhető, hogy leportretírozza a legszebb kurtizánokat, és aztán kuncogva Madonnáknak nevezi képeiket. Az *Athéni Timon*ból világosan kiérződik, hogy Shakespeare befejezésül egy grandiózusan zord öngyilkosságot szeretett volna színre hozni. De öngyilkosság ábrázolását nem engedte meg az egyház, s miután Timonnak el kell pusztulnia, de senki sincs a darabban, aki őt plauzibilis okokból megölhetné, ezért következik be ez az elködösített, frissen víg, ez a nyíltan ki nem mondott és csupán körülírt öngyilkosság, amely minden keserűsége mellett mégsem pótolja egészen azt, ami itt megíródhatott volna. Othellónak, a gyilkosnak szabad öngyilkosságot elkövetnie, mert ezzel csak végrehajtója a földi igazságszolgáltatásnak. De mizantropiából, élet- és emberundorból öngyilkossá válni nem volt szabad, mert ez esetben az öngyilkosság nem volt kivégzést megérdemlő vétség expialója; noha dramaturgiailag kétségtelen, hogy Timon előtt nincs más út. Grandiózus ötlet, hogy éhesen, silány gyökerek után ásva, aranyra lel, amellyel újból gazdagon visszatérhetne régi életébe. De ő még összeroppanásában is hű marad önmagához, jószívűségéből tékozló jelleméhez, és szétosztogatja ezt a kincset is. Azelőtt illúziókat osztogatott, most illúziótlanul, gyűlölködő szánalommal, szánakozó gyűlölettel.

Május 26. – Ismerősre bukkantam a *Mass für Mass*nál* is, amelyből az ifjú Wagner faragta első operaművét, a sok érdekes orosz-lánkörmöt mutogató *Liebesverbot*ot. Ő még

* SZEGET SZEGGEL.

fiatal hévvel ráduplicál Shakespeare-re, és mindennemű illegitim szerelmet büntet hallállal, nem csupán a szüzek megejtését: ha bors, legyen erős.

Csodálatos itt a mese virtuóz szövése, a látszólagos kacskaringók, amelyek végül mind organikus részei a tervnek. Mozart és Shakespeare abban is hasonlók, hogy nem bírták el a tragikumot humor és a humort komoly elemek nélkül. Don Juannak van Leporellója, viszont a *Così fan tutte* sikamlós történetében viccek válnak az élet tükrévé. A *Mass für Mass* Lucio és Pompeius nélkül merev, száraz moralitást adott volna. A bordélyosok története egyébként úgy hat, mint egy beleszótt commedia dell'arte csökevénye. Most talán az ilyen buja formát formalizmus vádjával illetnék.

Május 27. – Szomorúan, leverten ébredtem. Ilyenkor eszembe jut minden bajom, bánatom. Dolgozni kezdtem, de nehezen ment...

Május 30. – Karikatúranovellát lehetne írni arról, hogy Oborinnak* szánt *Polka*-példányom milyen kálvárián megy keresztül. Oborinnak még ittléte alkalmával nagyon tetszettek a darabjaim, s mondta, ha valami „alkalmasat” írok, küldjem el neki. A *Polkáról* úgy véltem, hogy eleget tesz Zsdánov igényeinek, és két hónappal ezelőtt átadtam a Kultúrkapcsolatok Intézetének továbbítás végett. Egy hét után kísérőlevelet kértek; két hét után értesítettek, hogy a Népművelési Minisztérium engedélye szükséges. Három hét múlva megvolt az engedély, de Csillag elvtárs elutazott, és a kottát bezárta íróasztalába. Aztán Asztaloshoz került a *Polka*; ő szintén elutazott, és a kottát szintén bezárva felejtette az íróasztalában. Most megjött Asztalos, és nem tudja, hol a kotta, mert eltűnt...

Május 31. – Vége ennek a májusnak is. Lehet, hogy a következőt már nem érem meg, mert nagyon nehezen válok meg tőle. Visszaemlékezem nagyanyámra, aki 1928-ban estéről estére kinn állt balkonunkon, és számlálgatta: még hat, még öt, még négy napunk van a májusból... S a következőt csakugyan nem élte meg, mert 1929 februárjában meghalt 81 éves korában...

Június 1. – Erősen dolgozom. A zenekari hangszerelés kihatással van az ember művészetére. Felemelő dolog egy hatalmas együttes felett rendelkezni, ez növeli a felelősségérzést is, hiszen a rábízott feladatnak eredményesnek kell lennie; rossz hangszerelés rossz hangzást ad s hiábavaló munkát, selejtet. Hetven ember úgy dolgozott akkor, hogy eleve nem érhetett célhoz, mint a gépgyárban, ha az alkatrészek összeállításába hibát csúsztatott a tervező mérnök... Este Shakespeare-t olvastam, jelenleg *Antonius és Kleopatrát*. Érdekes, miként száguld Shakespeare a cselekményeivel. Rendszerint már az első mondatával ellövi nyílát a cél felé. Dramaturgiájának két fő követelménye a logikai összefüggések teljes feltárása és a szüntelen tempó. Másoknál is megvan ez, de külön-külön tesznek neki eleget: hol indokolnak, hol viszik a történetét. Shakespeare páratlan virtuozitása abban áll, hogy a két követelménynek mindig egyszerre felel meg. Emberei iram közben, lihegve mondják el azt, amit róluk és terveikről tudnunk kell. Jankovichéknál is jártam. Ferkó felolvasott készülő új regényéből, melynek hőse Thúry, Várpalota védelmezője a törökök ellen. A magyar mindig túrt, és várta a külső felszabadítót. De a külső felszabadítók rendszerint nem potyára jönnek, hanem benyújtják a számlát, ahogy akkor is megtették. Hány évvel a mohácsi vész után már

* Lev Oborin, szovjet zongoraművész.

várják a németet, s milyen jó volt nekik, hogy nem sejtették, hogy még százhusz évig kell várakozniuk. Ők azt hitték és remélték, hogy a németnek sürgős lesz a dolog, de a német türelmesen kivárta a kiegyensúlyozódást, a törökök gyengülését és saját meg erősödését a harmincéves háború vércsapolása után.

Június 2. – A Zeneszerzők Szövetségében már a második hónapja egy fillért sem kaptam, miután tanítványaim alapján 7-50 forint járna nekem! Ezt előre láttam, hiszen előadás szempontjából ez volt zeneszerzői pályafutásom fekete éve. Különös, hogy éppen akkor következett be előadásom teljes pangása, amikor végre megindult ismét a produkálásom. Vigasztaló viszont, hogy az igazgatóságban ülő barátaim nem feledkeztek meg rólam, és akkora prémiumot juttattak nekem, hogy talán még többet fogok kapni, mint az elmúlt évben.

Június 3. – Egész nap dolgoztam. Este tomboló zivatarban Vásárhelyi Magdánál. Névayékat, az egész családot, a Jászságba telepítették ki. Tábornok apa, disszidált férj: nagy tehertétel volt ez. Remélem azonban, hogy ismét továbbra is tanítani járhat be Szegedre.

Június 5. – Konwitschny, német karmester vezényelte a *Fideliót*. Ismeri a partitúrát, biztosan dirigál, itt-ott érdekel is azáltal, hogy a középszólamokat kibogozza, és a zenekari részt szimfonikusabbá teszi. De felfogása az a bűzhödött német ál-Vertiefung, die keine Vertiefung ist, csak külső máz. A német zenélésnek ez a félrevezető álkomolyság volt a főveszélye. Egy gondolkodni szerető nép becsapása volt ez, ugyanúgy, mint irodalmában a tartalmatlanságot elhomályosító dagályosság: „Nesze, tépelődj rajta, hát-ha kiokoskodol, mert magam nem tudnám pontosan meghatározni.”

Június 7. – Sok tolakodó nőt láttam már, de ez a Kinga mindannyin túltesz...

Június 8. – Szörnyű éjszakám volt. Baráthéknál voltam este vacsorára híva; fél egykor lefeküdtem, és fél háromkor óriási mennydörgés riasztott fel. Hallom, hogy zuhogva ömlik az eső, de egyúttal valami különös bugyborékolást is hallottam a verandáról. Kiszietek, hát a lefolyócsatornából szökőkútként tódult felfelé a fekete szennyvíz. Utolsó pillanatban érkeztem, mert az esővíz éppen elérte a szobám négy centiméter magas küszöbét, és a következő percekben előnthette volna az egész lakásomat. Szerencsére ilyenkor jól működik az agyam, és a legközelebbi teendőre irányul. Egy pléddel eltömítettem a csatornanyílást, de a víznek olyan lökőereje volt, hogy kétszer is kinyomta a vastag plédet. Végül mezítláb ráálltam a plédés tömítésre, és öntözőkannámmal kezdtem kifelé merni a szennyvizet. Fél öt volt, mire ismét ágyba kerültem, de az izgalomtól és testi munkától áthevülten nem tudtam újra elaludni.

Június 9. – Tanítás. Utána a *Carment* hallgattam meg partitúrámmal. A gracióz hangszerezésnek ez a modern mesterműve. Mozart egyéniségéből kifolyólag hangszerezelt legnagyobb finomsággal; Bizet eltökélten, szándékosan hangszerezte így.

Június 10. – Tegnap levelezőlapot kaptam Helától: az egész családot a Jászságba deportálták, bizonyára tábornoközvegy anyja miatt. Huszonnégy órát kaptak csomagolásra és ügyeik elintézésére. S Helának, a zongoraművésznőnek és tanárnak mezőgaz-

dasági munkát kell végeznie... Ma Dollyéknál voltam délután, és vacsorára is ott tartottak. Illés Gyuri megtanított rántottát főzni.

Június 12. – Két privát órát is adtam délután; új énekesek is kezdenek hozzám járni.

Június 13. – Révhegyiné két növendéke énekelt elő nekem. Utolsó tanóra a Gimnáziumban.

Június 15. – Énekvizsga a Gimnáziumban délután 3-tól este 9-ig. A legjobb növendékeimet én kísértem a zongoránál, a többit a korrepetitornő. Kinga az én *Ringató*mat választotta vizsgadarabnak, és Baranyi ezt is kérte tőle. Az ilyen vizsgán minden leány sír. Sír, aki megbukott; sír, aki átment, de szerinte jobb osztályzatot érdemelt volna. A jól osztályozott viszont azért sír, mert nem kapott ösztöndíjat, és az ösztöndíjas, mert nem vitték be az Operaházba. Pelles Julikát próbáltam bevinni, ma előénekel Tóthnak, ott azonban most csak olyanoknak adnak ösztöndíjat, akiket azonnal szerepeltetni tudnak. Ha ez nem kizsákmányolás, akkor nem tudom, miből áll. Mert az ösztöndíj értelme és célja: tanulmányi pótlék, nem pedig a fizetési kötelezettség megkerülése és kijátszása. Ha valaki megüti a felléptetés mértékét, kapjon szerződést, mert kizsákmányolás, ha jogaiban és fizetésében 500 forintos ösztöndíjas, munkájával viszont a szerződéses rendes tagok hatáskörét töltetik be vele, 1000–1200 forintos értékben. Komlóssy Erzsí megbukott a közismereti vizsgán, és keservesen sír. Különös lány, tehetséges, szép hangú, de feje a tanulást nem fogadja be, s ő ennél fogva valami makacs, dacos gyűlölettel zárkózik el a továbbtanulás elől. Ezt megerősíti, hogy már két évet vesztett, és 18 évével még csak a második osztályt járta csupa 14–15 évesek között. Ebben a korban az ekkora korkülönbség százszorosan számít. Sokan vannak, akik az ezzel könnyen párosuló nevetséges szerepet nem tudják elviselni.

Június 16. – ...Tóth közölte, hogy Jakobovics Bélát és feleségét ma deportálták. Arra kellett gondolnom, hogy hét évvel ezelőtt is deportálták, akkor nyugat felé, most kelet felé vitték el a bankár zsidót. Akkor a zsidósága, most a bankársága miatt. Másodszor deportálva lenni az emberben azt az érzést keltheti, hogy bármerre fordul a sors, reá jár a kereke. Mekkora kétség: bosszú és lelki káosz kínozhatja a zsidókat! S az antiszemita mégis azzal lármáznak, hogy csakis keresztényeket deportálnak.

Június 18. – Reggel 8-tól déli fél 3 óráig és 3-tól esti 7 óráig felvételi vizsga a Gimnáziumban. Félttem, hogy unalmas lesz, de rendkívül érdekessé vált már azáltal is, mert annyiféle fiatal ember életébe nyújtott betekintést. Feltűnő, hogy a gyermekek szüleinek 80 százaléka elvált. Majdnem sorozatosan kaptuk azt a választ, hogy „elváltan élő anyámnál” vagy „mostoha-”, illetve „nevelőapámnál lakom”. Feltűnő továbbá, hogy a gyermekek legnagyobb része satnya. Néhány elevenebb, temperamentumosabb üdítően rítt ki közülük... Este filharmóniai hangverseny Mahler *I. szimfóniájával*, Somogyi Laci vezényelt, a III. tételtől kezdve igen jól. Fischer Annie nagyszerűen játszotta Beethoven *Esz-dúr versenyművét*. Utána mindnyájan künn a Gundelnél.

Június 19. – Délelőtt a felvételi vizsgán. Délután énekórát adtam, majd váratlanul betoppant Sylvia, akit két napig nem láttam... Este Baráthéknál. Kedves, csendes együttléteinket igazán megkedveltem.

Június 20. – Naponta reggel 8-tól a vizsgákon. Tanárnőink komolyabbak tanárainknál, a csinosabb fiatal lányokkal szemben viszont szadistaként ingerültek. Délután Sylvia nálam. Nagy változás készül életében, mert július 1-jén állásba megy, rajzoló lesz az egyik tervhivatalban. Nagy érdeklődéssel figyelem, milyen változással lesz ez rá. Lehet, hogy ezzel elvesztem, mert polgári egyénisége valószínűleg gyors érvényesülésre, karrierizmusra fogja csábítani, ennek útja viszont általában a feljebbvalók pamlagjaival van kirakva.

Június 21. – Elmúlt az év leghosszabb napja, közeledik az őszi, és én ez idén még egyszer sem voltam strandon. Délelőtt Erzsi volt nálam anyjával haditanácsra. A „Tejért”-be akar állásba menni inkább, mint tanulni! Az ellenszenv ekkora megnyilvánulása ellen nem volt szavam; legyen meg az akarata, noha kétségtelennek tartom, hogy egy éven belül elsorvad benne az énekművésznő-jelölt, és marad a Tejért-alkalmazott... Délután órát adtam, este Kinga jött beéneklésre fellépése előtt. Mindez teljesen szétszakította napomat, úgyhogy semmit sem dolgoztam, csak *A szovjet zene története* című könyvet olvastam el... Délben a rádióban jött a kis négykezesdarabom.

Június 22. – Először az idén a Széchenyi strandon. Sylviékkal, velük is ebédeltem künn. Délután Vásárhelyi Magdával próbáltam a *Lakodalmast*, de még sehogy sem ment. Érdekes, hogy Magda túlfokozott tevékenységből következő fáradtsága a zongorajátékából üt ki. Egyébként szívós, mint egy törzsőrmeister, ellátja minden munkáját, tanít és utazik, utazik és tanít megállás nélkül. De ő, aki régebben dögönyözte a zongorát, majdnem brutális erővel játszott, most gyengeségében szenved és ájuldozik. Este a Szövetségben.

Június 23. – Egyszerre tele vagyok privát növendékekkel, ami jól jön, merthogy a Gimnáziumban nyári szünet kezdődik. Délután Hertay Olga volt órán; jó hang, de nem művészlélek. Utána Sylvia jött...

Június 24. – *Vasárnap.* Közgyűlés a Szövetségben, délelőtt 10-től majdnem fél 4 óráig. Utána a Gundelhez siettem ki ebédelni, ahol Sylviék már vártak rám. Este az ÁVÓ-énekar hangversenyén. Jól énekelnek, nem nagy hangerővel, de tisztán és muzikálisan, pedig Gát József nem remeklő karnagy, túlságosan lágy a mozdulataiban is.

Június 25. – Szervánszky Endre, öt zongoradarabom holnapi bemutatójának referense ma este meghallgatta őket előzetesen, és a *Polka* annyira tetszett neki, hogy Baráth Évával ötször játszotta le egymás után.

Június 26. – Bemutató a Szövetségben. Kissé izgatott voltam, mert egy kedvezőtlen eredményű „vita” és „kisértékelés” nagyon árthatott volna nekem. De váratlanul éppen ez ment igen jól, míg előadóm módfelett gyengén játszottak. Vásárhelyi Magda oly rosszul zongorázott, hogy becsületesen „önkritikát gyakorolt”, amit saját felszólalásomban aztán melegen meg is köszöntem neki. Valóban ritka eset, hogy egy előadóművésznő előadás után azzal szólal fel, hogy rosszul játszott, mert a darab sokkal szebben is hangozhatna. Okosan szólt hozzá Ujfalussy József, Szervánszky Bandi impulzívan és nagy buzgalmában majdnem túllőve a célon. Sylviék is ott voltak, Jankovich Ferkó is eljött Anika leányával. Örültem az estnek, a rossz játék ellenére.

Június 27. – A moszkvai Csajkovszkij-konzervatórium filmjével. Csak rövid propagandafilm. Két érdekes mozzanat volt benne. A csellistánövendékek – mintegy nyolcan – játszották Bach áriáját, ami kitűnő abból a szempontból, hogy ily módon a legcsekélyebb hamis melléfogás is kiugrik. S a növendékeket nemcsak egy, hanem több tanár hallgatja meg együtt, tehát megbeszélhetik észrevételeiket... Onnét az Operába mentem, hogy a *Hattyúk tavát* megnézzem. Inni akartam valami frissítőt a kis büfében, a tikkasztó mozi után, s így vettem észre fizetésnél, hogy az erszényem mellől a kulcsomóm hiányzik a zsebemből. Szörnyen megijedtem, mert emlékeztem, hogy távozásnál a lakatot rátettem a lakásajtónkra. Ha kulcsaimat elvesztettem, be sem mehetek a lakásomba. S hol, kinél fogok aludni? Hazarohantam; negyed 10 óra volt már, lakatos ilyenkor már nem található, hátha a házmester tud valami megoldást. Izgatottan siettem fel a lépcsőn, és fürkészve néztem az ajtót. Rajta csüngött a lakat! Megdermedtem. Hol fogok aludni? Milyen kevés olyan barátom van, akit erre számba vehetek! Egyszerre csak felfedezem, hogy a lakatban – délután óta! – benne csüng a kulcsomó! Elfelejtettem lehúzni. Nem tértem vissza az Operába, hanem elmentem a Károlyi-kertbe, ahol Haydn *Évszakok* oratóriumának teljes második felét hallgathattam végig. Nem nagyon szeretem a két Haydn-oratóriumot. Primitívek, nem a technikájukban, mert az mesteri, hanem a melódiáik és hangulatuk eltúlzott naivitásában. A naivítás akkor közprobléma volt; Schiller is akkor írta meg tanulmányát róla. Goethe is nagy híve és propagálója. De nála életteljes bölcsesség hatja át a naivitást, amely így természetes marad, és nem válik desztillált műnaivitássá. „Gyermekek vagyunk”, de okosak is, noha oktondiak... Utána Sylviékkal.

Június 28. – Tanévzáró tanári értekezlet a Gimnáziumban. Baranyi kimutatta velem szemben a foga fehérét: nem akar kineveztetni, mert vannak barátai, akik számára tartogatja a helyeket. Délután két órát is adtam. Így többet fogok keresni, mint amennyit a most elmaradó óradíjas tanári fizetésem kitenne.

Június 30. – Hó végére komisz *Mesterdalmok*-előadás.

Július 2. – A strandon. Este a *Hattyúk tavánál*. Unalmas, terjengő balett. Négy felvonásának tartalma két sorban leírható. Úgy látszik, Csajkovszkij az itt szerzett tapasztalatait a *Diótörő*nél értékesítette, amely sokkal mozgalmasabb, de dallamosabb is.

Július 3. – Megint a strandon. Mindig Sylviával. Este az Operában. Stúdió-előadása az ösztöndíjas tagoknak. Meglepő, hogy Tóth és karmestervezérkara mennyire nem ért az énekhangokhoz. Külsőségektől félrevezethetők. A csillogóra rögtön ráfogják, hogy arany, viszont a köszörületlen gyémántot nem tudják felismerni.

Július 5. – Két órám is volt. Hertay Olga reménytelennek látszik, nem annyira a hanganyag miatt, mert az kellemessé válhatna, inkább temperamentumtalan, színtelen egyénisége miatt, amely budai jó polgári unalmat áraszt. Nagy Marianna sem éppen reményteljes, bár sokkal elevenebb és igyekvőbb; neki viszont a hanganyaga nem elég szép. Este zenefőiskolai vizsgaelőadás az Operában kapuzárással.

Július 7. – Délután elvittem Kingát Révhegyinének előénekelni. Nem volt jól hangnál, de mégis nagyon tetszett. Kinga szopránja valóban kellemes, igazi szubretthang, amelynek csak meg kell erősödnie, hogy operaképevé váljék...

Július 8. – Este Vásárhelyi Magdánál voltam Schubert *Esz-dúr szonátáj*át betanítani. Magda természete itt sem tagadja meg magát: először minden útbaigazításra opponál, makacskodik, végül elfogadja. Derogál neki simán engedelmeskedni.

Július 9. – Aggodalomban... Már dolgozni sem tudok idegességemben, amelyet növel a napok óta tartó déli széllel járó fülledt kánikula. A strandra menekülök ki, vagy Jankovich Ferkó *Téli szivárvány* című regényét olvasom, amely regénynek rossz, de idillikus írásműnek kitűnő, mert igazi története nincs, csak helyzetfestő epizódok sorozata. Jankovich kiváló stilisztza, szóbősége óriási, sőt olykor öncélúan nagy. De nem tekintett eléggé mélyen a regényműfaj lényegébe. Elbeszél, és nem építkezik. Kapcsol, és nem szerkeszt. Összefűz, és a részletek lapályon terülnek el, emelkedés nélkül.

Július 10. – Szörnyű helyzet. Előbb Sylvia volt nálam...

Július 11. – Händel *Acis és Galateá*jánál a Károlyi-kertben. Gyönyörű muzsika, csak épséggel nem drámai. Utána Sylviékkel hármásban vacsora. Sylvia unalmas férjével majd kirobbantam az idegességtől.

Július 12. – Szörnyű nap. Délelőtt Sylvia volt nálam...

Július 13. – Tizenharmadika és péntek... Álmatlan éjszaka után feljött Sylvia – ugyan csak álmatlan éjszaka után... Este a Puskin-kertben hangversenyt hallgattam meg. Soproni Marika Beethoven *C-dúr versenyművét* zongorázta, tehetségesen, finoman, de kissé unalmasan, élménytelenül.

Július 14. – Strand. Este mozi: *Volpone*. Mindvégig Sylviékkel, végül a Duna-parton is levegőt szippantani. A *Volponén* megérződik az évek múlása: ilyen jelmezes filmet ma már csakis színesen vennének fel. Sokat vághattak ki belőle.

Július 15. – Reggel fél 8-kor Kinga telefonhívása ébresztett fel. ...Délután és este otthon voltam, a balkonomon olvasgattam.

Július 16. – Strand, első zivatarral, melyet délután hatalmas második és harmadik követett. Nagy Marianna jött órára, du. 5-től 7-ig vizet kellett neki velem lapátolni, mert a csatornavíz felnyomult, elárasztotta a balkonomat, és beázás fenyegette az egész lakásomat. Küszöbög ért már a víz. Sylvia kétszer is telefonált közben...

Július 21. – Sylviékkel megnéztem a *Köszív* című német filmet. A német mindig „javított kiadásokkal” megy legtöbbre. Ez a film is az amerikai Óz javított kiadása. Színes mese-film moralizáló tartalommal; a munka dicsérete, de a politikai irányvonal óvatos eltüntetésével. Nálunk még mindig nem látják be, hogy az az út a célba vezetőbb. A közönség olyan, mint a gyermek: ha eléje lökik a tányért azzal, hogy mindent az utolsó falatig meg kell ennie, akkor sír is hozzá, s nem kezd az evéshez. De ha mesét mondanak neki, akkor közben észrevétlenül az egész ételt meg lehet vele etetni. A német régi népszokások és népviseletek folklorisztikus parádéja sem toladóóan irányzatos, mert a tudá-lékos szemináriumot ügyesen kapcsolja össze a gyönyörködtető látványossággal.

Július 22. – *Vasárnap.* Boruló időben nem mentem ki a strandra, viszont 3-kor a Gundelnél találkoztam és együtt ebédeltem Sylviékkal...

Július 24. – ...Este Jankovich Feriéknél voltam. Kellemesen beszélgettünk közel éjjeli 2 óráig. Szívesen vagyok ott.

Július 26. – Délelőtt 11-kor ébredtem a tegnapi borozgatás után. De erős munkával pótoltam az átaludt drága időt...

Július 27. – Fáradt vagyok, és mégis akarok dolgozni. Ez az állapot nálam nem megy a munka minőségének rovására, mert ahhoz túlságosan éber az önkritikai érzésem, de az alkotási folyamat lesz lassúbb és válik kínlódássá. Nagy művemet ilyen körülmények között nem tudom folytatni, egyelőre kifáradtam benne, és változatosságra vágyom. Talán, ha valami máshoz kezdek, már az is felfrissít. Így tegnap régi vázlataim között ráakadtam Bierbaum *Pierrot*-jára, amely szövegével is aktuálisan hatott rám, mert hiszen ha pénzem lenne, rögtön elvenném Sylviát. Így hát kidolgoztam a vázlatot, és egy színes, de merőben hasznavehetetlen dal született meg ezzel, mert kinek kell manapság egy ilyen szövegű és mindehhez német dal!? De én mindig ezt csináltam, minél kilátástalanabb volt valamely művem előadása, annál nagyobb kedvvel dolgoztam rajta. Persze, ha kész volt és sikerült, mélyen bántott ez a kilátástalanság. Munka közben azonban jólesett az a tudat, hogy senki nem várja, és nem kell határidőre sietnem vele. Mozartot épp ez a határidő izgatta munkára. Wagner viszont évekig tudott pihentetni és aztán újra folytatni egy művet. Hányszor hagyta évekre abba a *Nürnbergi mesterdalnokokat*, amely mégis oly egységes, mintha egyhuzamban vetették volna papírra.

Július 29. – Mozgalmas tétlenség vasárnapja. Pihenni akartam, és már kora délelőtt kimentem a Széchenyi strandra – ötezer fürdőző ember zsvijához. Sylviékkal napoztam, és velük mentem ebédelni a Gundelhez. Fölöttünk a pavilonban irtózatossággal tologatták össze az asztalokat és székeket egy kétszáz személyes esti banketthez. Szédültem. Siettem Zsuzsiékhoz Budára, ahol két év óta nem voltam, de most váratlanul ismét meghívtak. Érdekes, strindbergi család, telve félmondatokkal, rejtett célzásokkal, háttérben lappangó, titkos csatározásokkal. Zsuzsa csinos volt, de mégsem tetszett; valami lelki zavar van nála. Érezhető, hogy egy operai szerződésért kész lenne bárkivel bármikor lefeküdni. Húga, Vera, sokkal rokonszenvesebb. De legjobban tetszett a művelt, okos öreg nagymama. Onnét végül Vásárhelyi Magdánál kötöttem ki, vacsorameghívással... Rizsó Éva is átjött, és vele hármásban jobban ment a társalgás. Utóvégre világlátott, művelt nő, aki, ha elterelik bolondságaitól, mulatságos tud lenni.

Július 30. – Este elmentem a Károlyi-kerti Mozart-hangversenyre, de újból megállapíthattam, hogy a most nagyon megritkult zenehallgatásom nem csökkenti, hanem ellenkezőleg: növeli az igényességemet. Ez látszólagos ellentmondás, hiszen valószínűbb lenne, hogy bizonyos kiéhezetségi játszik közre, és engedményekre tesz hajlamosabbá. Tény viszont az, hogy most, amikor egy negyedszázad mindennapi zenehallgatása után hirtelen kiestem az üzemszerű koncertlátogatásból, az életemben hallott legjobb és legszebb produkciók vetődtek felszínre emlékezetemben, csupán a standard teljesítményekre gondolok, és a fogyatékosokat jóformán elfelejtettem. Schneider Hédi a

d-moll zongoraversenyt adta elő a tőle megszokott biztos technikával és rideg lelketlenséggel. Nekem pedig a két Fischer – Edwin és Annie – csengett a fülemben, ütemről ütemre mértem le a különbséget aközött, amit hallottam és amit hallanom kéne. A *Jupiter-szimfóniánál* viszont Bruno Walter és Klemperer értelmezése elevenedett meg bennem, és tette elviselhetetlenné ezt a jó szándékú, de primitív és lompos előadást.

Július 31. – Az ÁVO-kórusnál Gát Józsefnek eljátszottam néhány újabb kórusművet, ő a Tamási-művet rögtön kiválasztotta előadásra. A *Háladal* is nagyon tetszett neki, amit a Honvédek tanultak meg... majd a Városligetben sétálgattam, és próbáltam komponálni, de az agyam kimerült, és protestál. Hosszú-hosszú évek óta nem is komponáltam ilyen folytatólagosan, mint ebben az évben. Hiszen voltak azért esztendőök, amikor úgyszólván semmit sem szereztem. Most persze mélyen fájlalom ezt az újságírással elpocsékoltt, visszahozhatatlan időt. Hiszen a *Népszavánál* eltöltött huszonhat évem olyannyira volt hiábavaló, hogy a nekem kitűzött „kegydíj”-at már most – alig öt hónap után – megvonták tőlem! Holnap, augusztus 1-jén már nem kapom meg. Komor Imre, akit ez ügyben négyszer is felhívtam, nem jött a telefonhoz, mert bizonyára röstellte személyesen közölni velem ezt a szennyes határozatot. Így lett a hónapokon át beígért 1000 forintos nyugdíjból 600 forintos kegydíj – öt hónapra! Huszonhat évi szolgálat után!

Augusztus 1. – Este Gellért Lajos színésznél voltam meghíva kellemes kerti teraszukon. Majdnem kizárólag Shakespeare-ről beszélgettünk, jól elborozgatva. A *Troilus és Cressidát* még nem ismerte, és miközben elmondtam a darab tartalmát, rájöttem a mérhetetlenül keserű alapeszméjére: „Ilyenek hát a hősök, ha közelebről nézzük meg őket! Achilles csatlósaival döfte le Hectort, a fegyvertelent, és aztán kihirdetteti, hogy nehéz párviadalban ölte meg őt! Ilyen az örök szerelem! Cressida már az első éjjel Diomedesszel csalja meg Troilust, és annak emlékjándékát adja oda neki! Diomedes és Troilus pedig gondosan elkerülik egymást a csatában, nehogy mérkőzniök kelljen! Bernard Shaw anticipációja, csak sokkalta monumentálisabb és komolyabb.

Augusztus 5. – Egész nap dolgoztam. Délután szörnyű felhőszakadás dúlt. Szép ecetfácskám cserepe eltörött. Este moziban: Csajkovszkij *Vakula, a kovácsának* filmesítése. Meglepett, mily népies, friss és eleven ez a muzsika, Csajkovszkijtől nem is ismerek hasonlóan népiest. Valószínű, hogy a mű a szövege miatt nem terjedt el jobban, mert ez az ördögfigura, amely hol varázslóan mindenható, hol gyámoltalanul tehetetlen, hol pedig szentimentálisan elérzékenykedő, talán a népmesék üldözőjéből lett, de komikusnak túl rémületes, és rémületesnek túl komikus. A zsákba rejtett kérők Boccaccio-motívum, de a motívum kihasználása nélkül. Farkas Ferenc a *Bűvös szekrényben* épp ezt oldotta meg ügyesen.

Augusztus 6. – Délben két órakor befejeztem tisztázatlan, az első nagyobb nyári kompozíciómat: *Románc* hegedűre és zongorára, Bp. 57. Szépnek érzem, melegnek és nagyon őszintének. Két nap alatt fejeztem be, a Sylviatlan két nap alatt, és benne van az ő elveszése felett érzett fájdalom. Különös, hogy ezzel a művel heteken át meddően elvacakoltam, és másnap eldobtam azt, amit az előtte való nap megcsináltam. Most pedig, mintha gátszakadás történt volna, szombat délutántól hétfő délre egyhuzamban le tudtam írni az egészet. Sylvia sem ma, sem tegnap nem telefonált, baja nincs,

hiszen tegnapelőtt még együtt voltunk. De másfél év óta nem volt nap, hogy ne telefonált volna...

Augusztus 7. – Dolgozom, de nehezen... Aztán éjjel fél 3 óráig zongoráztam a társaságnak, először is az új *Románcom*at mutattam be. Ferkó finom költői ösztönrel érezte meg, hogy ez igazi „élménymuzsika”, és szívvel, vérrel íródott. Közben Sylviára kellett gondolnom. Minden különböző ember örülne, ha ilyen kényelmes módon szabadul ki egy hétéves viszonyból. S én kötöm magam a fenntartásáért.

Augusztus 8. – Valami bennem hirtelen utasítani kezdett oly erőszakosan, hogy az ellenállás szóba sem kerülhet. Így volt ez most is. Pedig egyelőre úgy fest a dolog, hogy a levél elküldése káros butaság volt, hiszen egy jámbor férjet vadítottam meg vele. S mégsem tudom sajnálni tettemet, mert az az érzésem, hogy tettem helyessége utólag igazolódni fog... Kellemes estet töltöttem Nádasi Feriékkel, akik kivittek a Ságvári ligetbe.

Augusztus 9. – Naplómat írva kezdtem meg új életévet. Évek óta először megint Pesten. Tavaly Súlyiát látogattam meg Siófokon, majd Balatonfüreden, 1948-ban Keszthelyen voltam. Az elmúlt év a *Népszava*-felmondással kezdődött, látszólagosan súlyos csapással, amelyről egyelőre még mindig csak azt állíthatom, hogy tényleg nem az. Mert az ottani kellemetlen, rideg légkörben megmaradva kétségtelenül nem alkothattam volna sem mennyiségre, sem minőségre nézve azt, amit megírtam. Életem egyik termékeny évére tekinthetek vissza, és végre kezdem önmagam lényegét felismerni zenében. Ifjúságom óta először tölthettem ismét alkotóművészként egy egész életét, és ez nagy dolog, amiért nagyon hálás lehetek a sorsnak. De mit hoz a jövő év, melynek küszöbét átléptem!? Anyagilag oly bizonytalanul állok, mint már régóta nem. S kilátásaim egyre komorodnak. *Népszava*-kegydíjamban veszélyben forog. Valahol mindig baj van nálam. Most menne a komponálás, de kifogy a pénzügyi alap. A Zenei Gimnáziumban alig kereshetek többet 300 forintnál, s ha az előadástalanságom tovább tart, a szövetkezeti járandóságaim is egyre csappanni fognak. Míg 45-től 48-ig bővelkedtem előadásokban, de semmi újat nem szereztem, addig most újat szerzek, viszont előadástalan maradok... Éjjel. Huszonnégy óra folyt le fenti sorok óta, a teljes születésnapom, amely sokkal ünnepélyesebb volt, mint mindegyik édesanyám halála óta. Sylvia tíz gyönyörű vörös rózsát küldött, Dollytól pontosan futott be a gratulációs levél, benne öt darab Swing-pengével: ma itt nagy kincs. Kinga szép gyíkbőr cigarettatárcával jelent meg. Délután eljött Sylvia – egy teljes hét óta először. Végül Dollyhoz mentünk együtt, mert szomszédosan laknak, Zuglóban. Ő konyakosüveggel lepett meg. Nála maradtam vacsorára. A kánikulai nap után metsző hideg szélviharban mentem haza. Sylvia még egy Mozart-szobrot is ajándékozott nekem. Ennyit születésnapomra már régen nem kaptam, hiszen tavaly Sylvia volt egyetlen gratulánsom.

Augusztus 10. – Este Szabó Ferivel volt hosszabb megbeszélésem a Szövetségben. Rossz bőrben van: gyomorfekély és pajzsmirigy-túltengés; mutatta jobb felé kidomborodó nyakát. Sajnálom Ferit, mert egyike a becsületes, tisztakezű embereknek, szemben a rengeteg skrupulustalan karrieristával. Aztán haját vágattam a jó öreg Berki fodrásznál; hat év óta nem vágattam mással haját. Figaróval szemben ő a magyar fodrásztípus, szintén komikus, ami hozzátartozik a foglalkozáshoz, mint nőorvoshoz az udvarlás. A hosszadalmas hajvágás procedúráját vagy humorral, vagy politikával tudja meg-

rövidíteni a fodrász úgy, hogy ezzel a várakozó vendégét is szórakoztatja. Miután most kevésbé politizálnak az emberek, csupán a humor marad hátra, de ez nem a mozgékony, eleven és kissé szemtelenül bizalmaskodó olasz humor, hanem a csendesebb, férfiasabb, rátartisabb magyar.

Augusztus 12. – Dolgos vasárnap. Délben befejeztem a *Széles földön harcban áll* kórus hangszerelését. Közben átdolgoztam az egészet, és mindjárt belekaptam az új zongorakivonat elkészítésébe. Este Vásárhelyi Magdánál voltam vacsorára híva jó erdélyi rakott káposztára. Éjfélíg ott maradtam, és Bach-fúgákat, Beethoven-sonátákat analizáltam neki. Én letanítom a vacsorát, ő pedig vacsorával fizet a tanításért. Becsületes kéz becsületes kezet mos.

Augusztus 13. – ...Ma már nem ment a munka olyan jól, mint az elmúlt héten. Szemeim kifáradtak az apró partitúrákották írásától, és szemhéjam zavaróan remegett. Mindazonáltal mégis sikerült befejeznem a kórus zongorakivonatát. Bárcsak rövidesen pénzt láthatnék érte!

Augusztus 14. – A német GEMA* beküldte értesítőfüzetét. Ez a németországi zeneszerzők szövetsége egyike annak a kevés intézménynek, amely Nyugat- és Kelet-Németországra egyformán érvényes. Mégis rögtön meglátszik a füzetben, hogy a nyugati zónában szerkesztették. Egy a marxista gondolkozásban jártas olvasó szemét szinte provokálja, hogy Werner E. zeneszerzőt ötvenedik születésnapja alkalmából a kiadója, a mainzi Schott-cég tulajdonosa köszönti fel. Azt hiszem, ezt még nyugaton sem találják nagyon ízlésesnek, de éppen csak ennek: ízléstelennek. A marxista olvasóban a profitban megosztó érdekeltnek ez az enyelgése azonban már undort kelt. Hiszen a kiadó itt reklámcélokra használja fel még azt az épületes látványt is, amikor kinyalja sikeres házi szerzője fenekét. Joseph Haas, az egyébként nagyon rendes és becsületes Reger-tanítvány cikket írt Reger feleségének haláláról, és cikkében összes címével önmagát idézi! Úgy, mint valami harmadik személyt! Kétségtelen, hogy ez csak az elvonult, csendes ember naiv kisiklása volt, de hogyan engedheti ezt át a felelős lapszerkesztő!? Ilyesmik kimondottan polgári furcsaságok. Sokszor az apróságokon mérhetőek le a nagy távolságok... Tehát meghalt Elza, Max Reger felesége. Ezt így tudtam meg. Különös története volt, amelyet részben Reger maga mesélt el nekem, ha sörözés közben közlékennyé vált. Reger házitanító korában szeretett bele a ház menyasszony lányába, Elzába, aki aktív tiszthez ment feleségül, de már hónapok múlva súlyos szifilisszel tért haza, és természetesen elvált férjétől. Reger mindezek ellenére megkérte a kezét, de kosarat kapott, ami nem bántortalanította el: kijelentette, hogy várni fog, s ha Elza bármikor hajlandó lesz hozzámenni, elég, ha csupán egy „igen”-t sürgönyöz neki. S Elza, akinek a nemi életből elege lehetett, egy bayreuthi *Parsifal*-előadás után küldte el a sürgönyt: Kundry példája hatott rá. Tamasza, segítőtársa akart lenni ennek a nagy művésznek, aki esetlen gyermekként sodródott és bukdácsolt az életben, ahol visszafojtott nemi ingereit az iszákosságban vezette le. Nem is éltek együtt sohasem házasesetlet, mert az orvosok figyelmeztették Regert, hogy súlyos esetben bizonyos fertőzőképesség megmaradt. Két kislányt adoptáltak a lelencházból, és Reger oly büszkén tologatta a gyermekkocsi, mintha tényleges apa lett volna. De Elza hiá-

* Nyugatnémet zenei jogvédő egyesület.

ba vigyázott rá, a delirium tremens már nem volt elhárítható... Élete borús és szigorú, sőt kissé rideg heroizmus volt: harc az ellen, amit okozott, a férj cölibátus okozta iszákossága ellen... Nagyon el tudom képzelni, hogy mindezt egy nyílt és őszinte nekrológhban igen szépen, sőt poétikusan lehessen megírni. De mikor lesz ez? A polgári társadalom túlságosan prüd ilyesmihez, viszont a szocializmus nem szereti az ilyen hiperindividualista eseteket.

Augusztus 15. – Elolvastam Shakespeare *Viharját*. Csodálatosan szép költemény. Mese a sorsokat eligazító isteni princípiumról és a földön tévelygő jó és rossz emberekről. Grandiózus fantázia. Nem véletlen, hogy Shakespeare egyik drámájában sem követel annyi színpadi zenét, mint épp ebben, mert voltaképpen operaszöveget írt, amely közel áll Schikaneder *Várásfuvolájához*, attól egészen eltekintve, hogy Ariel is fuvolázott.

Augusztus 17. – ...Este elolvastam a *Hamletet*. Ez a tragédiák tragédiája, mint ahogy a *Don Juan* az operák operája. Shakespeare itt mindvégig a költészet zenitjén halad. Sehol sincs lankadás, esés. A *Hamletet* még jobban szeretem a *Learnél* is, mert bár nem oly vulkanikusan grandiózus, viszont emberibb, melegebb. Ezt a szíve vérével írta.

Augusztus 18. – ...Este Gellért Lajoséknál. Ma kibújt a szög a zsákból, és kiderült, miért hívogatnak újabban magukhoz. Gellért szeretné, hogy színpadi zenét írjak egy sok zenét követelő darabjához. A felét fel is olvasta már nekem, a második rész legközelebb következik. Különös, hogy egy aktív színész, aki benne él a mai színházi életben, és jó kommunistának vallja magát, ilyen kevéssé érezze azt, mi való a mai színpadra és mi nem. Darabja tele van misézéssel, zsolttárokkal, mintha csak a keresztény kurzus idejének írta volna, és nagyon lehetséges, hogy abban az időben is írta vagy tervezte. Kár, mert ha feltárom összes ellenérveimet, fájdtom ezt a derék, lelkes, jó öreg művészt. A darab kivihetetlen műforma is, mert félig prózai dráma, félig énekelt opera. Előadása tehát nagyon nehéz és költséges, hiszen külön együtttest kellene összetoborozni számára.

Augusztus 19. – *Vásárnap*. Egész nap otthon dolgoztam, künn sem voltam a lakásból.

Augusztus 20. – Ma kiviteleztem egy kedves pihenőnap tervemet: majdnem az egész napot Ságvári ligeten és a Hárshegyen töltöttem. Kilenc éve nem jártam azon az úton, amelyen Helával és Gizivel számtalanszor mentem fel a hegyre. Ismertem az út minden kanyarulatát, minden padját. Lent ritkábbak a fák, de feljebb semmi sem változott. Végigheveredtem a fűben, gondolkoztam, és elolvastam Gellért Lajos novelláskötetét, ez is használhatatlan, mert az *Elajándékozott évek* alapeszméje misztikus, babona. S ebből akar a kommunista Gellért Lajos operát faragni! A másik két elbeszélés nem is diszkutábilis. A harmadik épp hogy egy kabarétréfára kiadós. Vége ennek a barátságának is... Feküdtem, és gondolkoztam. Itt pihenek sok-sok ölelkezésem színhegyén... Hela legszívesebben itt ölelkezett a szabad természetben, és Gizi is sokszor. Mennyi nő szeretett engem már, és milyen forrón, s íme – mégis egyedül maradtam! ...Gizi egyszer fenn a kilátótoronyban ölelkezett velem, hogy „az egész világ lássa, mennyire az enyém”. S mi lett belőlük? Rossz házasságot kötött mind a kettő, és két-két gyerekkel itt állnak: ugyancsak egyedül... Egyszerre csak komponálni kezdtem, és sikerült átörönm az a sorompót, amelyen partitúrámban jó ideje fennakadtam... Tízkor este

már a Vigadó téren néztem a tűzijátékot. Ilyet vég nélkül elnézegethetnék, akárcsak egy gyerek, aki először látja. Debussy ezt mesterien komponálta meg. A darabot csak az olyan zongoraművész tudja igazán jól előadni, akinek megvan a hozzá való vizuális fantáziája. Mert a darab minden részlete a tűzijátékok más és más alakzatait ábrázolja. Itt sísteregni kell és pattogni, forgó tűzcsóvákat kerekíteni és vízeséseket zúdítani, csillagokat szórni.

Augusztus 21. – Megint egész nap dolgoztam, és csupán az apróbb bevásárlásaimra mentem el hazulról. Délelőtt Kinga volt nálam elbúcsúzni, egy hónapra megy el, előbb magán-, majd csoportos üdülésben. Menyasszony. Jó érdekházasságot köt, egy pompásan kereső, autós gyári mérnökhöz megy feleségül. Kiléphet a kórusból, amely félig már amúgy is tönkretette szép hangját, s már kizárólag az énektanulmányainak élhet. Ezen érvek alapján én magam beszéltem őt rá a házasságra. Egyébként nem szenvedheti az embert, aki negyvenöt éves tudományos férfinak látszik. Újításaival szórakoztatja a tizenkilenc éves kis énekművésznőt, és nyilván nem tud bánni vele. Én pedig két szék között a pad alá estem, mert most nincs se Kinga, se Sylvia! Sylvia telefonált ugyan este, de ezek már csak utóvédharcok, „ruganyos elszakadás az ellenféltől”... Vége. Egyedül vagyok. De jól meglenni egyedül határozottan jobb, mint kettesben rosszul. S most már csak ez következhetett volna.

Augusztus 22. – Vadul dolgozom. Este moziban: megnéztem a *Windsori víg nőket*. Kedves és ügyesen megcsinált film, német volta csupán a rendezés túlbuzgalmán mutatkozik meg, a részletötletek „alles, was gut und teuer” túlzásúfolásán. Persze a Falstaff alak elmélyítésével adós marad. Mily messze esik Verdi bölcs befejezésétől! Eszerint a poézist verik ki és üldözik el maguk közül a hétköznapi emberek, s lehet, hogy a németek, akik a háború óta még egyetlenegy valamirevaló költőt sem termeltek ki maguk közül, ezzel önkéntelenül is hű képét és kritikáját adták lelkiállapotuknak. Ők még letargiában vannak: kettévágyva, vérkeringés nélkül.

Augusztus 23. – Egész napos munka után este Ságvári ligeten. Vacsora előtt még egy óráig kóboroltam a koromsötét erdőben, ahol végül már az utat sem láttam. Vacsora után gyalog jöttem haza a fogaskerekű végállomásáig.

Augusztus 24. – Ugyanaz a menetrend. Egy óráig feküdtem a sötét erdő mélyén a földön, és éreztem, ahogy idegeim, mint az összeszorított ujjak, lassan felengednek és kismulnak. Tegnapról ma reggelre csodálatos álmom volt. A *Pax vobiscum* végén tartok, de valami még hiányzott nekem a befejezéshez, csak nem tudtam, mi. Erre éjjel egészen pontosan megálmodtam a hiányzó részletet, de olyan működőképesen, hogy ma csak fejből kellett leírnom, mert semmit sem felejtettem el belőle.

Augusztus 25. – Megint ugyanaz a menetrend. Ez a száraz levegő nagyon felüdít. Hazafelé a Kuruclesi útnál kifordultam a Zugligeti útra, és magam előtt láttam a Virányos utat, gyermekkorom színhelyét. Felmentem, és a villa előtt elsírtam magam... Ide jártam haza az elemi iskolából és a gimnáziumi évek elején. Emlékszem, épp a születésnapomon is felkelve *A walkür* zongorakivonatát kaptam ajándékkul az édesanyámtól. Itt fogamzott meg bennem az első elhatározás, hogy muzsikus leszek. Itt vonultunk ki délutáni sétára a Hunyad-omra a szomszéd gyermekekkel, vajas zsemlével tarso-

lyomban. ...Itt nyúltam bele fiatal kisasszonyunk blúzába, és cirógattam meztelen mellett, s bosszankodva csodálkoztam, miért pislog szüntelenül jobbra-balra, miért titkolódik, amikor én ebben nem találok semmi kivetnivalót. Csupán a mellét találtam túl kicsinynek, s ezért hamarosan abba is hagytam ezt a szórakozást. Anyám verset költött egy akkor népszerű dallamra, s megénekelte egyik nyarunk társnyaralóit, mert szülem barátai nyaraltak akkor körülöttünk csoportosan gyermekeikkel. „Uns allen unvergeslich bleibt” – kezdődött a dal. De kik élnek még azok közül, akik felejthetetlen emlékként gondoltak vissza erre a nyárra!? Alig egypáran vannak, és azok is szétszóródtak a földkerekségen!... Ott álltam, mint utolsó mohikánja egy letűnt és örökre visszahozhatatlan gyermekkornak. Ott álltam a kerítés mellett, ahol számtalanszor álltunk és vártunk a kanyarnál feltűnő kocsira, amely esténként apámat és barátját hozta ki munkájuk végeztével a poros városból. Mindketten szerették ezt az örömteljes fogadást, és hiányolták, ha elmaradt. Jó érzést is adhatott, ha a család tárta így szét karjait eléjük. Ki hitte volna, hogy éppen én maradok egyedül, akit annyi nő ily lángolón szeretett életében!? Nem maradtak egyedül olyanok, akiket sohasem szeretett asszony igazán. Langyos érzések között, de társasan éltek le életüket. Én pedig égő máglyához rohantam, sodródtam, s most egy magányos, elhagyatott öregkor feni rám a fogát. Ha ugyan lesz öregkorom ebben a puszkaporos, végsőkéig felajzott világban.

Augusztus 26. – Vasárnap. Most, déli 2 óraker fejeztem be a *Pax vobiscum* partitúráját tisztázatlanban, igaz, hogy mindjárt tisztázatlanban is írtam le tussal... Amennyire örülök, hogy ez az eddig legnagyobb zenekari szerzeményem elkészült, annyira sajnálom is, hogy ezzel vége szakadt a munkának, amely végül egész lényemet lekötötte. Ilyen szempontból nézve szinte végzetszerűen jött, hogy Sylvia kilépett az életemből, mert ezt a munkát csak teljes koncentrációval lehetett elkészíteni. De most olyan kifacsartnak érzem magam, mint egy száraz citromot. Rövid idő alatt sokat dolgoztam: a *Románocot*, a zenekaros kórust és a *Paxot*, a két kis daltól eltekintve. S tegnap telefonon értesítettek, hogy holnapután már meglesz a gimnáziumi tanévnyitó tanári értekezlet! Fáradtabb vagyok most, az új tanév küszöbén, mint voltam az előző tanév végén. Mi lesz velem e télen, ilyen körülmények között!? De ki tudja, mit hoz ez a tél... Ma az egyetlen biztos a teljes bizonytalanság. Koreában az amerikaiak a szovjet határ menti városokat bombázzák... Valóban, ezt a „pax vobiscum”-ot szívem legbensőbb meggyőződésével írtam meg. Én már tudom, mit jelent az, szabad téren szőnyegbombázásba kerülni és percek után összeroncsolt holttestekként látni olyanokat, akikkel az imént még vidáman beszélgettünk, romhalmazzként viszontlátni az imént még sértetlen állapotban elhagyott hajlékot. Gellért Lajos első világháborúbeli elbeszélésében éppen az világott ki döbbenetesen lemérhetően, hogy milyen glaszékeny volt az a háború a második kegyetlenségéhez képest. Ki gondolt volna 1914-ben Auschwitz és Belzen-Bergen borzalmaira!? S félő, hogy a harmadik világháború ebben az irányban és ebben az arányban folytatódna és fokozódna. Itt csak a népek csodát művelő békevágtyában lehet reménykedni. A csüggesztő viszont az, hogy a honfoglaló és zsákmányszerző – tehát valahogyan foglalkozásszerű – háborúk óta a nép maga sohasem akarta a háborút és a szuronyrohamot, de ment előre, ha hátulról géppuskázták. Ezért kiáltom oda új művemben az emberiségnek a *Pax vobiscumot*. Régente csendes köszöntés volt ez. De nem véletlen, hogy az ókori népeknek ennek eredetije, a „Sálom aléchem” és a „Szálom alejkum” lett a köszöntője. Ezek a viharvert, háború sanyargatva népek tudták, mit jelent a béke, tudták, hogy a béke minden társadalmi és egyéni eg-

zisztálásnak legfőbb előfeltétele, amely nélkül nincs a közgazdasági, a kulturális építkezés. A „Béke veletek” csendes köszöntésből a szerető intelem harsogó kiáltásává fokozódhat: béke és nem fegyvercsörgés legyen veletek!

Augusztus 27. – ...Intenzív munkámban inkább használt nekem, semmint zavart az absztinencia. Ő nem érte el célját, engem viszont a csúnya szándék elidegenített tőle.

Augusztus 28. – Tanérvnyitó tanári konferencia a Gimnáziumban. Baranyi az ő szokott mulya és enervált nagyképűségével locsogott. Unalmamban duplán éreztem fáradtságomat. Délben strandra akartam menni üdülni, de beborult, s ehelyett az Állatkertbe mentem, amely elhanyagolt, sivár képet nyújt. Az állatok gyep helyett porban fetrengeenek, piszkosak és rosszkedvűek. Táplálkozásuk nyilván gyenge, mert vagy fáradtan heverésznek, vagy lázasan kéregetnek a közönségtől. Otthon várt Sylvia levele. Megható levél, amely Molnár Ferenc *Ördögének* levelére emlékeztetett, és búcsúval kezdődik, szerelmi vallomással végződik. Este Nádasai Feriékkel a Margitszigeten vacsoráztunk. Derék, jó emberek.

Augusztus 29. – Kimerítő nap. Pótfelvételek a Gimnáziumban. Reggel 9-től negyed 2-ig és délután 3-tól háromnegyed 8 óráig üléseztünk, és azalatt negyvennyolc énekes jelöltet vizsgáltunk ki. Az anyag meglepően jó volt, felvehettünk volna húszat is, de nincs hely. Aztán Baráth Évánaknál. Oly fáradtan érkeztem, hogy rögtön feketét főztek nekem.

Augusztus 30. – Végre megint egyszer künn a strandon! Hetek óta nem voltam künn, épp a legforróbb kánikulában. Este Ságvári ligetbe mentem, most tör ki rajtam a fáradtság: a vendéglői asztal mellett ülve, 7-től 8-ig aludtam a langyos, kellemes esti szellőnél. Megint gyalog ballagtam vissza a fogasmegállóig.

Augusztus 31. – ...Este Gellért Lajoséknál. Librettója, sajnos, egészen rossz.

Szeptember 1. – Délután ünnepélyes tanérvnyítás a Gimnáziumban. Aztán sodródtam szándékosan, mert otthon nem volt semmi keresnivalóm: Inselt Katival és Bihari Klárral cukrászdában, Vásárhelyi Magdával a Rádiózenekar hangversenyén, végül Erdődy bácsival feketéztem.

Szeptember 2. – Vasárnap. Ma egy hete, hogy befejeztem a *Pax vobiscumot*. Szabó Ferenc egyébként kijelentette, hogy nem engedélyezik ezt a címet, mert túl klerikálisan hangzik! Legyen *Béke veletek!* Ebbe viszont én nem egyezem bele, mert ezt magyar mondja a magyarnak, én pedig éppen a nemzetköziség miatt választottam a latint. Nem magyar békére gondoltam, hanem világbékére. De a kiélezett viszonyt mi sem jellemzi jobban, mint az a tény, hogy jelenleg nincs a világnak olyan nyelve, amely ne jelentene politikai állásfoglalást, kizárólagosítást. A „Peace”-t aljas és kétszínű provokációnak minősítik Keleten, a „Mir”-t ugyancsak Nyugaton. Ha kitörne a harmadik világháború, a népek „Oltalmazzuk a békét!” csataordítással indulnának öldöklő rohamra egymás ellen, mint ahogy a középkorban a „szeretet vallása” nevében gyűlöltek és irtották egymást. A következő háború egyébként is hasonlítana a vallási háborúkhöz, mert felbontaná a nemzeti egységeket, nem magyar indulna a szerb ellen, hanem a magyarok kommunista hívő része a szerbek kapitalista hívő része ellen, akárcsak a harmincéves háború-

ban a német katolikusok az olasz és francia katolikusokkal tartottak a svédek és hollandusok mellett küzdő német protestánsok ellen. Katolikus falura protestáns falu következhetett, mint ahogy egy meggyőződéses tsz-es községre egy csökönyös középparaszt-község következhetik... Ma egy hete, hogy a *Pax vobiscumot* befejeztem. Már akkor is sajnáltam, hogy befejeztem, és ezzel vége szakadt egy intenzíven dolgozó periódusomnak. Valóban, az elmúlt héttel semmit sem mutathatok fel; eltelt, és nem tudom, hogyan. Semmivel. Új munkába belefogni viszont még nem tudok...

(Éjjel folytatom.) Éppen most fejeztem be egy új zongoradarabom teljes vázlatát. Reggel rosszkedvűen írtam ide fentebbi számait, és most – egy nyugodtan, szépen eltöltött nap után – jókedvű vagyok. Ki se léptem egész nap a lakásomból. Beígért cikket írtam a faliújság számára, *Szentivánéji álmot* olvastam nagy gyönyörűséggel, virágaimmal foglalatoskodtam, és egyszerre csak megjött a komponálási kedvem is. Vásárhelyi Magda leányának, a tehetséges és sokban az egykori kis Fischer Annie-ra emlékeztető Szegedi Anikónak ígértem egy darabot, akkor tréfásan megállapítottam, hogy neve kezdőbetűi – Sz-A – egy tritónuszt adnak, és a darabja ezzel fog kezdődni. Ezzel megkötöttem magam. S a darab tényleg az, hogy: A hangközre épült fel, de nem oly szándékos kiugrasztással, mint ahogy Schumann tette, hanem teljesen burkoltan. Nem tudnám meghatározni, hogy az egyéni vonásom miben áll, de zenémet egyéninek érzem még olyan régebbi műveimnél is, amelyekkel nyíltan és őszintén idegen példák nyomán indultam el, mint például a *IV. zongoraszonátámnál*, amelyre Ravel ösztönzött, s amely mégsem raveles, vagy egy másik művemnél, amelynél Debussy volt a példám, és amely mégsem lett debussys... Egész nap csak egy telefont kaptam, Révhegyinétől. Én a Balatonról visszatért Jankovichékat hívtam fel. Másokkal nem is beszéltem. S a nap mégis elrepült.

Gellén-Miklós Gábor

SEMMI VADULÁS

Teniszeztünk. A labda
szinte magától repült.
A háló, az irigy, nem volt metafora.
Valóságosan közénk feszült.

Az ütő is, a damillal bőven
felszerelt, pattanásig húrozott,
apró kockára vágtuk vele a levegőt,
ahogy suhintottunk. Mindenki, ahogy tudott.

A kezemet nem használhattam, hülye szabály,
pedig fogni, érinteni is jó lett volna.
Csendben játszottunk, semmi vadulás.
Nem lett vére menő a torna.

PINCESZER

Na jó, a borát tényleg megittam,
de nyakig ültem érte csípős higanyban,
hagytam, hogy a fejemre könyveket tegyen,
nagy lexikonokat, csak játszott velem,
nevemet egy füzetlapra felírta,
bőrömön még most is ott a tinta,
vendége voltam a saját ágyamban,
másnap lett, de nagyon lassan,
a lázam nem ment le, de kit érdekel?
A borát megittam: miért hozta el?

Loschitz Ferenc

A HAJNAL VENDÉGE

A tűznek látom pirosságait,
lángos telihold-kövérvén a sárgát.
Más hajnal ez. Perc percre eltelik.
Alszanak a sápadt körúti lámpák.

Fölkel. Fölizzik. Aranysárga fény
húzódik rá a szárnalmas tetőkre.
Mintha egy film, még így az elején,
az éji mozik vásznáról lejönne.

Vendége vagyok, idegen, nehéz
emlékeimmal vagyok messziről jött.
De úgy fia, mint egésznek a rész,
mennynek az angyal, pokolnak az ördög.

Kéményből füstszál csonka csíkjai
szállnak, lomha felhőkön karmolászva.
Az eget nehéz megmozdítani,
hosszan kifeszül selymes, tiszta vászna.

R. K. Narayan

EGY LÓ ÉS KÉT KECSKE

Farkas Aliz fordítása

Az India térképét tarkító hétszáz ezer falu közül, amelyekben az ország ötszázmillió lakosságának zöme leéli az életét, valószínűleg Kritam volt a legparányibb. Mikroszkopikus nagyságú pontocska jelölte a tartomány térképén, amely inkább adószedő hivatalnokoknak készült, semmint autósok számára, akik nem is reménykedhettek benne, hogy eléri, lévén, hogy az országúttól távol, fémabroncsos székerek által kitaposott út végén feküdt. Mérete azonban nem akadályozta abban, hogy a Kritam névvel nevezze meg magát, amely tamilul koronát jelent a szubkontinens homlokán.

A falu kevesebb mint harminc házból állt, ebből csupán egy épült téglából és cementből. Ragyogó sárga és kék színével, mellvédjén isteneket és sárkányokat ábrázoló pompás faragványokkal mindenki a Nagy Ház néven ismerte.

A többi ház, amely a négy utca mentén épült, bambusznádból, szalmából, sárból és egyéb meghatározhatatlan természetű anyagból készült.

Muni háza volt a legutolsó a negyedik utcában, amely után a mező következett.

Életének sikeres szakaszában Muni egy harminc juhból és kecskéből álló nyáj tulajdonosa volt. Minden reggel útra kelt, hogy elvezesse nyáját a kétföldnyire levő országúthoz. Ott üldögélt egy ló agyagszobrának a talpzatán, míg a jószág körülötte lefelé szellett. Bambusznád végére erősített kampó segítségével az út menti fák lombjából tépett eledelt a nyájnak. Ezenkívül rőzsét és száraz gallyakat gyűjtött, összekötözte, és estefelé magával vitte tüzelőnek.

Felesége pirkadatkor tüzet gyűjtött, vizet forralt egy agyagedényben, amelybe maroknyi köleslisztet dobott, így készített reggelit a férjének. Indulás előtt Muni markába nyomta az ebédcsomagot, amely ugyancsak kölesből főtt gombócot tartalmazott – ezt ette a férfi ebédre egy nyers hagyma kíséretében.

Az asszony öreg volt, de férje még nála is öregebb, így hát minden figyelmét annak szentelte, hogy életben tartsa a férfit.

Vagyonkájuk fokozatosan, észrevétlenül elapadt. A negyvenfős nyájból, amelyet Muni éjszakára karámba terelt, mindössze két kecskéjük maradt, amelyek után nem volt érdemes kiadni a két rúpiát – ennyit kellett befizetni a Nagy Házba karámhasználati díj gyanánt. Így hát a két kecske egy tormafa törzséhez pányvázva éjszakázott a kunyhójuk előtt.

Muni néha termést rázott le a fáról, azon a reggelen éppen hatot. Diadalmasan vitte be a kunyhóba. Bár senki nem tudta pontosan, kinek a tulajdonát képezi a fa, az övé volt, mert ő élt az árnyékában.

– Ha beérnéd a levelével, megfőzném és megsóznám neked – mondta a felesége.

– Ráuntam a levelére. Szívesebben elrágcsálnám a termését szósszal.

– Csak négy fogad van, mégis kemény dolgok után sóvárogsz. Jól van, hozd a szóshoz valót, és én megfőzöm neked. Végül is könnyen meglehet, jövőre már nem leszel életben, hogy megkívánhass bármit. Hozz ide mindent, a kölesmérőt is, és eleget te-

szek földi kívánságodnak. A kamránk üres. Lencse, pirospaprika, karílevél, mustár, koriander, szezámolaj és egy nagy krumpli kell. Menj, szerezd be.

Muni elismételte a listát, nehogy valamit is elfelejtsen, majd elballagott az üzlethez, a harmadik utcába. Ott letelepedett egy fölfordított ládára a pult előtt.

A boltos ügyet sem vetett rá. Muni a torkát köszörülte, köhögött, tüszögött mindaddig, míg a másik nem állta meg szó nélkül:

– Mi bajod? Mindjárt lefordulsz arról a székről, bele a csatornába, ha ilyen hevesen tüszögösz, fiatalember.

Muni erőltetetten nevetett, hogy a szatócs lássa: értékeli a viccét, hogy fiatalembernek nevezte. A boltos kissé halkabban folytatta:

– Még van annyi pajzanság benned, hogy egy második feleséget is éberem tartson, ennek köszönheti az öreglány, hogy még életben van.

Muni újabb nevetéssel nyugtázta a viccet. Ez teljesen levette a boltost a lábáról; igazságon jólesett neki, ha humorérzékét méltányolták. Muni néhány percre belemerült a helyi pletykákba, amelyek minden alkalommal a postás feleségére tett célzásokba toroklottak, aki néhány hónappal korábban szökött el a városba. A boltosnak különösképpen jólesett rossz dolgokat hallania a postásról, aki átverte őt. Vándorpostás lévén tíznaponta egyszer fordult meg Kritamban, és minden alkalommal sikerült elillannia anélkül, hogy a harmadik utcabéli üzletbe benyitott volna.

A boltos kedélyállapotát ekképpen javítva, Muninak mindig sikerült élelmiszert kunyerálnia hitelbe. Voltak napok, amikor a boltost jókedvében találta, és hamar beadta a derekát, néha azonban hirtelen elveszítette a türelmét, és Munira ripakodott, amiért hitelért merészel folyamodni. Ez a mai éppen ilyen nap volt, és Muninak nem sikerült két hozzávalónál többet kikunyerálnia. A boltos figyelemre méltó memóriáról tett tanúbizonyságot régi tények meg számok tekintetében, és észrevételeit alátámasztandó, téglalap alakú eladási naplót kotort elő.

Muni késztetést érzett rá, hogy föllálljon és elmeneküljön, csak az önbecsülése tartotta vissza, és kényszerítette, hogy végighallgassa a róla mondott szörnyűségeket. A boltos végül így fejezte be mondandóját:

– Ha lenne öt és egynegyed rúpiád, ki tudnád fizetni régi tartozásod, és aztán belépőért folyamodhatnál a mennybe. Mennyid van?

– Mindent kifizetek elsején.

– Mint mindig. Mégis kit akarsz addigra kirabolni?

Muni szorult helyzetben érezte magát, és ezt motyogta:

– A lányom üzent, hogy küld pénzt.

– Még hogy a lányod? – vigyorgott csúfondárosan a boltos. – Még hogy pénzt küld? És milyen alkalomból, ha szabad kérdeznem?

– A születésnapomra, az ötvenedikre – válaszolta Muni csöndesen.

– Születésnap! Hány esztendő vagy?

Muni alig hallhatóan, bizonytalanul ismételte:

– Ötven.

Életkorát mindig a nagy éhínséghez viszonyítva számolta ki, amikor olyan magas volt, mint a falu kútját körülölelő korlát, de ki tud ilyesmit pontosan kiszámolni mostanában, amikor ínség ínséget ér?

A szatócsra bátorítólag hatott, hogy mások is ott ácsorognak, és megjegyzéseket tesznek.

„Nyomorúságom közszemlére van téve, de mit tehetek?” – gondolta Muni kétségbeesetten.

– Inkább hetven – mondta a boltos. – Meg aztán arról is megfedkezél, hogy öt héttel ezelőtt is a születésnapodat emlegetted, amikor illóolajat akartál venni a szent fürdőhöz.

– Fürdő?! Ki álmodozhat fürdőről, amikor a tartály fenekét kell kaparni egy tál vízért? Kiszáradnánk és szomjan halnánk a Nagy Ház nélkül, ahol megengedik, hogy egy edény vizet mérítsünk a kútból.

Miután ezt kimondta, feltűnés nélkül föllállt, és elment.

– Az a gazember nem adott semmit – mondta a feleségének. – Úgyhogy menj, add el a tormafa termését, amennyiért tudod.

Leroskadt a sarokban, hogy a bolti látogatás fáradalmait kiheverje.

– Nem kapsz ma se szószot, se egyebet – zsörtölődött az asszony. – Nincs mit adnom neked. Bőjtölsz estig, nem árt meg. Fogd a kecskéket, és indulj.

Majd hozzátette:

– Ne gyere haza naplemente előtt.

Muni tudta, ha engedelmeskedik, az asszony valahonnan kerít neki élelmet estig. Csak arra kell vigyáznia, hogy ne perlekedjen vele, és ne idegesítse föl. Reggelként kiszámíthatatlan volt a hangulata, de estére javult. Minden bizonnal elmegy valahová dolgozni – kukoricát őröl a Nagy Házban, sepreget vagy súrol valahol, és eleget keres ahhoz, hogy élelmet vásároljon, és vacsorával várja haza.

Muni eloldozta a kecskéket a fától, és időnként különös kurjantással biztatva őket, elindult velük. Leszegett fővel baktatott végig a falun, nem akart látni senkit, és köszönet sem várt senkitől. Néhány cimborája ráköszönt a templom folyosójáról, de ő nem vett tudomást róluk. Még abból az időből ismerték őt, amikor egy gyapjas juhnyáj ura volt, nem pedig két esetlen kecskéé. Persze akkor is volt néhány kecskéje azok számára, akik kedvelték, de az igazi kincset a juhok jelentették: gyorsan gyarapodtak, az emberek pedig megvásárolták a gyapjút nyírás idején. Aztán megérkezett a városból a híres hentes, bétellelet, dohányt és gyakorta kendert is hozott neki, amit aztán a kókuszligetben, egy kunyhóban pöfékeltek el, senkitől sem háborgatva. A füstölés után könnyűnek és emelkedettnek érezte magát, és hajlandó volt megbocsátani mindenkinek, a sógorát is beleértve, aki egyszer megkísérelte felgyújtani az otthonát. Mindez azonban egy előző élet emlékének tűnt csupán.

Valami nyavalya támadta meg a nyáját (ő persze tudta jól, ki átkozta meg az állatait), és a barátságos hentes nem volt hajlandó hozzájuk nyúlni még féláron sem... És most itt van ezzel a két girhes jószággal. Azt kívánta, bárcsak valaki megszabadítaná tőlük. A boltos szerint hetvenéves. Ebben a korban az ember azt szokta várni, mikor szólítja magához Isten. Ha ő meghal, mit csinál majd a felesége? Gyermekkoruk óta élnek egymás társaságában. Azt mondták neki az esküvőjük napján, hogy ő tízéves, a felesége pedig nyolc. Együttlétük során néhányszor elpáholta az asszonyt, de később az asszony kerekedett felül. A gyermekáldás elmaradt. A bő gyermekáldás valószínűleg magával hozta volna az istenek áldását is. A termékenységnek megvan a jutalma. A tizennégy fiúval megáldott emberek mindig jólétben, a világgal és önmagukkal megbékélten élnek. Eszébe jutott az izgalom, amelyet a lánya említésekor érzett. Bár nem hitték el, mi van abban, hogy nincs is lánya? Az unokatestvérének a szomszéd faluban sok lánya van, és az egyik közülük pont olyan, akárha az övé volna. Valamennyiükért odavan, mindig édességet vásárolt nekik, amikor tehetette. A faluban mégis mindenki arról suttog a hátuk mögött, hogy meddők. Kerüli az emberek tekintetét, hiszen annyira felsőbbrendűnek érzik magukat. Ezenkívül mindenkinek több pénze van a faluban, mint neki.

„Én vagyok a legszegényebb a kasztban, nem csoda, hogy megvetnek, de én nem fogok rájuk nézni” – gondolta magában, és lesütött szemmel bandukolt az út mellett. Az emberek is békén hagyták, csak annyit gondoltak magukban: „Ott megy a két kecskéjével, ha elmetszené a torkukat, nagyobb lenne a lelki békéje. Egyébként is, mi gondja van? A semmiből él, és senkiről sem kell gondoskodnia.”

Efféle megjegyzéseket tettek az emberek, amikor látták keresztülmenni a falun.

Csak a falu végén emelte föl a fejét, és nézett előre. Biztatta és ösztökélte a kecskéit, míg elballagtak a falu szélén álló lószoborhoz. A nap hátralevő részében Muni a talpazaton ücsörgött.

Ebből az a haszna származott, hogy nézhette, hogyan haladnak a teherautók és az autóbuszok az országúton a dombok között, és ez a világhoz való tartozás érzését kellette benne. A szobor talpazata elég széles volt ahhoz, hogy odébb tudjon húzódni, ahogy a nap fennebb, majd nyugat felé mozdult; a ló hasa alatt összekuporodva árnyéket is talált. A ló csaknem életnagyságú volt. Agyagból formázták, kiégették, és élénk színűre festették. Fejét büszkén magasra tartotta, mellső lábaival a levegőben kapált, és hurokszerűen lengette farkát. A ló mellett harcos állt sarlószerű bajusszal, dülledt szemmel és horgas orral. A szoborkészítők a dülledt szemet és a hegyes bajuszvéget találták a legalkalmasabbnak az erő kifejezésére. A férfi mellkasát gyöngyökkel díszítették, amelyek mára a nap, a szél és az eső hatására sárrögöcskéknek látszottak, de Muni megesküdtött volna rá, hogy ő látta a kilenc gyöngyszemet drágakőként ragyogni az élete során. A lóról azt mondták, hogy valamikor oly fehér volt, mint a tisztára mosott lepedő, a hátát pedig piros-fekete csipkével díszített brokátakaró fedte, amely a harcos derekára csavart sokszínű szalaggal harmonizált. Ám a faluban senki nem emlékezett a pompára, mivel senki nem vette észre a létezését. Még Muni sem vette a fáradságot, hogy fölnezzen rá – pedig ő ébrenlétének minden óráját a szobor lábánál töltötte. Nem bántották a falu ifjú vandáljai sem, pedig egyébként fatörzseket vagdaltak össze késükkel, mérföldköveket borítottak föl, és buja firkákat karcoltak a falakra. Régebben, amikor ez a hely a falu határában volt, a szobor közelebb állt a lakókhoz; de amióta az országút megépült (és még inkább, amióta a tartály és a kutak egészen kiszáradtak), a falu kétféle mérföldnyivel odébb költözött.

Muni ott üldögélt a szobor lábánál, és bámulta, ahogy két kecskéje a szikkadt talajon, a kaktuszok és lantanabokrok között legelészik. A napra pillantott: kétségtelenül nyugatra hajlott, ám nem érkezett még el a hazamenetel ideje; ha túl korán ér haza, a felesége nem ad majd enni. Mellesleg időt is kell hagynia neki, hogy lecsillapodjék és sajnálni kezdje, akkor majd összekotor neki valami ennivalót.

A hegyi utat fürkészte, valami időjelet keresett rajta. Amint a zöld autóbusz megjelenik a kanyarban, indulhat; felesége elégedett lesz, hogy hagyta a kecskéket legelni kedvükre.

Újszerű járműre figyelt föl, amely nagy sebességgel közeledett. Úgy festett, mint egy autó és egy autóbusz keveréke. Érdeklődését felcsigázták az efféle látványosságok, mert az országút forgatagából alkalmasszerűen kiragadott néhány érdekességet később mindig élethűen elmesélte a feleségének.

A lefelé ereszkedő sárga járművet figyelve éppen azon tűnődött, hogyan írja le majd a látványt, amikor az köpködve megállt előtte. A vörös képű idegen, aki a kormány mögött ült, kiszállt, görnyedezve körbejárta az autót, időnként belesett és bebökdösött alá. Aztán fölegyenesedett, rápillantott a műszerfalra, majd Munira bámult, és elindult felé.

– Elnézést, van itt egy benzinkút a közelben, vagy addig kell várnom, míg jön egy másik autó?...

Hirtelen az agyaglóra tévedt a tekintete, és felkiáltott:

– Csodálatos!

Muni úgy érezte, föl kellene állnia, hogy elmeneküljön, és az életkorát kárhoztatta. Nem nagyon tudott már parancsolni a végtagjainak; néhány éve még el tudott kerülni egy gepárdot futtában, mint ahogyan meg is tette egy alkalommal, amikor tűzifáért ment az erdőbe, és a gepárd szétmarcangolta két juhát – intő jel volt, hogy nehéz idők közelegnek. Bár próbálkozott, nem tudta kiszabadítani magát ülőhelye fogságából; ezenfelül ott voltak a kecskék is, nem hagyhatta magukra őket.

A vörös képző khakiszínű ruhát viselt – nyilván rendőr vagy katona.

„Üldözőbe vesz vagy lelő, ha rohanni kezdek – gondolta magában Muni. – A kutyák néha csak a menekülőket üldözik... ó, Siva, óvj meg. Nem tudom, mit akar ez az ember tőlem!”

Közben az idegen újból felkiáltott:

– Csodálatos!

Tekintetét a szoborra szögezve körbejárta. Muni dermedten ült egy ideig, aztán fészkelődni kezdett, és megpróbált eloldalogni. Akkor a másik a kezét összetéve hirtelen ráköszönt:

– Namaszté! Hogy s mint?

Mire Muni – teljes angol szókincsét kimerítve – két szóval válaszolt:

– *Yes, no.*

Tamilul folytatta:

– A nevem Muni. Ez a két kecske az enyém, senki nem tagadhatja... bár manapság a falu tele van rágalmozókkal, akik nem áttallanak azt állítani, hogy ez nem így van.

Beleborzongott, amikor a falut benépesítő gonosz lelkű emberekre gondolt.

Az idegen engedelmesen a Muni mutatta irányba nézett; egy ideig a kecskéket és a köveket bámulta, majd tanácstalan arckifejezéssel elővette ezüst cigarettatárcáját, és rágyújtott. Hirtelen eszébe jutottak az udvariasság szabályai, és megkérdezte:

– Cigarettazik?

– *Yes, no* – jött a válasz.

Erre a vörös képző kivett egy cigarettát, és az öreg legnagyobb csodálkozására a márkába nyomta. Évek óta nem kínálta meg senki. Azok az idők, amikor kendert szívott, régen elmúltak a juhaival meg a jószívű hentessel egyetemben. Mostanság még gyufára sem tudott szert tenni, nemhogy kenderre. (A felesége a szomszédból kért tüzet reggelente.) Mindig is szeretett volna elszívni egy cigarettát; a boltos egyetlenegyszer adott egy szálát hitelbe, és még most is emlékszik, milyen remek íze volt.

Az idegen kipöccintette a gyújtóját, és tűzzel kínálta Munit. Ő zavarodottságában ráfújt a tűzre, és kioltotta. A másik kissé zavartan, de elszántan ismét odatartotta a tüzet Muninak, és meggyújtotta a cigarettát. Muni mélyen leszívta a füstöt, és köhögni kezdett; bár kínoztta a füst, rendkívül kellemesnek érezte. Amikor a köhögés alábbhagyott, megtörölte a szemét, és a helyzetet felmérve megértette, hogy a másik ember nem a karhatalom képviselője. A biztonság kedvéért azonban óvatos maradt. Semmi értelmel elmenekülni egy olyan ember elől, aki ilyen jó minőségű cigarettával kínálkodik. Muni elszédült az erős amerikai cigarettától, amelyet keverék dohányból készítettek.

– New Yorkból jövök – mondta a férfi, majd tárcát kotort elő a zsebéből, és a névjegykártyáját mutatta.

Muni összerezzen a kártya láttán. Talán letartóztatási parancs. Óvakodj a khakiszíntől – figyelmeztette egyik énje. Fogadd el a cigarettát, a kendert vagy amivel kínál, de ne hagyd magad elkapni. Óvakodj a khakiszíntől.

Azt kívánta, bárcsak ne lenne hetvenéves, ahogy a boltos mondta. Hetvenéves korában az ember menekülés helyett megadja magát, bármi jöjjön is. Csak beszéddel képes elhárítani a bajt. Úgyhogy Muni tovább beszélt választékos tamil nyelven, amelyről Kritam oly híres. (Még a legbecsmérlőbbben szólók is elismerték, hogy Avvaijar, a híres költőnő ezen a vidéken született, bár nem lehetett pontosan megállapítani, hogy Kritamban-e vagy Kruppamban, a szomszédos faluban.)

A tamil nyelvi örökség gáttalanul bugyogott elő Muniból.

– Isten színe előtt, aki mindent lát – mondta –, esküszöm, uram, semmit sem tudunk az ügyről. Ha gyilkosság történt, bárki tette is, nem ússza meg. A Magasságbeli mindent lát. Engem hiába kérdez. Én semmiről sem tudok.

Néhány héttel korábban megcsonkított holttestet találtak egy tamarinfa alatt, Kritam és Kruppam határában, ami rengeteg pletykára és találgatásra adott okot.

Muni magyarázólag hozzátette:

– Ott bármi megtörténhet. Az ottani emberek semmitől sem riadnak vissza.

Az idegen udvariasan hallgatott és bólogatott, bár egy szót sem értett.

– Bizonyára tudja, mikor készült ez a ló – mondta aztán hízelt mosollyal.

A fesztelen hangulatra Muni is mosollyal válaszolt, és esedezni kezdett:

– Kérem, uram, menjen el. Semmit nem tudok. Ígérem, ha gyanús alakot látunk a környéken, lefogjuk magának, kókuszverembe temetjük nyakig, ha szökni próbál; a mi falunknak még soha nem volt baja a törvénnyel. Egészen bizonyos, hogy a másik faluban kell keresni a bűnöst.

Most a vörös képűn volt a sor:

– Kérem, kérem, lassan beszélek, kérem, próbáljon megérteni. Még egy egyszerű szót sem ért angolul? Pedig úgy tűnt, mindenki beszél angolul ebben az országban. Eddig mindenhol boldogultam vele, de maga nem beszél. Valami vallásos vagy spirituális oka van ennek?

Muni néhány érthetetlen hangot préselt ki a torkán, és a fejét rázta. Ezen felbátorodva a másik hosszas magyarázatba kezdett, minden szótagot nagy gonddal ejtve ki. Magyarázat közben az öregember mellé siklott, és leült.

– Tudja, a tavalyi augusztus valószínűleg a történelem legforróbb hónapja volt, én pedig az Empire State Building negyvenedik emeletén lévő irodámban dolgoztam ingujjban. Bizonyára hallott az áramkimaradásról, nos, ott rekedtem négy óra hosszat felvonó és légkondicionálás nélkül. Hazafelé, a vonaton nagyon elgondolkoztam, és amikor hazaértem Connecticutba, így szóltam a feleségemhez, Ruthhoz: *Ezen a télen elmegyünk Indiába. Ideje, hogy más civilizációt is megismerjünk.* Másnap Ruth azzal kezdte a napot, hogy felhívott egy utazási irodát, és szólt, hogy intézkedjenek, úgyhogy itt vagyok. Ruth velem jött, de Srinagarban maradt; én körbejárom a vidéket, csak azután csatlakozom hozzá.

Muni értő arccal hallgatta végig a hosszú szónoklatot, végül meglehetősen halkán, a másik nyelvének elismerésképpen ennyit mondott:

– *Yes, no.* – Majd tamilul folytatta: – Amikor ekkora voltam – mutatott lábnyi magasságba –, hallottam a nagybátyámtól...

Senki sem tudná megmondani, mit hallott a nagybátyjától, mert a másik közbevágott:

– Mi a titka egészséges fogazatának? Hány éves maga tulajdonképpen?

Az öreg elfelejtette, mit is akart mondani, és így folytatta:

– Néha mi is elveszítjük a jószágainkat. Egyszer sakálók vagy gepárdok ragadják el, máskor egyszerűen ellopja valaki a másik faluból. Ilyenkor mindig kiderül, hogy ki a tettes. A papunk a templomban kámforfüstben megpillantja a tolvaj arcát, és amikor kézre kerítjük...

Élethúen utánozta a húsvagdálás műveletét. Az amerikai feszülten figyelte Muni kézmozdulatát:

– Értem. Aprítás? Segítsem fel, hogy ágakat tudjon vágni? Hol a fejszéje? Adja ide, és mutassa meg, mit vágjak. Én élvezettel teszem, tudja, kedvtelésből. A víz sok fát sodor a házunk mögé, és én vasárnaponként egyebet sem teszek, mint fát hasogatok. Különös érzés fog el, ha a tűzhelyen pattogó tüzet nézem, bár legtöbbször egy teljes vasárnapi New York Times kell a meggyújtásához.

Ezen aztán elmosolyodott. Muni teljesen összezavarodott, de úgy döntött, az lesz a leghelyesebb, ha megpróbál elillanni erről a helyről.

– Haza kell mennem – motyogta, és megfordult, hogy elinduljon.

A másik kétségbeesetten vállon ragadta:

– Tényleg nincs itt senki, aki tolmácsolna?

Végignézett a délutáni forróságban sütkérező, elhagyatott úton. Egy hirtelen fuvallat fölkavarta és kísérteties oszlopba rendezve a hegy felé sodorta a port meg a száraz leveleket az út mellett. Az idegen majdhogynem a szoborhoz szögezte Munit, és azt kérdezte tőle:

– A magáé ez a ló? Adja el nekem.

Az öreg most megértette a lóra való utalást, egy pillanatig gondolkodott, majd saját nyelvén válaszolt:

– Ekkorácska lurkó voltam, amikor a nagyapám elmesélte ennek a lónak meg a harcosnak a történetét, és a nagyapám a maga során ugyanekkor volt, amikor az ő nagyapjától hallotta, akinek a nagyapja...

A másik férfi közbevágot:

– Nem szeretném, ha kiderülne, hogy hiába időztem itt. Jó árat ajánlok érte – mondta a lóra mutatva. A legkisebb kétsége sem volt afelől, hogy a ló Munié. Valószínűleg abból következtetett erre, hogy az öreg úgy üldögélt a talapzaton, mint ahogy az emléktárgyárosok örököndek az árujuk fölött.

Muni követte az ember tekintetét és mutatóujját, s homályosan derengeni kezdett benne, miről is lehet szó. Megkönnyebbülten, hogy a megcsonkított holttest témáját ejtették – legalábbis egyelőre –, ismét lelkes magyarázatba kezdett:

– Ekkorácska voltam, amikor a nagyapám mesélt erről a lóról meg a harcosról, és a nagyapám a maga során...

Egyre mélyebbre ásta magát az emlékezés mocsarában, amint a szobor ősrégi voltát próbálta bizonygatni. A tamil nyelv, amelyen Muni beszélt, puszta hangzásával is lenyűgözte a látogatót.

– Bárcsak itt lenne a magnóm! – mondta legkedvesebb arckifejezésével. – Csodálatos hangzású ez a nyelv. Minden kiejtett szava itt lüktet – mutatott a fülére –, de ne pazarolja szavait a portékája kínálására. Nagyra értékelem az alkotást, nem kell az érdekeit magyaráznia.

– Soha nem jártam iskolába, akkoriban csak a bráhmínok jártak oda, nekünk a mezőn kellett dolgoznunk látástól vakulásig, vetéstől aratásig... és amikor *Pongal* megérkezett, és begyűjtöttük a termést, apám elengedett játszani a többiekkel a víztározó-

hoz, úgyhogy nem ismerem a *parangi* nyelvet, amin beszél, maguknál bizonyára a gyermekek is ezen a nyelven szólnak, de itt csak a tanult emberek és a tiszték ismerik. Volt egy postásunk a faluban, aki folyékonyan beszélte ezt a nyelvet, de a felesége megszökött valakivel, és ő azóta senkivel nem beszél. De hát ki beszélne az ő helyében? A fehérnépeken rajta kell tartsa az ember a szemét, különben magukon és az otthonukon is túladsz – nevetett saját szellemességén az öreg.

Az idegen is szívből kacagott, elővett egy újabb cigarettát, és Muninak adta, aki most már könnyedén pöfékelt; úgy döntött, hogy marad, ha már a másik olyan nagylelkűen gondoskodik az ő cigarettaszükségletéről.

Az amerikai felállt a talapzatra, egy előadó pózát öltötte magára, ujjaival végigsimította a ló nyakára faragott díszítéseket, és lassan, szótagolva mondta:

– Mindenki mást megszegyenítő reklámbeszédet tudnék mondani róla... A sárgának és az indigónak ez a csodálatos keveréke, bár most már kissé fakó... Hogyan állítják elő ezeket az eleven színeket?

Muni, aki megbizonyosodott róla, hogy a beszélgetés még mindig a ló, nem pedig a holttest körül forog, újabb magyarázatba kezdett:

– Ez a mi őrzőnk, halált hoz az ellenségünkre. A Vaskor, a *Kalijuga* végén ez a világ az összes többivel együtt el fog pusztulni, akkor majd a Kalki nevű lovas alakjában eljön a Megmentőnk, ez a ló pedig életre kel, vágtaiba kezd, és eltipor minden gonosz embert.

Amint a gonosz embereket említette, a boltos és a sógor jelent meg lelki szeme előtt, és élvezettel képzelte maga elé a lópaták alatt vergődő emberi alakot: igenis, kiérdekelte a sorsát azzal, hogy megpróbálta fölgyújtani a házát. Míg ezen a kellemes látomáson merengett, a látogató, kihasználva a szünetet, így szólt:

– Biztosíthatom, hogy a legmegfelelőbb otthont nyújtjuk az Államokban a ló számára. Eltüntetem a könyvszekrényt, tudja, imádom a könyveket, öt könyvklubnak is tagja vagyok, a megvásárolt és az ajándékba kapott kötetek olyan magasra vannak fölhalmozva a nappaliban, mint ez a ló. De túlados rajtuk. Ruth ellenkezni fog, de majd meggyőzöm. A televíziót is el kell vinni, nem lehet mindent bezsűfolni a nappaliba. Ruth valószínűleg akadékoskodni fog, hogy mi lesz, ha majd partit akarunk rendezni. A lovat a szoba közepén fogom fölállítani. Úgy vélem, nem zavarja majd a partit, körbeálljuk, és az italunkat kortyolgatjuk.

Muni folytatta a világvége szavak általi megjelenítését:

– A *pandit* egy alkalommal elmagyarázta a templomban, hogyan fognak az óceánok összecsapni a fejünk felett hatalmas hullámok formájában, amelyek elnyelnek bennünket... ez a ló a legnagyobb hullámnál is hatalmasabbra dagadva hátára veszi majd a jó embereket, a gonoszakat pedig az árba rugdalja – mondta elmélázva. – Tudja, miikor fog mindez bekövetkezni?

Az idegen a hanglejtésből rájött, hogy kérdés hangzott el.

– Hogyan fogom elszállítani? Hátralököm az ülést, és helyet csinállok az autó hátuljában. Ez a furgon egy elefántot is elbír – mutogatott az ülés mögé.

Muni még mindig az isteni látomásokon merengett:

– Soha nem mulasztottam el meghallgatni a *pandit*nak a hónap fényes időszakában a templomban mondott beszédeit, pedig egész éjszakán át tartottak. Azt mondta, hogy Visnu a legfőbb istenség. Valahányszor a gonoszok zaklatnak, ő leereszkedik, hogy megvédelmezzen. Már sokszor járt itt. Első alkalommal egy nagy hal képében testesült meg, és a hátára vette a szentúrást, amikor az ár és a tenger hullámai...

– Nem vagyok milliomos, csak egy szerény üzletember. Kávékereskedő.

A homályos hangok dzsungeléből Muni kiragadta a *kávét* szót:

– Ha *kápi*t akar inni, hajtson tovább a következő városig, ahol pénteki vásárt tartanak, ott nyitottak amolyan *kápi-hoteleket*... így hallottam a járókelőktől. Ne higgye, hogy én utazgatok. Sehova nem járok, semmit nem keresek.

Majd visszatért az istenségekhez:

– Az első istenség egy kis hal alakjában jelent meg egy tál vízben, de óráról órára egyre növekedett, míg végül hatalmas bálna lett belőle, amely nem fért el a tengerekben, és a hátára véve mentette meg a szent könyveket.

Az első istenség említése után elkerülhetetlenné vált, hogy a következőről is szölgön, a vaddisznóról, amely az agyarára emelte a földet, amelyet egy gonosz hódító a tenger fenekére rejtett.

Az istenség tetteinek elbeszélése után Muni levonta a következtetést:

– Isten mindig megszabadít, valahányszor gonosz lények bajba sodornak. Fiatalkoromban teliholdkor színpadra vittük az istenek történetét, onnan ismerem ilyen jól, egész éjszaka játszottuk őket napkelteig; néha az európai gyűjtő is eljött, hozta magával a székét. Szép hangom volt, így aztán mindig énekeket tanítottak be nekem, és női szerepeket kaptam. Mindig Laksmi istennőt játszottam, és a Nagy Házból kölcsönzött brokátszáríba öltöztettek.

– Ismétlem: nem vagyok milliomos – szólalt meg az idegen. – Szerény vállalkozás a miénk, mindössze hatvan perc tévéreklámra telik havonta, ami napi két percet jelent, ez minden, bár lehet, hogy idővel képesek leszünk rendszeresen támogatni egy egy-órás műsort, ha az eladási mutatók tovább növekednek...

Munit teljesen elborították színházi múltjának emlékei, és már éppen azon volt, hogy elmagyarázza, hogyan festette ki az arcát és tett magára parókat meg gyémánt fülönfüggőket, amikor az idegen – érezve, hogy máris túl sok időt vesztegetett – megkérdezte:

– Mondja csak, elégedett lenne, ha száz rúpiát kínálnék a lóért? A bajszos katonát is elvinném, de most nincs hely neki. Gondolom, le kell mondanom a repülőjegyet, és hajóval kell hazatérnem. Ruth mehet repülővel, ha akar, de én a lóval megyek, és a kajütben tartom magam mellett egész úton, ha szükséges.

Elmosolyodott, amint elképzelte magát a ló nyakába csimpaszkodva a tengeren. Majd hozzátette:

– Körbe kell raknom szalmával, nehogy összetörjön.

– Amikor a Rámájanát adtuk elő, Szítának öltöztettek – folytatta Muni. – Egy tanár érkezett, aki énekeket tanított, mi pedig ötven rúpiát adtunk neki. Ő maga alakította Rámát, és egymaga képes volt megsemmisíteni Rávanát, a tízfejű démont, aki megrengette a világot. Ismeri Ráma históriáját?

– Saját teherkocsim van, amint látja. Hátra tudom tolni az ülést, és beteszem a lovat, ha segít.

– Ismeri a Mahábháratát? Krisna volt Visnu nyolcadik alászállása, aki azért öltött testet, hogy segítsen az Öt Testvérnek visszaszerezni a királyságát. Amikor Krisna kisded volt, az ezercsuklyás óriáskigyó hátán táncolva halálra taposta, utána laposra szívtta a démonnő mellét, pedig amikor az odament hozzá, a melle hatalmas volt, mint földbucka a kiásott csatorna szélén.

Két halmot mutatott. Az idegent teljesen elbűvölte a mozdulat:

– Tényleg szeretném tudni, mit mond, mert sorsdöntő a válasza. Elérkezett a pillanat, amikor üzletről beszélhetünk.

– Tudja, hol leszünk mi, amikor a tizedik istenség eljön? – kérdezte az öregember.
 – A maga segítségével le tudom emelni a lovat a talapzatáról, miután leverem a cementet, amivel rögzítették. Mindent el tudunk rendezni, ha megegyeztünk.

Ezen a ponton teljes volt a kettejük beborító értetlenség, még annak sem lett volna semmi értelme, hogy a szavak értelmét találgassák. Az öregember a párbeszédnek az adok-kapok szabályát követve igyekezett fölváltva eleget tenni hol az adó, hol a kapó szerepének.

– Tisztelt uram – szólalt meg ezúttal az adó szerepében –, remélem, Isten számos utóddal áldotta meg. Azért kívánom ezt, mert maga jó embernek látszik, aki nem áttal egy öregember mellé ülni és beszédbe elegyedni vele, pedig naphosszat nincs kivel szót váltanom, kivéve, ha valaki dohányt kér tőlem. De hát ritkán van nálam olyasmi, már a dohány sem a régi, nem is igen rágom. Mostanában nem engedhetem meg magamnak.

A másik érdeklődésén fölbátorodva megkérdezte:

– Hány gyermeke van? – és kérdését megfelelő gesztussal kísérte.

A vörös képű megértette, hogy kérdeztek tőle valamit:

– Százat mondtam.

A válasz Munit további részletek tudakolására bátorította:

– Hány fiú és hány lány? Hol élnek? A lányok férjnél vannak? A maguk országában is olyan nehéz vót találni?

A kérdésekre adandó válasz gyanánt a vörös képű a zsebébe tuskolta a kezét, és előhúzta a tárcáját, hogy kihasználja az előnyös piaci feltételeket. Egy szádrúpiás bankót lobogtatva magyarázott:

– Nos, ennyire gondoltam.

Az öregember rájött, hogy valami pénzügyi mozzanat bukkant föl beszélgetésükben. Közelről megvizsgálta a bankót, amelyet még életében nem látott; színéről fölismerte az ötöst és a tízest, bár azokat is mindig csak mások kezében látta, mert az ő kerestetét réz- és nikkelpénzecskekben számolták.

Vajon miért lengeti ez az ember itt a bankóját? Talán föl akarja váltani. Magában azon mulatott, hogy valaki hozzá folyamodik egy száz- vagy tízezer rúpiás fölváltása ügyében.

– Kérje meg a falu előljáróját – biztatta a másikat széles mosollyal –, aki maga is uzsorás, ő még egy százezrest is fel tud váltani aranyérmékre, ha úgy tetszik. Ő azt hiszi, senki nem tudja, de kezdjen csak keresgélni nála a szentélyben, elszédül a tömérdék kincs láttán. Rongyokban jár, hogy megtévessze a többieket. Jobb, ha maga beszél vele, mert engem ki nem állhat. Valaki lelopta a takarmánytököket az indájáról, és miért, miért nem, azt hiszi, hogy én tettem meg a kecskéim... ezért aztán nem engedem a kecskéimet a birtok mellett bóklászni.

Tekintete a kecskékre vándorolt, amelyek táplálék után kutattak a kövek és a szikladt rögök között. Az idegen követte a tekintetét, és úgy látta, okos húzás lenne tőle, ha érdeklődést tanúsítana az öreg kedvencei iránt. Odament hát hozzájuk, és udvari-as figyelme jeléül megsimogatta a hátukat.

Akkor az öreg hirtelen megvilágosodott: karnyújtásnyira volt élete nagy álmától. Megértette, hogy a vörös képű meg akarja vásárolni a kecskéket. Abban a reményben nevelte őket mostanáig, hogy eladja, és az értük kapott pénzből éppen ezen a helyen nyit majd egy kis boltot. Amint üldögélve a hegyeket bámulta, gyakran álmodozott arról, hogyan emel majd zsúpfedelet, terít le jutavásznat alája, és rakja tele sült dióval,

színes cukorral és zöld kókusszal a szomjas és éhes utasok számára, akik a gyakorta igencsak forgalmas országúton jönnek-mennek.

A kecskék nem vitték volna el a pálmát egy állatkiállításon, de azért figyelt rá, hogy időnként finom falatokat juttasson nekik, úgyszólván nem voltak túlságosan rossz bőrben.

Mialatt ezen tűnődött, a vörös képű kezét rázott vele, és a tenyerében hagyott száz rúpiát tízesekben.

– Ez mind a magáé, de ha akarja, megoszthatja az üzlettársával.

Az öreg az autóra mutatott, és megkérdezte:

– Abban szállítja el?

– Persze – válaszolt a másik, mert megértette, hogy a szállításról van szó.

– Ez lesz az első útjuk autóval – mondta az öreg. – Csak akkor induljon el velük, amikor én már nem leszek a láthatáron, különben soha nem mennek el magával, még akkor sem, ha a *Jamalokáig*, az alvilágig kísérem az ösvényen.

Nevetett a saját viccén, majd kezét összetéve elköszönt, sarkon fordult, és hamarosan eltűnt a sűrű bozótban.

A vörös képű a békésen legelésző kecskékre nézett. Letelepedett a ló talpazatára, és miközben a lenyugvó nap új ragyogást lehelt a szobor fakó színeibe, így tűnődött:

„Biztosan segítséget hoz” – és tovább várákozott. Amikor egy teherautót látott leereszkedni a hegyről, megállította, és megkérte a benne ülő két férfit, hogy szedjék le a lovat a talpazatról, és tegyék be az autójába. Öt-öt rúpiát adott nekik, és azok további fizetségért benzint öntöttek át neki, és segítettek beindítani a motort.

Muni a pénzt biztonságos helyre, a dhótíja derekába gyömöszölve hazafele sietett. Becsukta a bejárati ajtót, és halkán föllopakodott a feleségéhez, aki a kemence előtt guggolva várta, hátha valami csoda folytán élelem pottyan le az égből.

Muni megmutatta neki a szerencséjét. Felesége kiragadta kezéből a bankókat, a tűz fényénél megszámlolta, és felkiáltott:

– Száz rúpia! Honnan szerezted? Csak nem loptad?

– Eladtam a kecskéket egy vörös képű embernek. Tisztára bolond, hogy megvette, ideadta ezt a temérdek pénzt, és elvitte a kecskéket az autójában.

Alig ejtette ki e szavakat, mekegés hallatszott odakintről. Az asszony kinyitotta az ajtót, és megpillantotta a két kecskét a kunyhó előtt.

– Itt vannak! – mondta. – Mi a csuda történik?

Az öreg nagyot káromkodott, megragadta az egyik kecskét a fülénél, és kiabálni kezdett:

– Hol az az ember? Nem tudod, hogy az övé vagy? Miért jöttél vissza?

A kecske csak vonaglott marka szorításában. Az öreg a másik kecskének is elisméltelte az imént feltett kérdéseket, de az kiszabadította magát.

Felesége metsző pillantást vetett rá, és kijelentette:

– Ha loptál, az éjjel nyakunkon lesz a rendőrség, és összetörik a csontodat. Engem ne keverj bele. Én elutazom a szüleimhez...

FIGYELŐ

KRITIKA HELYETT

Nádas Péter: *Párhuzamos történetek*
 I. *A néma tartomány.* 432 oldal, 2500 Ft
 II. *Az éjszaka legmélyén.* 390 oldal, 2400 Ft
 III. *A szabadság lélegzete.* 696 oldal, 3000 Ft
Jelenkor, Pécs, 2005. 1518 oldal, 7900 Ft

I

Hát bizony el kellene jutni a benső szabadság ritka szép állapotába, érezni egy kicsit „a szabadság lélegzetét” ahhoz, hogy le tudjam írni az első mondatot erről a könyvről. A regény kritikai számbavételéről az olvasói lelkiismeretem letiltott. A befogadott, pontosabban a befogadás folyamatában lévő mű – vagy a tolam – más hozzáállást kívánt meg tőlem, értési, értelmezési kísérletekre szólított fel, szemlélődést, töprengést, tanulmányozást követelt. Próbálnám meg akaratoskodás, elméleti vezetetés nélkül felfogni. Elfogadni olyannak, amilyen, és csak aztán, óvatosan és figyelmesen fessegetni a titkait avagy az üres helyeket, amelyekről ő maga, a mű, nem tud többet mondani, mert van egy pont, melyen túl nincs több gondolat. Később majd akár bírálni vagy méltatni is lehet – egyelőre azonban megállapodtunk a titok vagy a nem tudás közösségében.

Butaság így megszemélyesítenetni egy művet, az is lehet, de az olvasói tapasztalathoz tartozik, hogy a befogadásnak van egy fázisa, amikor az olvasó, ahogy mondani szoktuk, együtt rezeg, együtt lélegzik a művel, mintha élne. Ilyenkor meg van ragadva vagy el van ragadtatva – hogy aztán hova fejlődik tovább a befogadás, az is egy kérdés. Én nem a kritika, az eltávolítás, hanem a további közelítés, a beleélés, a művilágba való „begyakorlódás” útját választottam, miközben szerettem volna eligazodni a nagyregényben.

Hogy tájékozódjam a vége nincs szöveg-szövevény beláthatatlan sűrűjében, az idők, emberek, helyszínek, korok és évszakok nehe-

zen követhető váltakozásában, mely mégis írói gondviselésről tanúskodik, valóságos kis térképet írtam-rajzoltam magamnak. Három kötetet, harminckilenc fejezetet, ezek bizarr kapcsolódási pontjai és ismeretlen ritmust követő váltakozásai, váratlan bevágások a fejezeteken belül, logikus és nem logikus folytatódások, ismétlődések keresztbe-kasul, témák, motívumok, nevek csoportosulásai és szóródása, képrímek, jelentésszasszonáncok – rendezett káosz és véges végtelen, mely minden ízében olyan formát alakít, melyet érzékelní vélek ugyan – csak tudnám, mely érzékszervemmel! –, ám nem vagyok képes megragadni. A mű sodor, de vissza-visszavet, a rengeteg nézőpont pörgeése nem hagy megállapodni. Nincs egy ki-tüntetett pont, egy csúcs, ahonnan belátni az egészet, sem a műben, sem énbenem.

A megadott fejezetrend nem elégít ki, mert nem látod be a szükségszerűségét. A regényben némi kronológiai rend van ugyan, de nem egy, hanem több, és nemcsak párhuzamosan, hanem metszik is egymást. Ráadásul az a benyomásod, hogy időbeli körözés történik, többször is visszajutsz bizonyos pontokra, és nem világos, miért éppen akkor és oda. Nem tudod, hol a tulajdonképpeni kezdet, honnan indulj el, mi lehetne a fogódzó, s ha már másodsor olvasod a könyvet, akkor sem látod, hova fogsz érkezni, hiszen a regénynek a végén épp hogy nincs vége, miként sem kronológiailag, sem más belátható szempontból nem az elején kezdődik. A szakadozott történetek összevegyülnek, elválnak, és soha többé nem találkoznak, váratlanul folytatódnak, és váratlanul nem folytatódnak tovább.

Valahogy úgy vagyok vele, mint az életemmel, az életekkel: nem tudom összerakni. A regényforma az élet-formát és a halál kiszámíthatatlan nyeséseit tükrözi igen élesen. A szerkezet elvét kutatva a gondviselés nyomát kutatom – amikor rendezőelvet keresek, akárha istent keresnék. Utalnak rá jelek itt is, ott is, kőszá, véletlen, inkább kételyt, mint hitet ébresztő keresztek, notabénék, ikszek és ipszilo-

nok. A szembetűnő párhuzamosság rendező-
elvnél kevés, a különféle keresztkapcsolatok
és átkötések valami többre utalnak. De mire?
Kell lennie még valaminek, miként ezt a szö-
veg pontosnak tűnő ritmusa, zenei lüktetése,
az összecsengések és kontrasztok, az erős disz-
harmóniák folyton sugdossák. Ennek az iro-
dalmi műnek van jelentése, van egy jelentés-
háló: tessék kibogozni.

A makacs és nevetséges próbálkozást a szá-
mozgatással, dátumozással, kesze-kusza össze-
kötő vonalak, nyilak és keresztok rajzolgatásá-
val nap mint nap elkövetem a saját életemmel
is. A koherencia kereséséről mégsem lehet le-
mondani, ha beszédképes akar lenni az ember,
legfőképp egy olyan mű esetében, mely a még-
iscsak szigorú kompozíciójával (kötetbeosztás,
fejezetbeosztás, címek, bekezdések), magasren-
dű grammatikájával, a fizikain túli, sejtelmes
egységességével valósággal felhív arra (hacsak
nem csapdába csal), hogy hálózatos összefü-
gést, vertikális összeköttetést vagy bármi vi-
szonyt keressünk a párhuzamos történetek kö-
zött. A rejtélyesség a fabulák szintjén is meg-
jelenik, legalább olyan provokatívan, mint egy
régimódi regényben, és szinte felgyújtja a tu-
dáságyat.

Nem véletlen, hogy a mű nyomozással veszi
kezdetét! Így tematikusan is becsalogat a for-
maproblémába. Az olvasó, aki nemcsak élvez-
ni, hanem érteni is szeretné a regényt, olyan,
mint Kienast, a nyomozó, akit nem hagy nyug-
ton a homályos bűn-vagy haláleset, meg olyan
is, mint a tanú, a Döhring fiú, aki belezavarod-
dik a szerepébe. Az ismeretlen hullának csak
van élettörténete, személyazonossága és vég-
zete! Nem lehet abba belenyugodni, hogy csu-
pán az üres porhüvelyét lássuk. Az abszolút ismeretlen lelke lebeg a szemem előtt. A padon
ráhullott a hó, mintha csak a hulló hóban lett
volna részvét iránta... A pad alá esett a kulcs-
csomója, mely már semmit nem nyit. Nem tu-
dunk, képtelen vagyok lemondani az olyan fo-
galmakról, mint az élettörténet/sors, szemé-
lyiség/identitás, vég/végzet. Főleg arról nem,
hogy **személy**; ember, nem tárgy, nem dolog.

Az első olvasás után csúnyán frusztráló-
dtam: még ha élvezkedve is, hiába olvastam el
ezeröttszáz oldalt, nem derült ki semmi. Az író
egyszerűen cserbenhagyott, nem is egyszer, s
rendszerint akkor, amikor a legszebb vagy leg-
izgalmasabb. Felcsigáz, aztán egyszer csak ott

hagy, hoppon maradok, mehetek a szereplők
után a transzcendenciába. Be is csapott az író:
jelentésekkel, történetekkel (krimivel, polgá-
ri regénnyel, szerelmi és erotikus regénnyel,
háborús és kalandregénnyel és kémregénnyel,
családregénnyel, sorolhatnám) kecsgettetett,
majd a semmi küszöbére lőköt, ahonnan nem
látszik több forma, nincs edény, tehát tényleg
a pusztán *nincs* és *nem tudom*. Ennyi lenne a ta-
nultság? Egy kicsit olyan érzés volt, mint mi-
kor Ágost, az egyik főszereplő a négynapos ki-
merítő, istent-embert nem kímélő, örült sze-
retkezés után azt gondolja, hogy mégis, most
is „*hiába baszott*”. És a párja is azt gondolja,
hogy megint hiába kúratta meg magát. Pedig
mindent beleadtak. Hiába éltem, hiába érez-
tem, gondolkodtam, dolgoztam, hiába olvas-
tam annyit, hiába... – mindennapos sóhajunk
ez. Ilyen értelemben ez a formai eljárás is – a
hirtelen vagy lecsengetéses abbahagyás – az
életszerkezetet és a mindennapos metafizikai
kétségbeesést vagy bánatot tükrözi.

De nem törődhet bele az olvasó abba, hogy
némi esztétikai élvezeten túl az egésznek sem-
mi értelme – vagy ahogy Madzar Alajos, az
egyik legfontosabb mellékszereplő tőpreng:
abba, hogy csak a fiziológiás működés van. Be-
tűfalás és feledés. Hogy az értelem nem hagy
nyomot, „*akárha egyetlen élet minden értelmes
munkája egyetlen karcolással sem érne fel*”. Bizony
felmerül a kérdés, hogy mi értelme volt végig-
bogarászni ezt az ezeröttszáz sűrű oldalt. Hát
még megírni...

Később, a könyvön túl, meglepő meditatív
élményben volt részem: láttam, amint Kienast,
a kissé kótyagos nyomozó meg a zavaros fejű
Döhring fiú szenteste – az időben hozzánk leg-
közelebb álló regénypillanatban –, egy folyó-
ra néző vendéglő üvegtáblája mellett ülve, a
gyertyafényes asztalnál, aszpikos halra várva,
bor mellett beszélgetni fognak, és úgy érez-
tem, még annyi minden lehetséges, ha meg
tudják – tudjuk – ragadni a lehetőségeket, s
hogy boldogító a regény befejezetlensége. Na
de ez csak egy röpké karácsonyi érzésnek bi-
zonyult, gyakorlatilag nem vált be, nem tud-
tam megtartani. Talán „a szabadság lélegze-
tét” éreztem meg egy percre? Lehet, hogy eze-
ket a „lélegzeteket”, az ilyen különös, nyitott
pillanatokat kellene kigyűjteni a regényből,
felrajzolni, és akkor felképződne a mű csilla-
gos ege?

II

Visszapottyantam azonban az áttekinthetetlen szöveg földre. Egy kicsit úgy, mint az alvajáró Dávid gyerek az utolsó előtti fejezetben, amikor „magas barázdára szántott őszi földet látott a fölgyűrődött szőnyegen”. Körülnéztem. A strukturalista beütésű, elég primitív „térképemen” van két feltűnő, fekete folt, mely más, mint a többi, csak néhány vékony szála fut át következő kötetbe. Az első fekete folt a második kötetnek épp a közepén, az egész műnek pedig körülbelül az aranymetszéspontján található. A számozásom szerinti [20], MINDENT SZÉTSZAKÍT című fejezetről van szó, melynek java része az 1956-os forradalom napjaiban játszódik a pesti utcákon.

A fejezet elején megjelenik a regény két latens, a mély háttérben árnyékként kirajzolódó főszereplője, anya–apa–helyettes figurája, a lábatlan második világháborús hadirokkant meg a felismerhetelenségig összeégett arcú nő. Demén Kristóf, a főszereplő, „kikáltó” fiatalember (őt, mivel első személyben is beszél, valahogy a rivaldán innen látom, közelebről, mint a többiekét) egy-egy megrendült pillanatában eleven metaforaként bennük látja az elvesztett szüleit; mintegy a történelem szerinti szüleit a vér szerintiek helyett. A két nyomorék máskor és más alakban is megjelenik a regényszínen, mindannyiszor a legellentmondásosabb érzelmeket váltva ki mind a szereplőkből, mind az olvasóból – a zavaros szégyen, a szánalom és a félelem keverékét. A regény legvégén is ott van: „*Lehet, hogy vizet kért, lehet, hogy halálért könyörgött azon az idegen nyelven, mely kisebbségi ajkán és száradt torkán még egyáltalán felfakadt.*” Emberi és történelmi katasztrófa élő hús-vér jelei ők, és nincs hozzáférésünk hozzájuk; a rettenet s valami hátborzongató szentség aurája övezi őket.

Ebben a „fekete” fejezetben ez a két nyomorék figura a második világháborúból közvetlenül átvezet 1956-ba, a forradalomba, ami hasadékszerűen nyeli el őket, és egy örült robbanással, omlással ér véget. Ennek a fejezetnek a főmotívuma a kenyér, a megszerzett kenyér elnyert vagy áhított boldogsága, illata és a hiánya, ami bizonyos ponton túl, érthetően, mindenre képesít: „*senki nem felelős többé önmagáért és a többi emberért.*”

Civil szemszögből, a tizenöt éves Kristóféből érzékeli az olvasó a történelmi napokat,

a hétköznapiak visszáját; fordított, vészterhes ünnepnek tanítja. Az ésszerűség betartásának készítése, valamint az ész fenyegetettsége forrón ütközik, a ráció szétrobban, az elme szétzaggattatik. Bizonyos pontokon nem lehet gondolkodni, hanem élni vagy halni kell. A pontos tömeglélektani megfigyelések nyomán felképződik valami embermonstrum, mely egyszerre rettenetes és megejtő. Az ágyúcsó, mely reá fordul és eldördül, ez az ágyúcsó a tárgyilagosság hatványozott fokán létező, minősíthetetlen entitás, nem metafora, de több, mint ami; érthető, holott ésszerűtlen és megfellebbezhetetlen, mint a gyilkos halál. A gyilkosságnak ez a történelmi módusza, a halál humán hasonmása, amit a férfiember a saját képére és hasonlatosságára teremtett, az egész műben ott kaszabol. A kép, melyben megmozdul a cső, s lágyan leereszkedik, lángnyelv süvít ki a csövön, megrándul a tank, iszonytató detonáció hallatszik, omlás, zuhanás, porfelhő száll fel, minden szakad, ez a látomásos, mégis dokumentatív kép, melyben némaság és iszonyú zaj valahol egy, számomra olyan a műben, mint papíron a vízjel. Mindenütt ott van. A természetes halálnál sokkal, de sokkal szörnyűbb, gonoszabb rettenet és fenyegetettség emblémája. A gonosz huszadik századi szimbóluma, melyhez képest mulatságosan emberek a középkori ördögfigurák.

E fejezet pokoli larmája, ha egyet ugrunk, a [22], AZTÁN ÖTVENHÉT NYARÁN című fejezetben folytatódik a Keleti pályaudvaron és a robogó vonatban, egy keletnémet gyermeknyaraltatási akció keretében, mely formai szempontból a második világháborús transzportok parodisztikus ismétlődése.¹ Ezúttal a felnőtt magyar állampolgárok megadó tömegét látjuk rendőrkordon mögött, s a jelenet, kicsiben, egy olyan szituáció kialakulását szemlélteti, mely az elkövetkező évtizedekre – a közelmúltunkra – lesz jellemző. „*A forradalomnak most aztán tényleg vége volt*”, állapítja meg végül az elbeszélő, a vonatok elindulásának pillanatában. Hangszórók, rendőrök, idéttlen búcsúzkodások, kaffkai rendelkezések. Olyan szétszakíttatás és kormányzás ez, amikor a tömegeket viszik, hurcolják, hajtják, lökdösi: a társadalmi-történelmi kiszolgáltatottság huszadik századi ösképe. Számos változata jelenik meg a műben: elhurcolnak egy embert, kettőt, sokat; eltépetnek párokat, csoportok, családok; visznek, úznak gyepeket, nőt, népet.

Erre a fejzetre esik az apátlan, anyátlan Kristóf tágabb családon belüli taszigálásának ecsetelése is, amire a felnőtt fiú majd ellenállással, a familiarizmus megtagadásával válaszol. Mire tizenkilenc-húsz évesse érik, jó kisfiúból rossz fiúvá, hálátlan családtaggá lesz, megtagadja az engedelmességet. Fordított nevelődési folyamatot látunk, „kinevelődést”, ami szintén több változatban jön elő a regényben. „*Kismerjük magunkat egymás hazugságai között, s ettől lesz belőlünk egyetlen nagy család*”, fogalmazza meg az elbeszélő a fiú többéves tapasztalatát, ami az elbeszélte világban az '56 utáni egész magyarországi társadalomra is vonatkozik, és az utálat táptalaja. A regény egyik sávja – főleg Demén Kristóf és Vay Klára története – a meghittén hazudozós élet- és szemléletmóddal való szakítás drámája. A lázadás szcénái csakúgy végigkísérik a regényt, mint a kiszolgáltatottság képsorai. A lázadó indulat legpregnansabbán Klára minden és mindenki ellen, „Kristófért” ágáló dühében jut kifejezésre: „*Lázadjon fel, minék türi. Miért nem lázad föl a családja ellen, hát ez egy rettenetes társaság lehet, legalábbis így, az elmondása alapján. Legalább ellenük lázadjon, ha már mást nem csinál.*”

Ez a regény nem '56 legendáját, hanem a kenyér-víz-levegő szempontú civil, „eredeti” történetét hozza felszínre, és a forradalom szét hazudásának is a hétköznapi folyamatát mutatja meg. A kamasz felkelőt, Pistit néhány év múlva mint besúgót és sárrészegen gyötrődő fiatalembert látjuk viszont. A megtorlás, mindenki szorongásának és kölcsönös gyanakvásának vetületében mint tartósított közállapot tárul elénk. Mindenki mindenkiről el tudja képzelni, hogy besúgó, ami bizalmatlanságot, ugyanakkor furcsa cinkosságot is szül. Még a mindenkori logika is fel-felborul. Varrót, a lelkeszt azért inzultálják, mert a fiát a megtorlás során kivégezték, és ez az azért, mert logikusnak számít. Az az állami és állampolgári ügyintézés, amit Karakas elvtárs, az államférfi bonyolít a Lukács uszodában, mint valami maffiózó, köznapi valóság. Az elbeszélő egy helyütt „*törvénytelenségtől és korrupciótól átszótt, gyűlölködéstől, sértegetéstől, megalázottságtól és kicsinyes irigykedéstől áthatott környezet*”-ről beszél, a húsz évvel ezelőtti időkre értve – ez, úgy látszik, a honi történelmi állandó.

A kiszolgáltatottság a történelemnek, a korrumpált társadalomnak, egymásnak és magamagunknak (ami a családban összefilcesedik)

a regényben egymással vetekedik, és folyton csapdaszerkezeteket alkot. Közben az egyéni történelmi eseményekkel analóg folyamatok történnek, a testben-lélekleben is korrumpált ügyek, kataklizmák, katasztrófák, tiltakozások, felszabadulások és rendszerváltások zajlanak. A békét a hazudozásokban való ott-honosság, a bennük és velük való szédelgés és a sunyiság meg az elhallgatások jelentik. Az ilyen homeosztázis azonban nyomasztó és borulékony. A forradalom és a bukás, a mézárulás, az első és második világháborús szenvedések és szenvedélyek megtörténnek a testben, és megtörténnek valamikor messze, valaki másban is, akárcsak fordítva: az egyéni kataklizmák történelmi katasztrófákban folytatódnak. Mintha a történelmi események nemcsak a kronológiai időben jönének-mennének, hanem beírnák magukat az időtlenbe és a testekbe is. Elmúlnak, és mégsem múlnak el; nem történetileg is számon vannak tartva valahol titokban az emberben. Az elmúlt száz év ebben a regényben jelenvaló, a „*néma tartomány*”-ban csakúgy benne lakik, mint a pszichés elfojtások. A Döhring fiú, a tanú, épp ettől zavarodik össze: föltör az óvott testében a történelem, bemozdulnak a mélyebb késztetései, ő kilép a saját élettörténetéből, rányit a világra, és ezt – lévén teljesen fölkészületlen az életre – ép elmével aligha tudja elviselni.

A tömegnek mint monstrumnak – „*sötét massza fortyogása*”, áll az előbb tárgyalt [22] fejezetben – az egyéni monstruoizitása felel meg, és viszont; a kicsapongások és a becsapások személyesből és személyközből átcsapnak kollektív szintre, és fordítva: egymást gerjesztik. Káoszban zajló rendeződések és bomlások ezek, melyek bizonyos sebességen és intenzitáson túl robbanással fenyegetnek. „*Ilyenkor semmi más nem marad, mint a sors kegye, a véletlen, a szerencse*”, olvassuk az '56-os [20] MINDEN SZÉTSZAKÍT című fejezetben, melynek témája már a [18] MÁSKÉNT NEM TOMBOLHATOTT címét viselő fejezetbe ágyazva megpendül – az egész mű kulcsnapján, 1961. március 15-én, Kristóf és Klára szerelmének születésnapján, mely egyben Kristóf névnapja –, az „*alkalmas pillanat*”, a *kairosz* (a beteljesedés és a döntésre való felhívás) beköszöntésének elnyújtott, tényleg viharos, nagy pillanatában. A mű e dramaturgiai csomópontján (a közepén), amikor a szerelmek új élete megnyílik, öt év „földcsuszamlása” a budapesti pincemélyekbe vet ben-

nünket, és amit – a transzcendencia betörését – a görög tragédiában égi jelek kísérnek, azt itt a bombázás valószerűtlen látványa festi alá: „Az épület három emeletének magasából, az éjszakai égről verődött vissza a vörös lángolás. / Olyan volt, mint egy gigantikus árnyjáték, égi nyaldosás.” Ezzel együtt jár a forradalmi napok népi realizmusa: tehetetlenség, szomjúság, sírás, füst, okádás, „fiziológiai szükségszerűség”, valamint a forradalom utáni éveké: bizalmatlanság, tehetetlenség, levertség. Ismét egy jele a kompozíciós logikának: nem véletlenül süllyedünk '61-ből '56-ba, hiszen a szerelmesek ekkor emelkednek fel a szerencsétlen napból (emberéleteket olt ki ez a rendőrállami március tizenötödike) és a maguk személyes, történelmi kontúrú szerencsétlenségéből a sorsfordító döntéspillantatukba.

Hangsúlyos helyen, az utolsó [37] „rendes” fejezetben, az ÁLL A BÁL-ban (mely után két, a sorokból kilógó zárófejezet következik) ölt még testet – jobban mondva maszkot – a forradalom utáni korszellem 1956 utcai szilveszterének karneváli ábrázolásában, mely a felkelés napjainak „pokoli lármáját” ismétli parodisztikusan a tutulásokkal, ordibálásokkal és „a tömeg féktelen belső némaságával”. „Csak a rá következő nap, az új év első napja lett olyan, mint ha örökös éjjel maradna utána a süket utcáival.” Ennek a „karneválnak” a még fokozottabban parodisztikus ismétlődésére kerül sor az 1961. március 15-i frenetikus házibuliban. Az „alkalmas pillanat” kegye, mely a szerelmeseknek „a szabadság lélegzetét” hozza meg, ilyen világba kavarr bele. A két kulcsnapon, 1961. március 15-én, valamint 1989 karácsonyán egyaránt szélvihar dül – gyönyörű, hangzó tájképek vannak róla! –, s olyan ez, mint Szophoklésznál a hirtelen támadt forgószelel, a földön fényes nappal végigsöprő fürgeteg, az örvénylő „poroszlop”, mely az égből jön, és a földtől emelkedik az ég felé.²

III

A regény eseménysorai mind egészen pontos vagy megközelítő dátumokhoz köthetők, az elbeszélés többé-kevésbé engedelmessé válik az ember nem túl sokatmondó keltezési kényszerének. A huszadik század nem enged: a két világháború és '56, valamint még 1989 is kíméletlenül megköti a képzeletet, az álmokat, a személyiséget; nyomorékot, neurotikust, ha-

lottat, iszákost, zavaros fejű, kósa lényt, hazugot, gyilkost, árvát, züllöttet, tönkrevert vagy másokat tönkretevő egzisztenciákat csinált belőlünk a saját hozzájárulásunkkal vagy anélkül. Az első fejezet 1989-ben játszódik, az utolsó, '61 nyarára tehető fejezet végén pedig (ekkoriban kezdték építeni a berlini falat), mint a talajvíz, följön egy második világháborús képsor a lábatlan sebesültektől (mintha végigarszolna az egész művön!), halottak és haldoklók lepik el a talajt, átokföldje ez, tévelygőkkel, szomjazókkal és fertőzött kúttal. Az utolsó fejezetben Bizsók, a derék munkásember, második világháborús túlélő, úgy van, hogy „*ébredésével őrizte álmát, s múltját őrizték álmai*” – az elmúlt események alvajárnak benne, s felettébb éber hétköznapi életén „*átdereng a régvoltak tudata*”. Még mindig azért imádkozik, hogy viszontlát-hassa parancsnokát, mintha még valami dolga lenne vele, adóssága, vagy ellenkezőleg? Az első kötetet indító Döhring-szál szintén a háborúba gombolyodik le. A diák is háborút álmodik, és úgy érzi, hogy ezzel neki még valami dolga van. Csak nem tudja, hogy mi, és ez az üres hely is az olvasót szólítja fel. Az „*elpusztított emberek és tárgyak eleven lelke*” bolyong ebben a műben, az elmúlt század. Utánunk nyúl.

Második olvasásra, túl az első meglepődéseken, elképedéseken és megbotránkozásokon, kihagyásosnak bár, de koherensnek érzetem az egész művet. Ebben a regényben annyi minden széttart, de mégiscsak **majdnem** minden mindennel összefügg, csak másképp, mint ahogy azt a beiskolázott gondolkodás forszírozná, másképp, mint hinném, mint „kellene”, és nem úgy, ahogy a műfaji normatívak megkívánják. Persze ez a „majdnem” hasadékká válhat, és a szereplők lelke hasad is. A forma nem leplezi a repedéseket, réseket, az író nem gyógyítja be a sebeket, az elbeszélő egy ponton túl tehetetlen, nem tölti ki az üres helyeket, melyeket azonban nagyon látni. Az olvasó következetlenségek, véletlenszerűségek, esetlegességek, felemás képtelenségek, ellentmondások özönében merül el, figyelmen kívül kell hagyni; résen lenni. Közben pedig elbűvölően valószerű alakokkal, tapintható karakterekkel és történelmi, társadalmi konkrétumokkal, tényekkel van találkozása – csak ezek az életszerű figurák másként működnek és mások, mint az olvasmány- és személységek alapján gondoltam volna, s a konkrétumokat meg a tényeket elforgatja a

kontextus. Amikor felszínre bukkanak, előttem a nehezen szavakba ölthető látomás egy korról, a huszadik századról, amint nyeli be az életeket, s a bonyolult, bár olykor leegyszerűsödő emberszerkezetről a torkában. Az ördöglakatszerű vagy könnyebben átlátható személyiség szerkezeteket a hazugságok sűrű anyagú tapasza borítja, és a „szabadság lélegzete” teszi sugárzó lennyé, ami ritka pillanatokban érhető csak tetten két ember, nem biztos, hogy két élő ember, és nem lényeges, hogy milyen nemű emberek között, a közösség nem biztos, hogy közösülő pillanatában. Sőt ember és táj (a szerves világ) között, egy időtlen pillanatra. A szép és a förtelmes összecsúszik, szétválak – megmutatkozik „az örök ígéret szépsége és iróniája”, s ezen is túl valami engesztelhetetlenség.

„Némán és megbívtólten néztek egymás szemének mélyére, átnéztek a szemgolyó domború fényeiben és tükröződésein” – egy ilyen mély és tág pillanat/pillantás már-már botrányszámba megy, még egy kemény náci is kiborít, aki „a bosszú szép angyalát” érzékeli benne, mert ha nem vigyáz, még felkavarja rendezett, arisztokratikus életét és személyiségét. De bizony vigyáz! A második kötet közepéről, az '56-os Budapest-ről engem a térképem a harmadik kötetbe vezet, a nácihoz, a [27], [29], [31] dahlemi fejezetek levendulaszínű mezőire, az akkordhoz, melyben a legrégebbi, az első világháborúból szóló hangok hallatszanak, s a negyvenes éveken keresztül átkötnek a jövőndöbe, a másodikba. Frivolán hangzik egy ilyen értelmezői mondat – még jó, hogy a regény végig messzemenően empirikus, „tapasztalatban tocsog”, mint Nádas Péter írta egy esszéjében a műfajról, s bár az elbeszélő reflektál és elemez, de mindig inkább csak az ittre és mostra koncentráll, s nem gyakran bocsátkozik nagyvonalú megállapításokba. Arról, amit történelemnek nevezünk, nem beszél, hiszen ő nem lát rá: benne mozog az anyagban.

A MINT EGY FINOM ÓRAMŰ című [27] fejezetnek egy remek, élettörténettel megalapozott jellemábrázolást köszönhetünk. Otmar Freiherr von der Schuer báró a regény legmarkánsabb megfestett karaktere, vagy inkább a legmarkánsabb karakter, mert még régi vágású német férfiú. A narráció is úgy indul, mint-ha hirtelen egy régi jó regénybe lapoznánk bele, egy Fontanéba, ám hamarosan kiderül, hogy irónia csillámlak a jeleneteken, és az író titokban kesernyésen mosolyog – ha ugyan ez még

mosolyoknak nevezhető – a kedélyes, polgári regényes scenárión, és voltaképpen parodizálja azt. Nádas egyébként az egész műben a legfinomabb iróniával és paródiával él, mely lazúrként és árnyékolásként van jelen az elbeszélésben, kimondatlanul. Egyrészt mert nem engedi meg az elbeszélőnek, hogy túl sokat tudjon, másrészt mert olyan közel szeret hajolni a figuráihoz, sőt beléjük, ami messzemenően a (meg)értést fokozza fel az ítélet és a gúny rovására, és az embereket nem egymástól különbnek, hanem különbözőnek tartja, noha egyszersmind a közöset is felfedezi mindannyiunkban.

Von der Schuernak, a Fajbiológiai és Örökéletani Kutatóintézet direktorának az életében és a jellemalakulásában rámutat egy olyan törsre és forradásra, mely történelmi érvényű; akár az arisztokratikus embertípus, a nemeség nyakcsigolyatörésének és az európai elit kultúra mellsebének és nyelvi törésnek is nevezhető. Von der Schuer, a tőkéletes német katonameger, a kiművelt, hibátlanul felépített, fegyelmezett, „finom óraműként” ketyegő mintaszemélyiség az első világháborúban tömegmészárlásokat vezényelt, és olyan tapasztalatokra tett szert, melyek szétrobbantották ember- és világképét a vallásával egyetemben. Csak ezt nem vallja, nem vallhatja be, mert sem a neveltetése, sem az osztálya, sem az alkata nem képesíti erre, meg szava sincs rá.³ Amikor a fejezet elején kilép a templomból, a fényes látszat ellenére tulajdonképpen már csak egy összefoldozott bábu, egy még jól működő emberszerkezet. Az első világháború mint irreverzibilis, katasztrofális károsulás az emberi fajon e fejezetben a regénytestbe úgy beleváj, hogy az egész műre nézve meghatározóvá válik. Von der Schuer metaforikus „belső vérzése” a hagyományos realista regénynek is a kimúlása, hiszen a frappánsan megcsinált, markáns, következetes karakter nyúlik ki vele. A XIX. század lejárt.

Ám ennek a „finom óramű”-nek a meghibásodása hibátlan belső következetességgel és elbeszélőerővel van ábrázolva, akárcsak az ezt követő „forrasztás”, azaz a gyógy mód, amire Von der Schuer a korszellemnek köszönhetően rájön, s ami nem más, mint a faji eszme. Közben szerepel egy epizód, melyben Von der Schuer kommunista lázadást ver szét – a beékelt, példabeszédszerű katonatörténet tanulsága szerint itt üti fel a fejét az az amorális,

pusztító cinizmus, ami ezentúl bizony, más-más fokozatú és nemű destruktív erővel, az egész európai elit kultúra és politika jellemvönásává válik mind a mai napig. A faji eszme pártosza a fejezet tanúsága szerint az első világháború emberevő orgiája s a kommunistaüldözés sárrészeg dührohama utáni katzenjammer boldogtalan sivárságát kiváltó áltudományos, a vereséget kompenzáló ocmány úri passzió; hitetlen világnézet és primitív valláspótlék. (Félreértés ne essék, Nádas mint szépíró nem véleményez, hanem ábrázol, és az elbeszélő nem ítél, viszont az olvasó természetesen megteszi ezt, ki hogy; a labdát el kell kapnia.)

Az író a maga páratlan, analitikus pszichológiai éleslátásával és lélekábrázoló tehetségével a bordélyok és vörös bársonyos mulatók dugitereibe szorult és ott dorbézoló, az önzésben és a megalázásban tenyésző, füledt szexualitást összefüggésbe hozza az ugyancsak dekoratíván leplezett gyilkos, cinikus kegyetlenséggel. Ezek is „*párhuzamos történetek*” ugyan, és az elbeszélő semmi ok-okozati kapcsolatot nem erőltet, az elbeszélés azonban a maga anyagszerűségében kihozza a bonyolult, áttételes összefüggéseket. (Ezért is fontos az aprólékos részletezés ebben a műben: hogy lássuk az anyagot magától domborodni, redőződni, és ne belemagyarázások irányítsanak. Lehet, hogy én rosszul látom a domborodásokat, a fényárnyékok: olyan képeket nézek, melyek szavakból vannak.) Von der Schuer és Thum bárónó szexualitásának működése, a boldogtalanságukat csak fokozó képmutatásuk, megjárt szott makulátlanságuk érthetővé tesz egy olyan személyiségkonstitúciót, melynek keretében erkölcsileg és tudományosan kifogástalannak, mi több, előrevívónak találtak a gyerekeken végzett faji szempontú vizsgálatok és kísérletek, vagy épp az emberi szemgolyók szorgos gyűjtése. Nem arról van szó, hogy az effajta emberek „perverzék” volnának – hiszen mindannyian azok vagyunk, s így a fogalom értelmetlen –, hanem arról, hogy a történelem és a társadalom (a korszellem, a környezet, az eszmények, a szokások) meg az alkati és neveltetési adottságok hatására milyen megoldásokat keres, kereshet az egyes ember az életben vagy – ami nem mindegy – a szinten maradásra. Mi a választék, és mire visz rá a lélek. Von der Schuer például az életkrízisére találta optimális megoldásul a faji szemléletet és a faji projektumot, akárcsak Thum bárónó, aki a saját

törvénytelen gyereke iránt érzett gyűlöletét dolgozta fel, mi több, tette társadalmilag hatékonyra a kutatómunkájával. Von der Schuer nem tudta másként elviselni, amit a fronton és a bordélyban másokról és önmagáról tapasztalt, mint az újpogány faji vallásával, melyben az individualitás lényegtelen, és csak a tudományossá hamisított, a primitivizmusát tudománynak hazudó közösségi elv számít, melyben, mint Schuer professzor magyar követője, Littay Lehr István gondolja, „*a közös elem mint egy felülírja az individualitást*”. Az individualizmus csődje olyan mentális esemény, melynek következményei a modern társadalmakban katasztrofálisak.

A két napsugaras berlini fejezet nemesi környezetében feltűnnek a történetírásból jól ismert náci nevek, Hitlerét és Mengelét is beleértve, és Horthy Miklósé is. Ezek a jelek nagyon is elkomolyítják a fikciót, és a fejezeteket bekötik a regényegészbé, a csillámló iróniának pedig baljós, sötét fényt kölcsönöznek. A schueri megnyerő személyiség, a kötelességszerető hazafi, jó katona és „*talpig férfi*” képletének összeomlását⁴ mindennél jobban szemlélteti az a jelenet, melyben a báró halovány, az apja által mélységesen megvetett fiacskája a represszió hatására összeesik, s amely rímél Kristóf gyerekkori elájulásának jelenetére az *EZ A VERŐFÉNYES NYÁRI DÉLUTÁN* című [34] fejezetben. (Mindkét, egymástól jó évtizednyi távolságban lévő részben zavartalan, gyönyörű nyár van.) Thum bárónó gyűlölő kisfia, a mokány Hans von Wolkenstein az azonos című [31] fejezetből, a szörnűy intézetből, ahol kis híján sterilizálják, Moszkván át kerül évtizedek múlva Budapestre.

A fajkutatás céljaira használt annabergi internátus ábrázolása az „iskolaregények” iszonyatos műfaji paródiája és tanulságaik összefoglalása. A nevelődés végkifejlete itt a gyereköngyilkosság. A kisfiúkon folytatott állandó méricskélés és a gyerekanyag módszeres studírozása (melynek gyakorlati eredménye a sterilizáció) ugyanakkor a modern szcientizmus paródiája. Maga a kísérletvezető, Schultze sem hisz a saját tudományában. Oda jut, hogy „*csak a kivételes létezik, magának az egyedinek vannak törvényei, igen bensőséges, kívülről feltárhatalatlan törvényei*”, és lemond arról, hogy az adathalmazban „*összefüggéseket keressen, kapcsolatokat, keresztkapcsolatokat vagy akár párhuzamokat*” (mindazonáltal a gyerekeket módszeresen gyöttri).

Máris összefüggéseket keresek, ha azt mondom, hogy ez a mondat akár a regényre vagy az olvasatára is érvényes lehet, és talán cáfolom, amennyiben relációkat, kapcsolatokat, keresztkapcsolatokat, párhuzamokat, összecsengéseket, csomópontokat fedezek fel a történetek között a terjedelmes, egészen kivételes műben. E fejezet végén néhány bekezdés a gneisz geológiai leírása. A közet szerkezetével, összetételével foglalkozik; metaforikus értelemben a PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK struktúráját adja meg, amikor a rétegeltségéről, „*a szerkezetében uralkodó párhuzamosságok*”-ról (szalagok, rétegek, nyalábok) beszél, megengedi a „*függőleges sorok*” szerinti párhuzamosságot is, és említést tesz ezüsterezetéről. A közetleírásba és az ezüstbányákról szóló kis részbe ékelődnek a bekezdések, melyek arról számolnak be, hogy Schultze hogyan vett gipszmintát az elkábitott és hipnotizált fiúk ágyékáról, melyeket aztán Schuernak továbbított.

A lecsupaszított, manipulációknak kitett meg az aktor férfiágyék – részint mint a *teljes kiszolgáltatottság-hatalom* és a *felindulás-élvezet* fokmérője –, a fenti hasonlatnál maradva magmája a regénynek, melyről még soha próza nem szólt ilyen leplezetlenül, nyíltan és érzékenyen; objektíven és szubjektíven, a biológiai-fiziológiai és lelki-szellemi, sőt társadalmi szempontból egyaránt. Ha a gneisz a forma, akkor a szexuális, erotikus ágyéki-lágyéki rész a lágy és eruptív tartalom metaforája. Madzar Alajos (egyébekhez Schuerék kortársja) gondolatát követve: „*Mintha teste nyálkahártyától érzékeny, nyers bensőjét fordították volna ki a napvilágra a követelőző istenek, egy olyan belső szervét csupaszították volna le, amelynek nem volt a test más felületeihez mérhető esztétikája.*” A regény ama részeinek, amelyek szintén megejtik ezt a „*kifordítást*”, azaz lecsupaszítják a férfiágyéket, és ábrázolják a gerjedelmet, az önkielégítést vagy a nemi aktuásokat, szintén nincs „*mérhető*” esztétikájuk,⁵ ám kétségkívül van igazmondó erejük.

Von der Schuernál, Mengele mesterénél a kielégülés egyáltalán nem a szerelem élvezete, hanem „*személytelen felindulás*”, miként a rasszizmust tőle is tanuló Lehr István esetében. Személytelen kék, ami nem a másik személy testét-lelkét élvezzi (aki egyébként emez erkölcs szerint csakis prostituált lehet, hisz a feleség nem lehet a vágy tárgya), nem is önmagát, mert ezt a prűderia nem engedi, hanem áttér a hatalom vagy a „királyi többsz” élvezetének

szférájába. Minden ember szexualitásában van szadomazochista hang vagy felhang és személytelen vonás, de ezeknél valóságos konverzió zajlik le. A politika a férfi és a női szexuális fantáziákba is elér. Amikor Schuer nációvá válik, élvezetének mikéntje és az istenképe változik át (vagy fordítva), mint ezt az a jelenet is szemlélteti, melyben a kommunizamészárlásra készülő rangos német katonák körbe állnak, és diadalittasan, pogányul keresztbe pisálnak. A BOSSZÚ SZÉP ANGYALA című [29] fejezet arról szól, hogy a természetes erotikus érzéseket miként írja felül a rasszista retorika, miként válik a játékos erősz botrányossá, a faji eszme pedig helylissé és normálissá. Még tovább is mehetünk: egyenesen nekrofil fordulat történik, hiszen a tetemekre tevődik át a testi kíváncsiság és a szenvedély. (Ezen a ponton sűrűlódik Schuerék, valamint Kienast/Döhring obszessziója a tetemmel.)

Körülbelül ebben az időben, 1938 tájékán játszódnak azok a magyarországi fejezetek, a [17] egy része, [19], [21], [23], [24], valamint a [26] és a [33] egyes részei, amelyek a berliniek itthoni pandanjai. Bellardi László, a magyar dzsentri életének csomópontjait gyermekkorától ötvenvalahány éves koráig (talán a haláláig) végigkövethetjük. Egy rokonának a neve Von der Schuer környezetében bukkan fel, s ő maga világnézetileg a „*vén fasiszta*”-nak is nevezett Lehr professzorhoz, a könyv agyalágyultan halódó és halott árnyékfőszereplőjéhez kapcsolódik. A nagyon részletesen kibontott figurában a világnézet, a szemlélet, a lelkület és a szexualitás bújócskája, hunyócskája a személyiség minimumszintű összefogásának, fönntartásának módozata; a csalások, csúsztatások, mások és önmaga félrevezetése, a „*mellegondolkodás*” a megmaradás egyetlen lehetősége. (A személyiségrészeknek, -aspektusoknak ez a belső játéka vagy játszámja a szereplők többségénél megvan, itt viszont uralkodik, és a vaskövetkezteségű Schuer-féle konstitúció elmentéte.) Az egész személyiség tökéletes megoldhatatlansága csak a folyamatos, rugalmasságnak tetsző hamiskodásban marad egyáltalán élhető, túlélhető. Bellardinak az élete nagy szerelme is végzetesen és kizárólag elviselhetetlenül pokoli formában nyilatkozhatott meg, és csak az engesztelhetetlen szerlem végét átkínálódva volt ő önmagával szintűgy elviselhetetlenül önzonos. Bellardi Koháry Elisa miatti gyötrődése hasonlóképp „*az éjszaka legmé-*

lyén"-állapot regénybeli kivételése, mint a háborús és látárlátomások. Bellardi is a gyilkolásban akarná megérezni „a szabadság lélegzet”-ét. Csakhogy ő semmiben sem radikális, tulajdonképpen önmagával korrupt. Kvázi felszabadítóan hat rá a gyerekkorában betanult „faji obszerváció” meg a „fajvédelemben” átköltött, gazdátlan szenvedélye, ám az elbeszélés feltünteteti személyiségének azt a részét is, mely ezt sem veheti komolyan; a rövidke tisztánlátást, amelyből viszont számára nem nyílik életút.

A faji gondolkodás frenetikus irodalmi leleplezése az a rész, amikor Mohácsnál⁶ a hajón Bellardi előadja barátjának másodkézből vett világnézetét ([23], MINDEN MAGYAR ELVESZETT), és beszédéből csak úgy süt a hamisság, az alaptalanság, pedig nyilván azt gondolja, amit mond. („Eredetileg mintha tudta volna még, hogy mi az, ami nem így van, hanem egy taktikus manőver kedvéért keresztelte át.”) És azért mondja boldogan és diadalmasan, mert képtelen megvallani az élete csődjét, amibe kis híján belepusztult, pedig ez ritka hiteles órája volt. A regényből azt is megtudjuk, hogy ez az elegáns, úri antiszemitizmus negyed évszázad – háború, sztálinizmus, börtön, deklaszálódás – után is a személyét valamelyest megtartó eszmei erőnek, jobban mondva protézisnek bizonyul, olyannyira, hogy az egyetlen fia, a Schuer fiához hasonlóan halovány kis Bellardi életét is erre az ideára meri bízni. Nem mintha hinne benne: hanem működni látszik. Egyáltalán a felületessége és a sviháksága teszi számára lehetővé boldogtalanságának elviselését.

A másik fontos korabeli szereplő, vitéz báró Bellardi László ellenpárja, „férfimása” és szerelmes gyerekkori barátja Madzar Alajos, az iparosivadék, külföldön végzett építész, akiben a klasszikus magyar avantgárd, a konstruktivizmus szellemisége ragyog fel. Amiként a levitézlett báróban „két párhuzamosan kapcsolt program” gyanánt fut a játékos, intuitív és rögtönző, sumák, nagyon is elbájoló szellemiség, valamint az ostoba, merev és gyilkos eszmerend – mindkettő mélyén gyűlölettel meg a lefulladás szerelmi készséggel – , úgy keresztelzi egymást Madzarban az aggodalmas görcösség, erotikus gátlásosság meg a tisztaságra, geometrikusságra törekvő, kreatív puritán szemlem. Mélyén az anyagszeretettel csakúgy, mint a misztikus, ám gyakorlatilag sem tehetetlen elvagyódással. Ahogy Szemzőné jegyzi meg róla magá-

ban szerelmes éleslátással: „bronznál súlyosabb és szárnyalni fog”. A regény bravúrainak közé tartozik Madzar Alajos lelkületének ábrázolása a maga teljes ellentmondásosságában, szintekre fejtve és egybelátva, akárcsak a két barát viszonyának taglalása. Bellardinak ideológiája van, Madzarnak viszont utópiája – mindketten a tagadni való „én” és az eszményi „mi” között vergődnek, és az utóbbi felé hajlanak. Bellardiban (ön)gyűlölet fortyog, a világlátott Madzarban viszont (ön)megvetés; lenézi az anyját és az egész álságos, korrupt, nyomorú magyar valóságot. (A regényben számos nagy gonddal, élethűen és megragadóan megfestett háttérfigura szerepel, ezek közé tartozik a német Madzarné is, aki folyton süt-főz, etet, rendet rak – a nőfigurák közt ez a népies asszony a férfiak iránti szolgálalkúságát a világ felé előítéletes agresszivitással ellensúlyozó száraz, kemény típus képviselője. Formai szempontból a népi irodalom takaros, házias asszonyainak paródiája.)

„Vannak átlátható keretek, rések, keresztvezetések, csikok, csomópontok, amelyek segítenek, s talán létezik egy szerkezet, amelyet megismerhetsz”, véli a mérnök, s nemcsak megismerhetőnek, de tervezhetőnek és funkcionálisnak is szeretné látni a világot. Elhivatottságában nemcsak az összekutyult honi állapotok, hanem saját lelkének hiánykrátereit és szenvedélyeinek örvényeit is zavarják. Amilyen eltökélten kutat a szelleme magasabb rendű, mindent átfogó, kiszámítható szerkezet, világrend után, olyan hevesen szened a teste-lelke a mindent átfogni képes, tátongó, bevallhatatlan (szerelmi) hiánytól. Személyes kínját és vágyódását ő is átteszi többes számba, amikor „a magyarok örökös lelki típródásait” utálja, és Amerikáról álmodik.

Madzar Alajos figurája is remekmű, akárcsak a dzsentrié. Avantgardizmusa, finnyás undora mindattól, ami magyarosan felemás és avított, a „tisza lap”-pal ambíciója, szakértelme és mérnöki elhivatottsága ellentétben áll a nemzetben és fajban gondolkodók érzületével és világnézetével, utópiája viszont mai szemmel nézve naiv, ugyanakkor (Szemzőnéhez hasonlóan) a túltengő intellektualitás és a disszimuláció hübrisze terheli. „Lelki betegségek és érzelmi nyavalyák árnyéka ne lépjen tudata küszöbére” – áll íratlan manifesztumában, miközben roppant lelki fájdalommal és zavarodottsággal küszködik.

A két férfi barátságserelmének ábrázolása a SZORUL A HUROK című [33] fejezetben – amint a taxisofőrre vált Bellardi fejében végigfut – a regény egyik megváltó érzelmi csúcspontja, melyből a halállal, a sorssal vetekedő szeretet sugárzik. Ez a szeretet is szerelmi háromszög – sőt hatszög – keretében kap lánggra, mint Nádasnál mindig, és néhány percre céltalanul felülmúlja annak gyűlölködő, gonosz, bosszúszomjas (ödipális) energiáit. Nem birtoklásban, nem is testi közösségben teljesül be; nem teljesül be, mert nem teleologikus, homályba vész a kezdete, nincs folytatása, és nyitott a vége, idegen ezen a földön, kínból és hiányból (meg a gyerekkorból) táplálkozik, s többnyire még szóra sem érdemesül. Bellardi talán épp a halála perceiben, „tudatának *peremén áthajolva*” éli át újra, s fogja fel ezt a fura boldogságot.

A szimpatikus Bellardi is öt szájközza: dr. Lippay Lehr István professzor szelleme mérgezi a magyarországi fejezeteket, s habár háttérfigura, az egész hosszú regényben végig itt agonizál. „*Korának egyik legragyogóbb koponyája*”, ahogy az elbeszélő nevezi, habár a vége felé Kristóf szavaival „*vén fasiszta*”-nak titulálja. A regénybeli titkos fajvédő társaság és ősmagyar szervezet szellemi vezére a nacionalizmusával meg az antiszemitizmusával egyrészt a korrump szervilizmusát, gyávaságát, aljasságát és alattomoságát, másrészt elméjének ürességét fedi el. (Mint beleélős olvasó, megint elragadtattam magam; a fiktív figurák oly eleve nek, hogy, mint a régi nagy regényekben, át tudnak lépni az olvasó belvilágába, és felzaboltnak.) Fő princípiuma a „*taktikus alkalmazkodás*”, ami bárki és bármi gátlástalan kihasználását, becsapását jelenti, s ez ugyanolyan hangzatos, üres csábfogalom, mint a „magyarság” sorsa/tügye/java/érdekei, vagy mint az „*inherens kopuláció*”, amivel a kurvázásait igazolja. Lehr professzor figurájában Nádas közös nevezőre hozza a magyar nacionalizmus és rasszizmus különféle válfajait, és ebben a személyiségkonstrukcióban rámutat az ordináre, a szennyes, az ocsmány iránti nemi vonzalom kiélése és tagadása folytán előállt hamis magasabb tudatra, mely másokat félrevezető, a népiertást szorgalmazó vezéreszméket fial. A „*titkos fajvédő társaság*” szintén olyan metafora a regényben, melyben a magyar szellemi élet maig nagyon jól ismert, még mindig vezérlő és a régi szóvirágokat használó, népszerű szólama kap foglalatot. (Erős a kép, melyben a professzor,

már agyalágyultan, a negyvennyolcas csatakép előtt ül a szobában éjszaka, és kenyérhajat majszolva motyog a hős elődeivel. Az sem véletlen, hogy Kristóf, pénzsűkében, ezt a képet fogja ellopni és eladni.)

A „zsidózás” lankadatlanul és a legnagyobb magától értődéssel folyik, ettől is nagy magyar regény a PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK. Nádas káprázatos hitelességgel rögzíti a belső beszédet és az élő nyelvet is. A beszélt nyelv és a gesztusnyelv számos árama hullámszik végig a műben; a szociolingvisztikai hűség és a rétegnyelvek ízeinek esztétikai kamatoztatása arányos. (Ami azt jelenti, hogy a nyelvek utánzása nem magnófelvétel-szerű, hanem stilisztikai, retorikai eljárásokkal történik, különös figyelemmel a nyelvzenére.) Nos, a zsidózás a belső beszédben és párbeszédben is automatikusan működik; a beszélt nyelvben moderálva vagy nyersen, a gondolkodásba pedig úgymond be van huzalozva. Ha zsidónak gondolnak valakit, vagy azt sügja a lélek, hogy „*ezek zsidók*”, „*ez egy zsidó nő*” stb., akkor követhetetlen fantázia suhan át valahol a tudat mélyén. A furcsán begerjedő figyelemtől a viszolygásig és a megkívánásig megannyi rezdülést kelthet ez a képzet. Nem csak rezdülést: kő is repül, fegyver is dördül tőle. Az egyik véglet a félszidó Kristóf tényszerű megállapítása, miszerint ezek „*megjelölt emberek*”, a másik véglet Lehr professzor kijelentése, amikor azt mondja a tulajdon feleségének a tulajdon gyerekeiről: „*szültél nekem ide két zsidógyereket, és most én viseljem a konzervenciáit*”, valamint Vay Elemér átfutó gondolata: „*ezek bizony izraeliták, s ebben az olvas szállodában egy fedél alatt kell majd velük meghálnia*”. Vagy a lányáé, aki éppen hogy ki akarna próbálni az ágyban egy kis „*elátkozott*” zsidó fiút. Árulkodó az a megjegyzés is, amit az eszes Madzar Alajosról tesz az elbeszélő: „*Külföldön sokféle zsidóval érintkezett és dolgozott, egy ideig élesen figyelte is őket, mint aki arra ösztönzi önmagát, vegye észre már, amit észre kell vennie*.” Madzar azonban végül talán, Bellardi mellébeszélős csábításának ellenállva, elvágta a fejében ezt a bizonyos huzalt, és elvetette ezt a társadalmi instrukciót, csakúgy, mint Vay Klára, aki végül leküzdötte magában a belésulykolt előítéleteket. (Ha igen, mindketten a szerelem segedelmével.)

Sorolhatnánk tovább. A szereplők jó részére jellemző a változó hangsúlyú zsidózás, vagy ahogy Bellardi mondja szépen, a „*faji observá-*

ció” – a magyar agynak és nyelvezetnek szerve-sült eleme, elsősorban az úri osztályok éke (a prolik cigányoznak), olyan elfogadott obszce-nitás (bujaság, potencia, pénzfantáziák elegye, de bármi más is belefér), mely izgalomba hozza a magyar lelket. Lippay Ágost, aki külföldön nevelkedett, nem foglalkozik félzsidó származásával, unokatestvérének, Kristófnak viszont le kell gyűrnie gyerekkori szorongását, hogy „*még a zsidóknál is alávalóbb leszek, ha nem fegyelmezem magam*”. Kristóf és Klára közös nagy szerelmi-szellemi küzdelmében, melynek során mindent végigzongoráznak azért, hogy megszabaduljanak a hazugságoktól, és megtalálják magukat/egymást, szintén lejátszódik ez a daltam. Kristóf dühét, melyben a szerelmi tehetetlenség vegyül a nő zsidózása miatt érzett szégyennel, Klára a „*borzalmas katolikus neveltetése*” ellenére felfogja. Klára belső beszédében, amit az elbeszélő élénk tár, hamis-zavaros, csúszkáló diszkurzusként lepleződik le a faji eszmefuttatás.

„*Meg titkon az is izgatta, hogy zsidó vagy félzsidó, tökmindegy, csak lefeküdjének, s akkor majd kiderül a nagy igazság. Akart magának végre egy ilyen kis elátkozottat, ez is a lázadásához tartozott. Zsidóval még nem feküdt le, s mi tagadás, ez azért komolyan érdekelte, több volt, mint lázadás a neveltetése ellen. Mintha olyan, eddig megtagadott minőséget ígérne, amit meg kell ismernie, hogy más minőségektől elkülönítse, ez a művelet még hátravan, nem volt nélkülözhető. Létezik-e érzékelhető különbség. Azt ugyanis a birtokában lévő tapasztalatok alapján nem látta keresztülvihetőnek, hogy a személyiséget a fajtától el lehessen választani. Mintha erre az embernek nem lenne érzéki eszköze. Izgatta a védtelenné tett fasz képzele, hogy körül van metélve, mert ebben a várakozásban ült meg a bujaságuk szörnyű híre. A szülein bosszút állni, akik a keresztényi szarakodásukkal megkeserítették az egész szerelmi életét, tudatosan és előre megkeserítették. Nem kért az életükből, még így is te-le volt velük tömve a szája, állandóan köpködhetett. [...] Klárának ugyanakkor jólesett volna ilyen kis titkos bosszút állni az imádott édesapján, egy zsidóval összeállni, meg jólesett volna ugyanezzel a fiatalembert is jól megsebezni. Ez is a lázadáshoz tartozott, mert akkor Kristófnak semmi köze a szenvedélyhez, amivel megérinti őt. Akkor tényleg sikerül benne a zsidót megérinteni.*”

Klára belső beszédéből világosan látszik a „zsidókomplexusban” megbúvó szexuális fantázia, a mélységes mély történelmi gyökér

„*mőzesi megkülönböztetés*” és a közelmúlt történelmére vonatkozó hamiskás tudatlanság, valamint a hárítás, az acting-out és egyéb pszichés késztetések, melyeknek a tudat tálcán kínálja a „zsidó elemet”.

Vay Klárának 1961-ben nem sok fogalma van az apja életéről és társadalmi szerepéről, a közelmúlt történelméről, a holokausztról, a sztálinizmusról, „*mégis maradt benne egyfajta tartós szorongás és a saját túlzásai és torzításai miatt a szégyen, hogy ilyesmire kényszerült, ilyen hazudozásra kényszerítették*”. Klára tudatlan zavarodottsága analóg Kristóféval, Gyöngyvérével, és 1989-ben a Döhring fiúban is ez munkál. Klára és Kristóf „*a nyers öngyűlöletüket fordították egymás felé, a történelmi ingerültségüket és feldúltságukat*”, mondja az elbeszélő nagyon pontosan, és ez a fajta öngyűlölet a Döhring fiúra is áll a berlini fal leomlásának évében.

NEM TUDTÁK ELFELEJTENI – ez a fejezet cím arra is vonatkozik, hogy Bellardi és Madzar nem felejtették el gyerekkori emlékeiket, amikor kövekkel dobálták a púpos zsidó kislányt, és közvetett részesei voltak a halálának. Ilyesféle közvetett bűnrészesség réme gyötörheti Döhringet is, aki nem tudja elfelejteni, hogy a családjában nácik is voltak. És a regény szereplői közül még sokan nem tudták elfelejteni azt. Ez az „*azt*” a zsidózás beteljesedését jelenti, és olyasfajta borzadályos aura lengi körül, mint a szexuális obszce-nitást meg a legintimebb szexuális fantáziákat – miként Madzar és Bellardi esetében a kettő össze is csomósodik. A shoa nyers valósága persze messze más, a különbség óriási. Bellardiék csak gyerekcsínyt követtek el, az antiszemitáknak csak a szájuk jár. A regényben részletesen le van írva Vay Elemér kifogástalan megjelenése, úri modora. Ő készítette elő a vidéki zsidók deportálását. És a távolság, az óriási különbség hirtelen összeugrik!

IV

A polgári-úri neveltetés és személyiségeszmény, emberformálás, amiről Nádas annyi mindent tud, az egész mű egyik fő témája. Az író szinte átvilágítja a polgáriságot, annak több változatát, és nem csak a magyarországi fajtáját. Számos olyan részletesen, plasztikusan megrajzolt karaktert vonultat fel, akik a polgáriság különböző változatait szemléltetik, az elbeszélő reflexiói pedig summákkal is szolgálnak. A pol-

gárban egyébként megvan az önreflexió képessége, ami hol erőteljes, hol elnémitott, hol harsány, hol széthazudott vagy teljesen elfojtott. Nadas Péter legbelülről ismeri ezt a személyiségformációt és kultúrát, ugyanakkor kívülről is rálát; nem tölti be számára az ideál szerepét, ezért elég elfogulatlanul tudja megjeleníteni és megvizsgálni.

A legimpozánsabb polgári-úri figura kétségkívül Lehrné Demén Erna, akinek az önreflexiója olykor magas fokú és árulkodó, lévén hogy a saját hazugságain is átlát egy-egy pillanatra, bár a következő pillanatban fátylat borít rájuk. Ez a „*tudom, de úgy teszek, mintha nem tudnám*”-féle szempillarebegtetés vagy üveges tekintet az egész mentalitásra jellemző, és jobbik esetben (ön)íroniába csap ki, rosszabbik esetben képmutatás lesz belőle. Az elhallgatások, csúsztatások, mellébeszélések, a sejtetések és az utalások árnyalatai kötelező érvényűek e világban, melyben a magatartás, a viselkedés és a beszédmodor a legapróbb részletekig közmegegyezésként szabályozott (mint minden társadalmi csoportban). Kettős cél érdekében: egymás durva bántásának, a tiszteletlenségnek, valamint a szerelemnek és az igazságnak az elkerülése egyaránt mozgásban tartja ezt a színházat.

Erna asszony soha ki nem mondott hitvallása szerint (csak az elbeszélő kotyogja ki) „*a világot úgy, ahogy van, különben is egy nagy hamisítványnak kell tartani*”. Ez bizony ateista állásfoglalás, amely áthúzza a teremtőt. A polgár számára ebből nem a hamisítvány leleplezése vagy dekonstrukciója következik, hanem, Erna asszony gondolatmenetét követve, „*mégis azon kéne lenni, hogy a hamisítványt ne tegye ki az ablakába senki, vagy legalább a saját hamisítványát rejtse el*”. A rejtőzködés és a vele járó leselkedés, a cinkos és kacér játék kitölti a polgári keretek közt a társas életet, mi több, kecsességet, bájat, élvezetességet kölcsönözhet neki, intelligenciával dúsíthatja. A polgári *bon ton* megköveteli az udvarias, szívélyes viselkedést, ez a „*navigációs alapszabály*”, mely egymástól távol tartja a testeket, bár bizonyos fokú cserét lehetővé tesz, és eléri „*a brutalitások kíméletes áthangolását*”. „*Csak a felületén, épp csak érintsd, csak nem a mélyére nézni*”, hangzik a kiskaté másik tézise Bellardi nyomán. A józanság és az ésszerűség parancsa nemcsak a felvilágosult gyakorlatiaság miatt fontos, hanem a mélylátás elkerülésére, letagadására is áll, mi több, megköveteli az

őszinte önmegnyilatkozás és beszélgetés melőzését. A kötelezettségek, a felelősség nem magára az emberre, inkább csak a családtagi funkcióra meg a tárgyi világ karbantartására vonatkoznak. Amikor az osztályra vagy a házra terjed ki, akkor is egoisták. A jóindulattal, jótékonyág formájában gyakorolt felebaráti szeretet mindezen nem tud felülemelkedni, mi több, kifordul, megszegyenítést szül, mint erről a legerényesebb polgári szereplő, a háttérben felbukkanó nagymama kottavásárló története – azaz Kristóf életre szóló traumája – tanúskodik.

Lehr professzor alakjában, aki a polgári élet díszletei között él, és az önparódia határáig reprezentálja a derék, tisztességtudó polgárt meg a jó hazafit, az elbeszélő erősen meghúzza a hasadás vonalát, ami ezt a személyiségépítmenyt szétfeszítheti, és a skizofréniába szippanthatja. (Ilyen skizofrén hasadás tüneteit mutatja majd a Döhring fiú '89-ben, és a pszichoanalitikus Szemzőné interpretációja szerint ettől mentette meg a polgárisággal botrányosan szakító Koháry Elisát az agyvérzés.) Lehr egyrészt a polgári becsület, intelligencia és józanság karikatúráját hozza a magyarkodó, megalkuvó, mindennemű árulást igazoló nézetrendszerével, másrészt, párhuzamosan, a féltitkos (de legitim) kurvázásaival az ocsmányság élvezetét gyakorolja szisztematikusan és pragmatikusan, feddhetetlen úriember létere. Rendszeresen megmerítkezik a „*városi mocsárban*”, mások nyomorúságából merít olcsó kéjt, az ócska princípiumaival pedig még igazolja is magát.

Erna asszony, a neje, aki elhivatottan fenntartja, ápolja ezt az életformát, sokkal inkább egyben van, ő ugyanis sokkal többet mer tudni, ha a polgári illem követelményeinek megfelelően hallgat is erről a plusztudásáról. Sejtí, hogy a férje estéknél merre „*sétál*”, miként azt is, hogy korántsem tett meg mindent annak érdekében, hogy a lányukat megmentse a Gestapo karmaiból. „*Legfeljebb az értelmes élet látszatát őrizem, de nem az értelmét, és tudom, hogy mi az ára*”, olvas a lelkében az elbeszélő. Erna vállalja választásainak konzekvenciáit, és nem fél szívvel viszi a házat, melyben „*a szokások és rendszabályok illedelmes fedettségében, a látszatok mozgékony keretei között*” múlik az élet. Az elbeszélő azonban kitapintja a lényében azt a behegedt törést, „*gyöngeséget*”, amely nem töri meg, éppen hogy élni segíti, mivel a fájdalom

és élvezet (Nádasnál mindig együtt jár) eltitkolt gubója az, amiből mindig méríteni tud valami esszenciálisat.

A regény egyik összetartó (kék) szála vagy inkább ékszíja a véges-végtelenségig részletezett taxiút Pestről Budára ([8], [33]), melynek során a kocsi „*párhuzamos történetek*” zajlanak az utasok, valamint a sofőr fejében, mi több, egy-egy fón belül is párhuzamosan fut belső érzékelés, elhallgatott és kimondott gondolatok, múlt és jelen. Erna asszonyban felmerül egy fiatalasszonykori emléke, és eszébe jut emlékei királynője, Geerte van Groot, a holland szolgálo. A holland nő portréja és a ketjük közti intim jelenet formailag a németalföldi festészetből ismerős intériurökon, arcképeken és szcenikus elemeken végzett intervenció, mely áthúz, módosít, felnyit, egyszerűen új jelentéseket szabadít fel, és megcsavarja az olvasó figyelmét, aki „*immár nem a németalföldi festészet csöndes bensőségességét*” látja. A két nő csókolózása, ölekezése, mely egy csecsemőszoptatási jelenetből bomlik ki, intenzíven közli a lények szomját az anyára, egymásra és mindenre. Olyan intimitás, mely férfi-nő, ember-ember közt a polgári kultúrában nem lehetséges, és amit csak a csecsemőjével él meg az asszony. Ezt a boldogító és egyúttal elretentő érzéki/misztikus tapasztalatot, a duálunióét Erna mindvégig dédelgeti magában, és szellemileg is feldolgozza, amennyiben a Geertében égő fájdalomban olyasmire ismer rá, amit a nagyszerű korszak festészetében, mi több, a háború előtti, „*ártatlanságot tettető*”, „*szigorú szokásokba és illemszabályokba*” kapaszkodó polgári világban elrejtettek, „*jóteknő drapériával*” fedtek el. „*Az egymásba nyíló örök telt íze és érzete*” mégis a szabályos életet élő asszony örök lelki tápláléka marad. Nádas rendkívüli érzékenységgel tapintotta ki a női szexualitás mélyrétegét – ahol nem a fallosz viszi a prímét.

Amikor Ernában megéled ez a távoli emlék, ugyanakkor támad fel a taxisofőr Bellardiban a Madzarral való barátságsszerelem legszebb óráinak emléke. Az azonos neműek közti érzéki és/vagy szexuális találkozás Nádasnál meredekebb út, mint a férfi-nő közötti, közvetlenebbül vezet vagy lök bele a magára-egymásra találás, a megnyílás és gátszakadás létélményébe (hisz kulturálisan kevésbé kódolta, a polgári kultúrán kívüli esemény). Mintha a „*néma lelkét*” lenné meg ilyenkor az ember, azon belül is az anyját vagy az apját, a hasonmását, az eredetét,

egyik rejtett önmagát, a titkát, amire nincsenek szavai. Az illemmel, szokásokkal, magatartás-mintákkal, különféle toposzokkal, történetmintákkal, szóval a kultúrával beszabályozott, a társadalmi életbe bekötött nemek közti szerelem nehezebben jut el a „*néma tartomány*”-ba.

A „*polgári körökből*” ki kell még emelni a liberális hölgykoszorút, a négy éltes asszony csodálatos összjátékát, amiről a [11] és [13], narancssárga fejezetekben olvashatunk, de kiágazásai is vannak más fejezetekbe. A négy különböző származású és társadalmi állású úriasszony együtt járt gimnáziumba, ahol liberális nevelést kaptak, ami egész életükre megtette a felszabadító hatását, és tartást adott nekik. Mind a négyen szakítottak a társadalmi előítéletekkel, emancipálódtak, önálló nőkké váltak, túléltek a háborút, a holokausztot, a sztálinizmust, szétesett vagy szétzúzódott a családi és a szerelmi életük. Szép, szabad nőkből „*kiállhatatlanul önféjű, becsapott, megcsalt, elhagyott, sok mindenben megcsalatozott asszonyok lettek, de egyetlen szándékos szóval nem vallották volna be sem egymásnak, sem másoknak a csalódottságukat*”. Köztük csak kevés számú, hogy ki arisztokrata, ki zsidó, ki tót, ki középpolgár, ki homoszexuális, és ehhez a kevéshez is tudnak (ön)ironikusan viszonyulni, akár csak a történelemhez. Tartásuk azonban nem terjed ki a „*nappali*” és az „*éjszakai ényük*” összetartására, hanem csak az elválasztására. A szerző éppen azokat a helyeket rajzolja körül, ahol elakad az elmés, ironikus összjátékuk, amit a bridzselésük találon jelképez. Amikor elakad a lélegzetük. Nádas mindig azokat a helyeket feszíti szét, amelyeket a polgári realista regény meg a lélektani regény is fedésben tart, csak kacéran kivillant a látszatok fodraiból. A paradox pillanatokra, rövidzárlatokra, a hibákra kíváncsi, de sosem veszi ki őket a „*normális*” zajlásból, csak felnagyítja, ráirányítja a figyelmet, akkurátusan részletezi őket. A „*szabadság lélegzete*” a négy nőnél egyúttal az elfulladás és az elnémulás pillanata. Ami ilyenkor odabent feltárul, az nem kommunikálható.

Négy bámulatos női portrét kapunk ebben a regénysávban, négy „*párhuzamos történet*”-et, melyek érintkeznek, és az érintkezési pontokon felszikkannak. Ezekben a portrékban az is csodálatos, ahogy az elbeszélő jövőtől látni, amint múlt és jelen egymásba áramlik a lelkekben akkor is, ha a szereplők ezt az átjárót le akarják zárni. Az elbeszélő *valamelyest* azt is lát-

ja és tudja – leolvassa az arcukról, a testükről, kiolvassa a jeleneteikből –, amit ők nem akarnak látni és tudni, de persze a látás és a tudás valahol bennük van, mint Szapáry Mária fényképezőgépében a soha elő nem hívott háborús és '56-os felvételek. Egyébként az egész műben nagy meggyőző erővel van ábrázolva a bennünk élő múlt, a múlt feltörése vagy felszivárgása – és ez itt jórészt háborút, letört forradalmat, elárulást, kifosztatást, talajvesztést és mindenféle szörnyűséget jelent ebben az országban. Ebben a regényben mindenki magányos, gyerekevesztett, esetleg boldogtalan házasságban sínylődő, félárva vagy árva, özvegy, úgy, ahogy azt a református lelkész dörgi az utolsó előtti fejezetben a „*süket istenének*”.

A négy bölcs dáma mellett van egy ötödik is: a szép Koháry Elisa, akit már fiatalon agyvérzés ért, és most a nyiszíté, vinnyogása, kiáltozása és egyetlenegy mondatának – „*I don't know*” – valóban öntudatlan ismétlése festi alá a gyakorlott kvartettet. Ha valaki nem tudja, hogy azt mondja, hogy nem tudja, akkor ezzel a nem tudás úgymond legautentikusabb formája fejeződik ki – és valóban, Nádasnál a nem tudás nem trükk, megjászás vagy kényeskedés, hanem az, ami, és nincs az a metafora, ami hozzáférhetne ehhez a nem tudotthoz. Legfeljebb a nesz, fény, árny és illat szóképei.

Koháry Elisa elmeállapotának leírása azonban már felfogható metaforikusan a nem tudás körülírásaként, poétikai anatómialeceként és olyan térképé, melyen a tudás helyrehozhatatlanul sérült részei, a bizonytalan átjárások és a megszünt összeköttetések láthatók. A regény térképe is hasonló. „*A kapcsolatba hozható területek helyét valószínűleg ki tudta jelölni, ez látszott az arcvonásain, ám a helyeket nem volt képes összefüggésbe hozni egymással.*” Elisa sérült lény a „*valami nincs, valami nem működik*”, az „*üres hely egy átlátható szerkezetben*” megtestesült, fájó jele és a regénylényeg megtestesülése.

Szapáry Mária grófnő és Koháry Elisa úrilány botrányos szerelme, amit minden bizonynyal hatalmas bátorság volt nyíltan vállalniuk, s amiről az olvasó csak az elhagyott férj, Bellardi László kínládásának és irigy fantáziáinak leírásából értesül, mintegy a fonákjáról (egyébként nincs róla ábrázolás, képtilalom alá esik), rettenetes nyomorúságot szül, és negyedszázados tartamának tartalma a pusztá kínládás. Szapáry Máriaéig mindvégig éjjel-nappal szembe kell néznie a gyönyörű szerelme roncsával,

és sehol semmi feloldozás, vigasz, csak a rab-ság, mígnem Szapáry a regény kulcsnapján, 1961. március 15-én gyilkossá és öngyilkossá nem lesz. Ő teszi meg azt végül, amit az elhagyott férj akart huszonhárom évvel ezelőtt: gyilkol, hogy fölszabaduljon. „*Élni mégiscsak érdemes, mert van a bosszú, a büntetés, és a gyilkosságot adta nekünk szabadságként az Isten*” – Bellardi kínban fogant rettentő mondata, egészen másként, mindennemű elégtétel híján, tökéletesen sötét szabadságba torkollva, de megvalósult, miként igaznak bizonyult a következő gondolata is: „*Nem lesz újrakezdés, nincs szerencse, vegytiszta szerencsétlenség van a földön, és minden veszve van.*” És a tragédiát a szerző még azal is súlyosbítja, hogy elveszi a tragikus élet, a katarzist, teljesen demitologizálja és depate-tizálja, mivel a regény legpiszokabb szereplője, a magas állású Karakas elvtárs révén, az ő mocskos elméjén keresztül adja hírül.

Szemzóné, a volt pszichoanalitikus, a regény egyik igen fontos mellékszereplője rendbe raktott, megtisztított, ahogy a szakzsargon mondja, kianalizált személyiség, nem véletlen, hogy a hasonló, de még nagyobb léptékű tisztaságra és rendezettségre törekvő Madzar Alajos belezúg. Szerelmük egy lopott csókra korlátozódik, mert kvázi nincsenek, nem akarják, hogy legyenek „*mágikus kötődéseik*” (a pszichoanalitikusnő szavaival szólva). Később Szemzóné megjárja a koncentrációs tábor, megölik a két fiát, vagyonából kifosztják, és megözevgyül. Talpon marad, tiszta fejű és rendezett marad. A bauhausos bútorokat, amelyeket Madzar mintegy örök jegyajándékkul készített a számára a zsidó fakereskedőtől vett „*telített talpfák*”-ból – eredetileg a zsidók deportálása céljából kiépítendő vasútvonalhoz szánt talpfákból –, a náci kihányják a rendelője ablakán. Ez az epizód, mely valamiféle ördögi csomóba, sorsgrimaszba rántja össze a különféle eseményszálakat, igen jellemző az írói technikára. A „*párhuzamos történeteket*” az ilyen és hasonló, történelmi, szociális, élettörténelmi, lélektani szá-lakból font tekervényes csomók rántják össze váratlanul. Tehát Szemzóné mindazonáltal tiszta elméjű és rendezett életű ember marad. Holott az elbeszélő megmutatja, hogy a holoka-uszt napi (éjszakai) valóság benne. Szapárynak ő, a kvartett legokosabbika ad „*anyai engedelnyt*” a gyilkosságra és az öngyilkosságra, amikor a barátnője beavatja a tervébe, ő pedig ráhagyja. Miként Madzar művészi utópiájában, az ő

pszichoanalitikus szemléletében is van valami embertelenül, személytelenül intellektuális, ami túlélni segít ugyan, némi értelmi élvezetet is ad, éleslátással is kérkedhetik, mégsem mentes a túlreflektáltság hübrisztétől.

„Szabadelviségük és liberalizmusuk a maga történeti billenékenységevel olyan lett, mint egy jól bevált recept az ómama hagyatékából; igazság szerint soha többé nem találtak hozzávalót.” Az elbeszélő a manifeszt történet mögül, melyet ügyesen szceníroznak és játszanak, előhossa a párhuzamos, rejtett történetek darabkáit, melyeket nem lehet elmondani, és velük élni sem lehet. A társasági élet játéka ennek a paradox állapotnak a megmozgatása, a kimondhatatlan feszítőerejének a kilazítása. „Mindannyian cipelték a veszteségeiket, a teljes, mindenre kiterjedő csődjüket. Ember nem volt, aki a kérdéseikre válaszolhatott, és nem találtak Istent, akire rábízhatták volna” – hangzik az elbeszélő egyik legsúlyosabb mondata.

Az úri körképbe illeszthető Németországból Isolde Döhring, a Döhring fiú „legfelvilágosultabb” nagynénjének alakja 1989-ből, aki gazdag is, liberális is, elegáns is, a jó ízlésre és az esztétikára sokat (sok pénzt) adó – őt azonban a polgárit mellőzve helyesebb inkább csak „jómódúnak” nevezni. A regényben ezzel a nővel egyvalami történik: az unokaöccse förtelmes viselkedése hatására egyszer csak ordibálni kezd, mégpedig önmaga számára is idegenül és részvétlenül, bömbölni, és ennek hatására – életében először! – észrevesz magában „valami mély, fájó sebként feltáruuló hiányt”, amit csakhamar a kvázi felvilágosult, de inkább érzéstelen és gondolatlan, szárazon cinikus intellektuális és életvezetési közhelyeivel be is fed. A zavarodott fiú rá akarná venni valamiféle emlékezésre, bűnvallomásra, számadásra vagy legalább megértésre, de rá kell jönnie, hogy Isolde „nem kapcsol”, „tényleg semmire sem emlékezik”, „semmi nem akar és nem fog sem elismerni, sem bevallani”. Isolde Döhring egy gazdag, független életet élő ötvönes szingli, valóban semmi más, csupán egy körvonal.

A Döhring fiú fantáziájában ez a nagynéni, az ő pártfogója, kislánykorában ellopta a zsidó foglyoktól elkobzott aranyat. A fiú a családjáról annyit mindenesetre tud, hogy a felmenői részt vettek a zsidók, egyáltalán a rabok ellen elkövetett háborús bűnözésben. A lágerről álmodik. A regénybe ékelt különálló lágernovellában ([25], UTOLSÓ ÍTÉLET) felmerül a csa-

ládneve. Az olvasó ezen a ponton elgyengül és megtántorodik, mert egyszerűen reá hárul a kiderítés feladata, reá csapódik Isolde süket, makacs hallgatása, a fiú homályos bűntudattól terhes zavarodottsága és Kienast, a szintén elég rettenetes családtörténetet hordozó profi nyomozó túlbuzgósága is. Itt a jelenkorban a bűneset, legalábbis a felderítetlen halál, a szál másik végén pedig a történelmi bűnözés és pusztítás. Az összefüggés felettebb homályos. Mi köze egymáshoz a bankár vagy mendedzser kinézetű tetemnek meg az agyonvert, elégett raboknak? A fiúnak mi köze a nagyapjához? A berlini Tiergartennek a Pfeilen melletti koncentrációs táborhoz? A végtelenül magányos egyetemista fiúnak meglódult a fantáziája, s emlékezetének üres edényében felkavardult az üledék. Réges-régi kérdések támadnak fel benne, melyek valaha az európai kultúra alapjait alkották, és mára a kulturális emlékezet lomtárában hevernek, gazdtalanul, összefüggéstelenül. Átérezem a fiú Istent, bűnt, erényt, bosszút, megváltást, elégtételt, ítéletet – maga sem tudja, mit: igazságot – kereső kínlódását, és azt is, hogy erre nincsenek korszerű kifejezései, nincsenek jó kérdései, csak ilyen időtlenek és anakronisztikusak. Döhringnek még a kérdései és kérdések.

V

Könnyen meglehet, hogy rosszul olvasok. Eszembe jut Madzar, akinek „vagy az volt a benyomása, hogy olyan kapcsolatoknak és analógiáknak tulajdonít jelentőséget, amelyek nem rendelkeznek ilyesmivel, vagy ami még rosszabb, bizonyos jelenségeket nem lát át, más dolgok jelentőségét túlértékeli, s ezért nem érheti fel ésszel”. Az olvasót is elérheti ez a fázis, az értelmezőt, aki anakronisztikus jellemtipológiába bocsátkozott, és a posztmodern irodalomhoz nem illő módon történelmi, társadalmi viszonylatokat és jelenségeket firtatott, pláne. „Nem csak a nagy igazságokat, a nagy tévedéseket is szigorú logikai háló tartja fenn a világegyetemben”, hangzik a nyomozó intése. Madzar is gyanakszik, ám ezzel együtt és nem ennek ellenére, a mértani észbe vetett bizalom élteti. Ő világrendben gondolkodik. Leltárt készít, kapcsolatokat keres, elemeket, tagokat, funkciókat fűz össze, tisztázní akarja a relációkat, ki akarja rajzolni a konst-

rukciókat és a „magasabb rendű szerkezetet”, ami „talán tényleg egybefogja a különálló dolgokat”. Ehhez belül is kell lennie, meg kívül is, gondolja; behatolnia a részletekbe, ugyanakkor külső rálátással áttekinteni az egészet, az érzékszerveit, a képzeletét, az ismereteit egyaránt mozgósítva. Hasonlóképp, csak hidegebben, spekulatívabban, személyiségmechanizmusokban gondolkodva kívánja megérteni az emberi működést a pszichoanalitikusnál. A filozófiát tanulni vágyó Klára is a személyesen túlmutató megoldást, elvont formulát keres, „*mintha filozófiai eszközökkel érzelmi és érzelmi gyökérkezeléshez készülnédne*”. Kristóf is pokolian tanácstalan, úgy érzi, hogy „*valami történik vagy történt a világban, amit az összefüggések ismerete nélkül nem érthetek*”. Számára „*minden összefüggéstelenül együtt állt*”, az észlelés, az indulatok, az érzelmek és az értékelő értelem, az erkölcsi szempontok nem tudnak együttműködni (hanem csak párhuzamosan), és az emlékezete nem tud elszámolni semmivel. Úgy látja, hogy minden folyamatosan nyitva áll, örökösen változik, és ő nem juthat „*végleges tudáshoz*”; „*az egyidejű sokféleségre nem volt magyarázata*”. Mindeme nem tudás magamagára is vonatkozik. Mózes Gyöngyvér nem találja a megfelelő mértékegységet, többféle mérték üti egymást benne, s ő folyton elbotlik, elcsuklik; mint énekesnő a szó szoros értelmében nem találja a saját hangját. Ágost belevéd a saját belső történetébe, nem akar kinnélni belőle, mert „*számára a tagadás a csúcs*”; talán ő a legnagyobb misztikus a regényben. A Döhring fiú összeavarodik, úgy érzi, „*mintha minden részletnek lenne száz másik részlete, minden mondata magyarázatra szorulna, s minden magyarázatával égbekiáltó titkokat fedne fel, miközben elhallgatja a maga titkait*”; elcsodálkozik, „*miként futnak és szalazódnak egymás mellett a legkülönbözőbb gondolatok, érzetek és a legkülönösebb történetek*”, míg nem a párhuzamosságok be nem pörögnek a fejében, s a fenyegető káosztól el nem kezd a bolondot adva védekezni.

Az összezavarodottság (jól megrajzolt) képei a regényben számlálhatatlanok. Sok esetben reflektáltak, az alany tudja, hogy nem bír magával, tudja, hogy „*meg van örülve*”, és égerutat, kiutat, megoldást keres. Ezzel szemben ott vannak többé-kevésbé tettetés jözanságra alapozott életvitelek, mint Schuetter, akinek a lelkében poklok égnek, és voltaképpen sarlátán, Lehré, aki a legzagyább elme, Lehrné,

aki gyakorlatias háziasszony, Isolde Döhringé, aki rideg és sztereotípiákkal megelégedő, pénzben számoló intellektus. Bellardi László éjszakája legmélyéről „*józan és hazug*” életnek látja ezt a „*normál*” változatot, „*amelyhez az egyháza szolgáltatta az asszisztenciát*”. És itt van Madzar Alajos, aki funkcionális, épkezláb tudást akar, meg Kristóf és Klára, akikben vad, ifjonti tudásvágy lobog.

A regény egyik aspektusa a tudni akarásról és a tudni nem akarásról szól, s a tudásvágy ereje, bonyodalmai és kalandozásai felérnek, Kristóf és Klára esetében össze is forrnak a szerelmi vágyéval. Az a tudás azonban, ami e műben kockán forog, s az olvasót is már-már kétségbeesésbe kergeti, nem tárgyi tudás (megtudás) és nem absztrakció (spekuláció), nem szubjektív és nem objektív, nem bölcsesség, nem is valami hermetikus bölcsék köve, sem alkimista „arany”, nem történelmi igazság, hanem olyasmi, amit minden diszciplína mellőz, sőt kisöpör, és csak az irodalom bányász; ami a realitás vagy az igazság egy hol mélyebbnek, hol magasabbnak, sötétnek vagy vakító fényesnek érzett, a létet és az életet, embert és világot egyberántó rétegéről/nyalábjáról/szalagjáról avagy ezüsterezetéről szól. Julia Kristeva szavaival: „*A társadalmi normákkal szembe találva magát az irodalom egyfajta tudást, időnként magát az igazságot tárja föl egy elfojtott, éjszakai, titkos és tudattalan univerzumról*”, „*megkettőzi a társadalmi szerződést általa, hogy megmutatja benne a ki nem mondottat, a nyugtalanító idegenséget*”. Ezt a fajta tudást, amit ez a mű erőteljesen közvetít, magában a műben a szereplők is kutatják és keresik az életükben, a másik életében, a világban, és ennek a keresésnek is tanúja az olvasó. Vagy épp elfojtják, áthárítják, agyonhallgatják. Amiként az ún. szövegirodalom tárgyá teszi a nyelvet, úgy teszi tárgyává ez a realista regény az igazság/valóságkeresést – azt, ami ő maga. Nádas Péter rétegzett nyelve ebben a regényben alapjában véve, habár a stílusjegyek faktúráját adnak neki, és a reflexiók slírek, üveghibák benne, áttetsző. Azt láthatjuk, ami a nyelvvel zajlik, mind a műben (s az íróban), mind a szereplők életében (az író s az olvasók legkülönbözőbb alakmásaiban). Egy szóval a mű keresi az igazat, miközben azt látatja, hogy hogyan keresi, keresik, keressük és hártjuk az igazságokat, vagy hogyan örülünk meg velük és nélkülük.

A művet indító, az első kötetben több öltés-sel megjelenő, a múltba is alámerülő, majd a harmadikban ismét felbukkanó, zöld cselekményszálban ([1], [2], [4], [6], [7], [9] és [36]), mely a hozzánk legközelebb eső időben, a jelenkorban játszódik, megfigyelhetjük a kutatás/nyomozás/vizsgálat és a felvilágosodás/megvilágosodás toposzainak csúszkálásait. Nem tudni, hogy a főszereplő fiú összezavarodásának, megbolondulásának vagy a megvilágosodásának részleteit olvassuk-e, miként az sem dönthető el, hogy a nyomozó mennyire professzionális, és mennyire sodorja el őt is a saját bolondériája. A teljesen elszigetelten, mintegy önön zárkájában éldegélő, a saját hiányérzetét tagadó diák – első pillantásra egy az „*egomán városi idióták*” közül – egyszer csak, mintha egy festménybe csöppenne bele, „*ismeretlen birtokra*”, egy tópartra jut, melynek nudista strandját meglesve, akárha *déjà vu* élménye lenne, megbred benne egy másik valóság, emlékezetének „*egy nagy titkos archívuma*”, ami kibillentí az egyensúlyából. Olyan pillanat ez, amit más szereplők is megélnék, miként Madzarról mondja az elbeszélő egy kényes pillanatban: „*a világ végre kitérült*”.

A Döhring gyerek eztán folytatásos álmot lát, melyben a nagyapjától hallott családi és háborús emléktöredékek, valószínűleg az olvasmányélményei és a veszélyes tudás, amit a környezetében elhallgatnak, de ott lappang, zilált történeté állnak össze. Az álom „*olyan összefüggéseket tett világossá*”, kommentálja az elbeszélő, „*amelyeket ez idáig nemcsak ő, hanem a családjában senki sem érthetett, és egész Németországban sem érthetett senki*”. A szülővárosa melletti koncentrációs tábor felszámolásának, a foglyok elégetésének, szökésének, bosszújának és a megszabadult foglyokon vett megtorlásnak a szakadozott álomfilmjét látja, melyben ő maga is áldozat, talán hóhér is, és kikerekedik benne egy primitív vád, mely szerint az aranyat, amit a nagyapja, aki a tábor őre volt, elszedett a zsidóktól, Isolde nagynénje, mint gyermeklány, megkaporintotta, és abból gazdagodott meg. Álmában mint meggyalázott, szabadult rabot megmentik az angolok, és fehér csuhás holland szerzetesek fürdetik, miközben – a valóságban – összeszarja magát.

A háborús jelenetek kivételes helyet foglalnak el a regényben, a képek álomszerű, homályos kavargása elüt az egyébként módfelett pre-

cízen és analitikusan is ábrázolt empirikus valóság plasztikus valószerűségétől. A háborúba vetett testnek mindenféle rettenetes kínja úgy hat, mint a komor, morbid festmények és filmek *művészi* valósága. Az olvasó tudja, hogy ez a káprázat valaha fizikai valóság volt, ám ebbe sem az író, sem ő nem tud behatolni. De hisz még maga a holokausztztúlélő Szemzöné sem: „*minduntalan úgy tűnt neki, mintha csak olvasta volna, s nem a saját életében lenne ez az eset*”. Elzárt terület marad, mely csak esztétikailag közvetíthető. Mert például az ilyen mondat: „*Az éghető emberi kocsonya az árkokban összefolyt, a zsír és a csontvelő a maga fajsúlya szerint finom rétegekbe gyűlt*” – az ilyen mondat: tiszta esztétikum. A hangzavar, amit olykor Szemzöné hall vissza „*az idegen életéből*”, akusztikus élmény. Szavak a mondatban, egymás mellett grammatikai rendben – vér, vizelet, szemgolyó, bélsár, velő –, vizuális effektusok, hanghatások.⁷ Nyelv, a rút esztétikája. A fiú beszarása a valóság, amivel már az elbeszélő is tud mit kezdeni, meg tudja eleveníteni, belerántja a regény ama tapasztalati-képzelteti valóságába, mely folyton átllyuggatja önön esztétikai burkát.

A légerválóság Döhring, akárcsak az olvasó számára a beszarás fizikai-lelki szégyenén és gyalázatán, botrányos undokságán keresztül inkább megközelíthető. Mindazonáltal a háborús álmok jeleznek és körüllebegnek valami olyan hozzáférhetetlen való igazságot, amely nyugtalanítani és foglalkoztatni fogja a fiút; egy olyan tudást, ami Szemzöné szerint „*tudásnak teljesen felesleges*”.

A diák egy nap Berlinben betéved egy hiperelegáns, exkluzív férfifehérenemű-boltba, s a próbafülke „*varázstükrében*”, mely a köldöktől a combtőig nagyít, konkretizálódnak elfeledett kiskorú emlékei, és néhány álomképe kimerevedik. A bolt világa a nyugati jóléti társadalom emblemikus helyszíne, s a jelenet a szexualitáshoz – egyáltalán az élethez – való higiénikus, praktikus, antiszeptikus viszony paródiája. (A szexualitáshoz való terapeutikus viszonyt Isolde Döhring hozza majd.) A fiút azonban a felnagyított ágyék- és lágyéktáj megkavarja, s olyan „*mágikus kötődések*” magjait serkenti fel, amelyekkel a posztmodern ember nem tudja, hova legyen.

Miközben Nádas a felvilágosodás talaján áll, és szepticitizmusa, analitikussága, csiszolt intellektualizmusa ritka jó elmekondícióról tanús-

codik, érzékenyen és fokozott figyelemmel követi nyomon a karteziánus készséggel nem fogható valóságretegeket, melyekhez sem „*megfelelő érzékszerv*”, sem adekvát nyelv nincs, mégis dominánsak az ember életében. Úgy tűnik, érzékelés, érzelem és reflexió bonyolult állító-cáfoló összjátékát kell apróra megfogalmaznia ahhoz, hogy ezekre rámutasson. A regény nemcsak nagyon sok stílust, hanem sok nyelvezetet is kever a szimbolikustól az analitikusig, külön-külön egyik sem „adekvát”, hanem a keverés ereje és dinamikája támaszt olyan fürgeteget, mely a titkok avagy a nem tudás eseményeit kíséri.

Kronológiailag két év múlva következik a hulla megtalálásának epizódja, a „*legfelvilágosultabb*” nagynénivel és a „*fantasztá*”-nak tartott nyomozóval folytatott beszélgetés ([1], [2], [36]). Döhringben az elmúlt két év fojtott benső élményei ezen a ponton bemozdulnak. Az ismeretlennek a halála és az ismeretlen halál összezavarja/megvilágosítja; arra készíti, hogy „*a dolgok mélyére nézzen*”, és feltegye a bűn meg az erény, az ítélet és a megváltás, a szabadság, a véletlen és a szükségszerűség nagy, régimódi kérdéseit, amelyekről filozófia- és pszichológiahallgatóként nyilván sokat olvasott, ám amelyek most a személyes kérdéseivé válnak. Ezúttal az érzéseit és az esztét (mindkettő elég csökevényes benne) egyszerre próbálja meg használni azért, hogy „*a titkos rendszer vagy láncolat vagy szerkezet mélyére*” lásson. Kiszabadul a magánzárkájából, és rájön, hogy csak akkor ismerheti meg a realitást ismeretlen „*magasabb régióját*”, ha föladja magát, ha magára ereszti a valóságot annak „*beláthatatlan történeti dimenzióival*” egyetemben. Eléri őt a „*szabadság lélegzete*”: „*Innen nézve látszott csak igazán, hogy a város milyen végtelenbe nyúló pusztaságon, milyen hatalmas ég alatt fészkelte el magát. [...] Élvezte a világ zúgó, zajongó, hűvösen csapongó telítettségét, ürességét, sűrűségét, laposságát.*” Aki számára eddig a hazudozás a világ legtermészetesebb dolog volt, most hirtelen nemcsak kitérülésre, igazmondásra, hanem rögtön igazságtevésre is törekedne. Ez olyan rövidzárlat nála, ami mindjárt el is sötétíti az elméjét. Hiába tanul pszichológiát és filozófiát a Döhring fiú, nem ismeri a szellemi, sem a szerelmi állapot másik téridejét, erre nem tanította senki, megreked az egyéni és a közös világ közt a senki földjén, és cselekedni akar, mint egy izgága kis Ham-

let: tenni vagy nem tenni, ez az ő elhamarkodott kérdése.

Kienast, a nyomozó és közte transzfer jön létre, mert a magánéletében a nyomozót is épp ekkor csapja meg a „*magasabb realitás*” szele (avagy, ironikusan: parfümfelhője), és minden szakmai óvatossága ellenére magával ragadja őt a fiú zaklatottsága. Találkozásuk véletlene „*csupán a látszat, ami mögött két különböző szükségszerűség egymást keresztezi*”. Döhring, úgymond, egy magasabb büntény után kezd szímatolni, úgy gondolja, földata van a világban, elhivatottságot érez, ami azonban dührohamok és gyűlölet formájában nyilvánul meg nála. Feljelentés, bevádolás, gyilkolás jár az eszében, miközben az istenkérdés háborgatja; „*törni, zúzni fog*”, szánja el magát, „*összetörni a fogalmi berendezést*”, és megölné az apját is mindjárt. Cselekedni, végrehajtani akar, végleges megoldáson töri a fejét, és nem a gondolatai, hanem ez az agresszió, a fundamentalista, ezgekutor furor árulkodik esetleges tébolyáról.

Nádas alaposan megcsavargatja a krimilogikát, és annyira kitágítja, lebegteti és különböző – filozófiai, történelmi, lélektani – síkokra transzferálja a talán nem is büntényt, a homályos bűnt (vagy mulasztást) – ami talán csak természetes, emberi dolog –, úgy játszik a hamis és hitelt érdemlő nyomok elejtésével, elrejtésével és értelmezésével, hogy az ismeretlen hulla rejtélye az Ismeretlen Ember rejtélyévé terebélyesedik, ismeretelméleti, pszichológiai, filozófiai, történelmi, metafizikai rejtélyeket szippant magába, és az egész regény embélélmájának látszik, centrumában a bűnnek az ezredfordulóra valóban teljesen elhomályosodott, érthetlenné vált, fel sem tehető kérdése.

VI

Am ugyanakkor itt vannak ezek a titkosszolgálatok, titkos szervezetek, titkosrendőrök, besúgók – ismeretlen, olykor obszcénnak tűnő politikai játszmák elemei és faktorai. A metafizikai és antropológiai titok ezen a vonalon fenéségét veszti, a nagypolitikát az alpáriság aurája lengi körül, a rejtélyesség konspirációvá züllik, és az Ismeretlen Ember titkosrendőr, spicli, kém, a politikában üzletelő funkcionárius képében jelenik meg. „*Ha egyszer a mélyre látna annak a titkos rendszernek vagy láncolatnak vagy*

*szervezetnek, bárminek, amely idegen emberek elől elfedi fontos dolgok tudását, míg másoknak ugyan-
ezt szemérmetlenül fölfedi, illetve olykor felfedi, más-
kor elfedi, akkor talán tudhatna valamit, biztosan
érténé.”* A fiatal Döhring filozofikus sóhajtása erre a társadalmi szintre lefordítva titkos poli-
tikai hálózatokat, ügynökláncolatokat, spiclik
társaságát jelenti. A PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK
egyik aspektusa kémregény, mely szinte mind-
egyik cselekményszálban feltűnedezik, legin-
tenzívebben a '61-esben, és érintkezik a krimi-
aspektussal, amennyiben az ismeretlen hul-
láról feltehető (bár nem bizonyítható), hogy
nem más, mint Lippay Ágost titkosszolgálati
munkatárs.

Lehrék a harmincas-negyvenes években a
titkos szervezetekkel és egyébként is állandóan
konspirálnak, összesügdosnak a hatalom-
mal, s ez még '61-ben is így van, tekintet nél-
kül arra, hogy rendszerváltozás történt. Vay
Elemér titkos megbízatást teljesít, amikor a
zsidók vagyonszétosztását és deportációját készí-
ti elő, és még '56-ban is konspirál. Lehr fia,
Ágost, Kristóf mellett a második férfi főszerep-
lő titkos ügynök, akárcsak a barátai, Kovách Já-
nos alias Hans Wolkenstein (akivel az annaber-
gi fejezetben mint gyermekkel találkoztunk),
és Rott André, a volt angol tiszt, aki elárulja
Ágostot. Ennek az árulásnak a logikáját én
nem nagyon értem, akárcsak az egész titkos-
szolgálati ügyet – csak azt nem tudom, honnan
tudom, mégpedig biztosan, hogy van ilyen, és
ez nagyon is realiztikus cselekményszál. Mifé-
le titkok körüli miféle cinkosság fűz itt össze vi-
lágvárosokat és korokat? Ha ebből az aspek-
tusból mennék végig a regényen ceruzával a
kezemben, kirajzolódna Európának egy másik,
titkos hálózati térképe, és kiderülne, hogy ezek
az ügynökök ott vannak minden helyszínen. A
„kémregény” csúcspontján a fő konspirátor, aki
egyúttal magas rangú kommunista funkcioná-
rius, a Karakas azt oldja meg, hogyan (ne) ad-
ja át az Eichmann-perhez a magyarországi irat-
okat, hogyan verje át a nemzetközi bíróságot,
és a zsidó anyától született Ágostot használja
fel ez ügyben, akinek a nővérét a fasiszták öl-
ték meg. Ez ismét olyan csavar, sorsfintor, ami-
lyenből sok akad a regényben, mintha a sors
mindig ilyen grimaszokban nyilatkozna meg.
Egyébként ezek az ügynökökfelek teljesen más-
ként élik meg a történelmet, mint a többi em-
ber: valami sakkjátszmának, melyben minden-

ki figura, és nem tudni, személy-e vagy személy-
telen hatalom, aki lép, léptet, leléptet és föl-
léptet.

Lehr papa és a három barát elég otthonosan
mozog a nagypolitikának ebben a nem nyil-
vános világában, mely analóg a bordélyokéval.
Az árulás élvezete, ahogy arról a MINDENKI A MA-
GA SÖTÉTJÉBEN című [5] fejezetben olvashatunk,
„a szerelmi kéjnél erősebb gyönyört adott”. A *crème
de la crème* férfiszférájában ez a fajta politikálás
olyan, mint a kurválkodás. A regény egyébként
is mindenütt felforgatja az alacsonyrendű/al-
jas-magasrendű/kifinomult szokványos hierar-
chiáját mind társadalmi, mind szexuális és er-
kölcsei szempontból.

A három barátnak, a „*zúrfiúk*”-nak az [5] és
a [33] fejezetekben leírt Lukács fürdői jelene-
tei összerántják a nagypolitikai szálát a férfi-
szexualitás szálával. A „*szupranacionális és titkos
jelbeszéd*”, amelyen a három férfi kommunikál,
politikai és szexuális jelzéseket egyaránt ad-
vesz, és politikai meg szexuális „*pusztító titko-
kat*” egyaránt kerülget, illetve játszmába visz.
(Itt is megfigyelhetjük azt a „ki kinek a párja,
ki kit szeret jobban, ki ki alá tartozik”-féle ero-
tikus és hatalmi háromszögjátékot, amely az
egész regényben végig műsoron marad, neme-
ken belül és nemek között egyaránt, minden
életkorban és társadalmi csoportban.) Az [5] fe-
jezet egyébként csodálatos koreográfiával ren-
delkezik, és a három fiatalember-portré (a há-
rom grácia férfimása) is árnyaltan van meg-
festve, akárcsak a sajátos (jel)beszédük. A női
olvasó számára, vagyis számomra annál komi-
kusabb, hogy e bonyolult és kifinomult kommu-
nikációban a férfiak közt mennyire rendület-
len a fasz mint jel hatalmi, autoriter jelentése
és szenvedélyes környékezése, noha a főmufti,
Karakas elvtárs „*ceruzafasza*” ezt fordítva tá-
masztja alá. Úgy látszik, az elvtárs nemtelen, a
hatalom ormain regnáló arkangyal, aki fölöt-
te áll a szexuálisan érdeklelt fiatalembereknek,
ám szexuálisan is manipulálja őket.

A politikai titok és az élettitok keresztezi
egymást. A férfiak elhallgatott fő kérdése, hogy
„*a hivatásuk lényegére vonatkozott*”: „*vajon van-e,
lesz-e, lehet-e, található-e kézzelfogható értelme és
magyarázata mindannak, amit az életükkel ez idá-
ig tettek*”. Ez a kérdés csak végfínal jelenik meg
ilyen meredeken. Amit Ágost, André és Hansi
az életükkel ez idáig tettek, azt nagyrészt a poli-
tika tette velük, és ők tették a politikában, ki-

szolgáltatottan és másokat, egymást kiszolgáltatva; az életítük nem oldható már meg a politikán kívül. És ez visszavezet a krimiszálhoz, mert ha Ágosté a berlini tetem, akkor az is könnyen meglehet, hogy politikai gyilkosság történt. A férfiéletnek és -halálnak ez a belefórdása a hatalmi és politikai játszmákba (a hivatászereten, becs- és dicsvágy áttételein keresztül, de szexualisan is), a nőétől különböző, ám nem kisebb kiszolgáltatottság, ami a legszorosabb barátságokat és szerelmeket is kikezdeheti, ebben a műben szintén nagyon szépen megmutatkozik. (A téma a klasszikus realista regényekben is gyakori, gondoljunk például Innstetterre az EFFE BRIEST-ből – csakhogy Nádasnál, mint annyi más, ez is pórén áll előttünk, és a XIX. századinál, gondolom, sokkal aljasabb politikai részeként.)

A regény 1960–61-es szálában majdnem mindenki mindenkiről el tudja képzelni, hogy besúgó vagy volt ávos, öreg nyilas, titkos nacionalista, civil titkosrendőr. Ez a gyanú analóg azzal (bár más előjelű, más érzelmi töltetű), mikor valakit zsidónak (netán cigánynak) „gondol” valaki. A folyamatos, keresztbe-kasul zajló gyanúpernek ez a légköre valami elképesztő nyomorúságként szakad mindenki nyakába. Egy olyan világban verekednek és kóvályognak a szereplők, ahol minden, ami nyilvános, az hazug, ahol nincs kiút a szerepjátékokból, amelyben „minden szándék félrehord, minden cselekvés félrevisz”, és „tehetetlenség járja át az agysejteket”. A közélet, a nyilvánosság szférája szmog gyanánt telepszik rá az életre, és elfullasztja „a szabadság lélegzetét”.

Lippay Ágost, aki hatalmi és politikai játszmákon nevelkedett, felnőtt férfiként a narcisztikus elzárkózásban, annak misztikus légkörében vesz menedéket. Öntestébe vonulva a narcisztikus univerzumában fenn tud tartani bizonyos kisugárzó eleganciát, esztétikai (ön)teltséget, fenekeltséget és gyönyörforrást, aminek azonban mélabú, depresszió és öngyilkossági hajlam az ára. (Lehet, hogy az az ismeretlen tetem egy öngyilkosé?!) A '61-es, kék cselekményszál az ő önelvező nagyjelenetével indul – miközben az unokatestvére, Kristóf a Másikra való sóvárgástól feszül ki. Nagyon szép ez a jelenet, mely egy, Ágost részéről vérszegény kapcsolat végét deklarálja – Kristóf pedig ugyanekkor lódul bele egy szerelembe. (Ezek az ellentétes párhuzamosságok erős koherenciával ruházzák fel a regényt.) A kielégü-

letlen, bolondulásig szerelmes (legalábbis szerelmet akaró) nő, Gyöngyvér szemével látjuk a misztikus eksztázist átélő férfit, s egyúttal a viszonzatlan szerelem fájalmának remek rajzolatát kapjuk. Ágost boldog-boldogtalan, baljóslatú visszatalálása önmagához egyúttal Gyöngyvér életének soron következő katasztrófája. Az elbeszélő a két párhuzamos történet egymástól merőben különböző érzelmi-indulati töltetét és ezek háborúját egyaránt ábrázolja, még hozzá szinkronban. Nádas regénye érzelmileg mindvégig ilyen telt, és ez az érzelmi dússág már-már abszolút ellentmondásos, egymást ütő, egymást szaporító, oszló-bomló jelentésektől hemzseg, annak ellenére, hogy az elbeszélő hűvösnek tetszik. Éppen ez a precíz hideg tű írja körül és szóllaltatja meg az érzelmi, érzéki szenzációkat, indulati futamokat, ambivalens szenvedélyeket. Az elbeszélő olyan, mint a zongora hűvös billentyűzete. A zene viszont a csöndestől a tombolóig sokféle szenvedélyt, érzelmet és gondolatot szól.

VII

A legérdekesebb kritikai kérdés az elbeszélő kérdése. Ugyanakkor a regény legérdekesebb tartalmi kérdése a személyiség televénye, az egy személyen belül élő, levegőért kapkodó ének és mások és a különböző személyek közötti, ezekkel az énekkel és másokkal játszó cselekmények, vonzások és választások. Ennek azonban nem széteső elbeszélő és nem széteső jellemrajzok a következményei. Az elbeszélői hang végig kitarított és azonosítható, a szereplők, ha nem önazonosak is, de nagyjából egyben vannak. A cselekmények szaggatottak, ám nem követhetetlenek. A szétesésben a klinikai örület határáig megyünk el, a szereplők azonban mind, úgy mond, „normális” emberek – csak annyira, mint te meg én – (még Gottlieb Ármin tébolyodott felesége is tartja magát), amiként az elbeszélő is világos, világosságra törekvő elme. (Az utolsó fejezetben szereplő félkegyelmű fiatalembert, az öltözős-vetkőzős bolondot én úgy látom, mint az író önparódiáját.)

Nádas az elbeszélő esetében nem tesz kivételt, ő, akit nem látunk (csak ha olykor Kristófban megtestesül), még több „énű” és „mású”, mint a szereplők, olyannyira, hogy eljut az értelenségig, feloszlik az alakokban, már nem „valaki”, csak Kristófban veszi vissza magát.

Egy változó, ám azonosítható hangot hallunk; az elbeszélő szellemenben sok-sok „én” és „más” bujkál. A sokalakú elbeszélő szellemenben legdominánsabb és összefogó erejű az az énrész, amit (a posztfreudista pszichoanalízissal egyetértve) *tanúnak* nevezhetünk: amely megfigyel mindent, mindenkit, magamagunkat is, és nem részrehajló. Ezt Kristófról szólván az elbeszélő meg is nevezi: „*jeges én*”-nek mondja. „*Sem az egyik életéhez, sem a másikhoz nem volt sok köze, sem az érzelmes, nappali, sem az éjszakai énjéhez, az állatiashoz, mert egyik rész iránt sem táplált minősíthető érzelmeket, s az élvezetekkel vagy szenvedéssel szemben legalább olyan közömbös maradt, mint általában közömbös volt az általánosan elfogadott erkölcsi felfogással szemben. / Mintha lelkének vagy gondolkodásának lettek volna olyan tulajdonságai, amelyek a személyiségén kívül álltak.*”⁸ (Ezt az énrészt igyekszik felébreszteni, ébren tartani és kiüresíteni a keleti meditáció, és a különféle *nouveaux romans* törekvések, amelyek a lencse metaforájával szoktak élni, szintén ezt forszírozzák, gyakran objektívvé szikkasztva.) A regény elbeszélőjének alaptónusát szerintem ez a „tanú” adja meg, korántsem elembertelenítve, hanem köztes térben a szubjektív és az objektív között, interakcióban, áthallásban mind az „állati én”, az „éjszakai én”, mind az „érzelmes én”, a „nappali én”, a „civilizált lény” és az „erkölcsi én” hangjaival. Analitikus és reflektálóképességgel felruházva. Nádas az elbeszélővel a belső beszédnek (vagy belső hangzavarnak) azt a hangját erősítette fel és formálta meg, amely abból a lélekrezsünkből szól, mely másokat is és magamagunkat is megfigyel, mérlegel, elemez, kifürkész. Az elbeszélő ráadásul mindegyik szereplő „tanú”-jának szerepébe behelyezkedik, és artikulálja azt, ami bennük kimondatlan vagy futólagos.

A hívóssége vagy a jegessége csak felhám. Hogy is érthetne meg annyi nagyon érzéki, kényes, érzelmes dolgot, rezdülést, gondolatot – márpedig, halljuk, megérti, még ha értelmezni nem is mindig tudja –, ha fagyos, részvétlen volna? Nem: az író rendkívül empatikus, és az elbeszélő ebből az empátiából meríti a tudását; maga is hiperérzékeny. Ez nem mindentudó elbeszélő – sok mindenre kimondottan nem tudja a magyarázatot, nem lát messzire, nem lát a jövőbe –, hanem az író együttérzése, reflektálóképessége és tehetsége szóra bírja a szereplők „tanú”-ját, és tanúskodik arról is,

amit ezek a „tanú”-k sem tudatosíthatnak. Korántsem mindenről, hanem arról, amit az elénk tárt empirikus anyagból egy azonosulásra képes, de kívülálló, gondolkodni tudó megfigyelő ki tud hámozni. Egyszóval az elbeszélő az író több énjének, énrészeinek és többszörös azonosulásainak tapasztalatait szűri le a hűvösnek tetsző hangba, és nemcsak mesél, hanem a képzelet teremtette művilágról és művilágban tanúskodik. Mindannyiunk magában motyogó „tanú”-ja kapott itt hangot, még hozzá csodálatosan, részletesen kidolgozva és „kikokosítva”. Hogy Nádasnak sikerült elcsípnie ezt a többnyire néma belső hangot, látást, ezt a benső pozíciót, hogy ilyen finoman és roppant gondolati munkát igényelve sikerült kidolgoznia, ezerszáz oldalon végigvive fenntartania, nem kis érdem!

Az elbeszélő és Kristóf hangja hosszú oldalakon keresztül átfolyik egymásba, mert az elbeszélő vele azonosul a legszenvedélyesebben (elárulja magát, csorbát ejt önmagán, betöri a tükröt, kikezdi a „mindentudó elbeszélő” irodalmi mítoszát), ami nem jelenti azt, hogy a többi szereplővel ne azonosulna. Kristóf alakja így az olvasóhoz is közelebb kerül bármely más szereplőnél, nem véletlenül, hisz ebben a fiúban mindenféle problematikusság és elentmondásosság fókuszálódik. Szinte kamasz még, zavaros fejű, naiv, „*súlyos történelmi pogyászt*” cipel, és majd’ szétrobban az összefeszülő belső energiáktól.

„*Mindent átszőtt ugyan a tehetetlenség érzése, átítatott és áthatott a korszak uralkodó érzése, a tökéletes reménytelenség, a félelem, a csalódottság, a bánat, az ingerültség, a merevgörcs és a feszültség, ennek azonban mégiscsak meg kellett ütköznie azzal az elemi bizalommal, hogy élt az ember*” – áll egy szöveghelyen, ahol Kristóf és az elbeszélő hangja teljesen átítatják egymást, ahol átvérzik a regény szövege. Kristóf érez, az elbeszélő tanúskodik: rálát és fogalmaz. Ha nem volna az elbeszélő, akkor Kristóft jobbra nyögve nyelni hallanánk, olvashatatlan, interpunkció nélküli és agrammatikus belső monológot kapnánk, amitől az író megkímél bennünket.

A fiú helyzete nemcsak a társadalomban, hanem a családjában is reménytelen: nincs apja, se anyja, Lehréknél otthonosan idegen, a kiszolgáltatottság és a megalázottság mindennapi kenyere, a szégyenérzet gyakran elnyeléssel fenyegeti, miközben formátlan szexuális kész-

etések hányják-vetik, és még intellektuális alkat is, aki folyton rágja magát. Amikor a regényben először találkozunk vele a [3] fejezetben – pontosan körülírt történelmi-társadalmi és pszichés szituációban – épp paradox helyzetben van, és a pótcsaládjának kimondja a kamaszos, lázadó „nem”-et. A [8] fejezetben látjuk ismét rövid időre, a gyűlölködés és az öngyűlölet rohamában és döntéshelyzetben. A [10] fejezet elején ellentmondásos nőgyűlöletének egy szála feslik ki, a rettegés „*hegy- és vízrajzi térképének*” egy részlete, melyben az unokanővéreivel folytatott gyerekkori szexuális játékok emléke tolul fel, a pina íze, és tanúi lehetünk annak, hogyan formálódik benne riasztó kép a női szexualitásról és testiségéről, egyáltalán a szerelemnek nevezett férfi-nő viszonyról. Kristóf igazából a második kötetben lép fel, mégpedig mehökkentő porondon, a homoszexuális mélyvilágban. Ezek a margitszigeti jelenetek 1960 nyarára tehetők, és párhuzamosan futnak Ágost és Gyöngyvér szerettezésével meg a négy liberális hölgy kártyapartijával (narancssárga szál). Az író úgy szituálta a történeteket, hogy szembenézzon egymással a margitszigeti és a pesti oldal, és ez a kontraszt (mely a bridzselés helyzetével és a férfi-nő szerettezéssel analóg) rendkívül markánsan választja szét és „köti össze” (!) a párhuzamosokat. A második kötetben a fejezetek keresztöltésszerűen követik egymást, és a szerkezet dinamikus, „zenei” formát képez.

Kristóf félelmetes, nagy kalandja önismerteti kaland, és a rétegzett, meg-megoszoló, szét-hasadással fenyegető „én”, vagyis az „ének” direkt tapasztalásához vezet. (Azt az utat járja, amire a vele egykorú Döhring gyerek a regényidőn belül nem mutatkozik képesnek.) Kristófban maradéktalanul, kíméletlenül megtörténik mindaz, ami a többi szereplőben csendül-pendül, leáll, szétfolyik. A margitszigeti fejezetek felettébb izgalmasak – formai szempontból a kalandregény paródiáját adják –, szemléletes erejük, dionüszoszi szenvedély tombol bennük, és a titok megfejtésének az a vehemenciája, ami Döhringet is kiforgatja önmagából. A margitszigeti homoszexuális kalandorozatban Kristóf úgy érezte, „*mintha valamilyen tiltott tudás, a város hétpecsétes titka kerülne a birtokába*”, fogalmazza meg az elbeszélő, és egy olyan beavatási szertartásban részesül, mely a saját személyének hétpecsétes titkát nyitja fel előtte és benne. Nekünk is sok mindent feltár,

amikor vall. Az elbeszélő helyenként enged a kívüllállásából, és ránk szabadítja az ismeretlent avagy a „titkosított” tudást.

VIII

Ezeknek a fejezeteknek a koreográfiája és jelenetsora valóban olyan, mintha Kristóf dzsungelben járna felderítő úton és vadászaton, vagy mintha ismeretlen törzssel, törzsi táncokkal és rítusokkal találkozna. Számára, aki polgári neveltetésben részesült, a primitivizmus valami nagyon szövvényes és titokzatos dolog, és nemcsak egy ismeretlen társadalommal, hanem ismeretlen enlelkével is szembesül általa, sőt a saját testi valójára döbben rá (ami a polgári kultúrában tilos). Ugyanakkor ez a homoszexuális világ a kétneműiek párkereső társasági szokásainak, az udvarlásnak, szerelemnek, házasságnak a karneváli kifordítása, s amennyire az utóbbiban minden el van tolvá a fej irányába, annyira van itt minden az altesti tájakra szorítva. A fej és a mell helyett a segglyuk és a fasz, parfümillatok helyett a szar, a vizelet, a sperma szaga kerül előtérbe. „*Csúfot úztek a páros élet utáni vágyból avagy a párosodás érzelmes eszméjéből*”, magyarázza az elbeszélő. „*Számukra tényleg nem volt semmi szent, az egész világ a kedvteléseikre rendelt paródia.*” Kristóf rémülettel vegyes csodálattal és rettegő izgalommal veszi tudomásul ezt a hangsúlyos eltolódást, ezt a zabolátlan al-világot, melyről eddig csak fürkésztés, lesekdedés, hallgatóságok, szimatolások, tapogatózások formájában volt némi értesülése. Tőle azonban ez a világ is elzárul a maga játékszabályaiba, jelbeszédébe és szokásaiba, és drámai fordulatokon, próbatételeken keresztül juthat csak be. Krisztusi értelemben fel kell hozzá adnia az életét, a testi és lelki integritását, és mélységes – a polgári kultúrában ismeretlen – alázatra kell szert tennie.

A fiú képtelen pusztá kéjtutazásként felfogni ezt a kalandot, egyáltalán a kéjt képtelen lestilizálni pusztá kéjjé (mint Lehr), hiszen számára ez is több mint kétséges, ismeretlenül ismerős fenomén, ami felgyújtja a képzeletét. A szépség szerelmese ő a szó platóni értelmében, járjon akár férfivizeldében, akár a bokrok között. Megszemélyesíti a hatalmas szépséget, a gyönyört; isteníti az áhított minőséget. Kialakul benne egy bárki, egy valaki, akit keres, s aki majd az óriás alakjában testesül meg. Miköz-

ben lemerül a testiségbe, egyúttal vallási folyamat játszódik le benne. (Hasonlóképp, mint néhány nagy misztikusnál.) Az ő óriása meg Tuba János úgy viszonyul egymáshoz, mint Krisztus a Jézushoz vagy mint Alkibiadész a szépséghez, és megtestesíti az Istent, a tökéletességet. Az elbeszélő magyarázata szerint Kristóf „nem érti meg, hogy itt senki nem egy reális lényt keres, hanem mindenki a saját imaginációját űzi”. (Azért nem érti meg, mert ártatlan kamasz, ahogy az elbeszélő magyarázza később: „A szíve és a lelke még hosszú évekig minden szabálytalan tapasztalatával együtt teljesen ártatlan maradt. Abban a hiszemben élt, hogy a világot meg kell ismernie.”) Ezzel a képzelt létező – pillanatokra látott vagy látni vélt – lényel együtt „a szabadság lélegzetét” is keresi és irigylő a barbár férfiakról, akiket egyszerre csodál és megvet, miközben azt is sejtí, hogy tulajdonképpen „páriák”, és ezért szánja őket. Meg az eszményi mását keresi a hatalmas valakiben, a szabad, kiteljesedett férfiembert, az „atyát”, aki őt mindenben meghaladja, és mégis ő.

Képzelt létező, létező képzelet – ez minden szerelem paradoxona, sőt tovább is mehetünk, a személy, személyiség paradoxona, hisz másokról vagy magunkról sem tudhatjuk soha, mennyire reális az, amit képzelünk. A szerelemben ez a paradoxon a szenvedély, a megismerési és a birtoklási vágy miatt kiéleződik, és erősebben csattan. Meg persze metafizikai is a kérdés. Kristóf margitszigeti kalandja egyszerű szexuális, világ- és önismereti, valamint istenkereső kaland. „Az élvezet valószerűleg Isten egyik mellékeve”, mondja az elbeszélő e tárgyban, a nagy keresztény misztikusok tapasztalataival tökéletesen egyezően. Kristóf reflektált „érmessége”, elemi, szokásoktól még rontatlan szexualitása ellentétben áll azzal a groteszk, féktelen parodikusággal, amit lát; tragikus hős csöppen vaskos komédiába, ami, az elbeszélő szavaival, „a dédelgetett fantáziák és a hiábavaló kívánságok lenyomata ezen a mocskos földön”. Az úrifíú a lecsúszott egzisztenciák közt ugyanakkor komikus jelenség, és Kristóf ezt is pontosan érzi és tudja. Undorodik, büntudatot érez, megveti önmagát, öngyilkos akar lenni; otrombának, ocsmánynak érzi a realitást, amibe belekeveredett, de közben áhítja és csodálja is. (Elveszített szüleihez is ilyen ambivalens a viszonya; az árvaságszindróma az egész regényben azt involválja, hogy megakad, zátonyra fut a pszichés érlelődés természetes fo-

lyamata, ami normális családban – és normális kultúrában – zökkenőmentesebb.)

Képtelen megküzdenni ellentmondásos érzéseivel, és két életet fedez fel magában, több ént. Van az „éjszakai önmaga”, amit „állati énjé”-nek is nevez, meg a „nappali én”-je; a belső beszéde meg a nyilvános beszéde; a brutalitása meg az érmessége – ezek „párhuzamos kapcsolással” működnek, az erkölcsi és a gondolkodó én közbeszólása folytán azonban egymást fojtogatják benne.⁹ Rájön azonban, hogy ő azt az „idegen nyelvet”, gesztusnyelvet és jelbeszédet, amivel a szigeti társadalom kommunikál, s amely a falosz körül forog, vagyis a fasz az „emlékmája”, nagyon is érti, mi több, a „terepmunka” során arra jut, hogy ez a nyelv „felette kifinomult, a beszélt nyelvnél vagy a látszatok néma nyelvénél jóval összetettebb, kiműveltebb, hajlékonyabb, s ugyanakkor igen világos és praktikus”. Nem képes csak a kéjt hajhászni, hanem szellemi kalandnak válik részesévé ugyanakkor, amikor a férfiaságot, a saját testét tanulja. Mi a férfi? Kristóft meglepi a fasz/faszok fiziológiai realitása csakúgy, mint ennek a szervnek az a többletfunkciója és jelentései, amelyek ebben a világban evidensek.¹⁰ Meredek útján, melyben a fizikai, a társadalmi, az erkölcsi és szellemi gátlásait egyszerre kell leküzdenie, „a test archaikus realitásába” süllyed, és ugyanekkor akárha „Isten színe elé” emelkedne.

A vizelei jelenetsor ([9]), melynek során az óriás és az óriás segítje beavatják őt a hamisítatlan férfiélvezetbe, úgy is lehetne mondani, hogy imádják és megkínózzák a testét, a regény legszubb csúcspontjára, melyből érződik, hogy a fájdalom és az undor/élvezet egy gyökűek, egy töről fakadnak, és az ismeret ismeretlen szintjére röpítenek/vetnek. Formai szempontból a keresztre feszítés és keresztről való levétel toposzai ismerhetők fel ebben a részben. Jézus kín szenvedésének és utolsó sóhajának a formaparodiája ez a rész, melynek, szintűgy parodisztikusán, ILONA RIZES CSIRKÉJE a címe. Ilona rizses csirkéje itt nem szimbólum, hanem egyszerűen a természetes, komikus kis élni vágyás esetleges tárgya (a „méregpohár” ellentéte), a banális emberi vágy tárgyának ironikus metonímiája. A kóbor fekete kutya sem a sátán kutya, hanem annak az állatiságnak, amiről Kristóf filozofál, a hétköznapi, ironikus megfelelője. Egyébként a fiú életének megmentője (hacsak nem az étel az). Az életnek ez az egyszerűsége – a kóbor kutya

vicsorgása, ragaszkodása és éhsége, egy lábas étel, kielégülés, hétköznapi boldogság – Krisztof kamaszosan dült életébe nem tartozik bele szervesen, számára ez inkább eszmény, amit az óriás lényén lát derű formájában megjeleníteni. Ez ismét egy (a kereszténység mélyébe fűrő) ironikus csavar a regényben: hogy az eszményített óriás egy egyszerű munkásember. Hogy a misztikum a másik ember profán lényén jelenik meg. A regényben az egyszerű-bonyolult hierarchiája is felbomlik. Kristófnak az az egyik legnagyobb élménye, hogy az óriás, a cigány Tuba milyen magától értetődően, altruizmuson és egoizmuson messze túl, képes *adni* – kéjt, örömet, szeretetet –, mint aki egy más világból, más kultúrából jött. „*Boldogságból bőven van még fölöslege, nem kell kuporgatnia, adja és adja, nem fog kifogyni.*”

Mint amikor jól megdőgönyöznek egy csemeget. Az óriás, a tökéletes férfi valahol az anyát is hozza, a napba öltözött asszonyt, habár egyáltalán nem nőies, nem is hermafrodita jellegű. Naturális, mégis misztikus. A keresztény érzület ősdramája játszik a margitszigeti fejezetekben, melyek mindvégig teljesen naturálisak, mégis háborzongatóan misztikusak. Lehet, hogy voltak világok, korok, ahol ez természetes volt. Magyarországon a jelenkorban biztos nem az. Hanem botrányos, elképesztő. Az olvasó különös változáson mehet át, ha ad rá időt: a meghökkentő, viszolyogtató jelenségvilág, ha hajlandó megismerni, az ismeretlen birtok és az elzárt kertek esztétikai és ismereti minőségeivel ajándékozza meg.

Kristóf az esemény után, magányosan a budapesti éjszakában, gyorsan a fejéhez kap. „*Tes-ti kielégítettsége lihegett vele, hogy még mélyebben megcsúfolja az erkölcsi érzékét, a tudatát pedig jól meggyalázza.*” Ami, persze, érthető. Kristóft azonban ennél a szegényenél-gyalázatnál is jobban lenyűgözi az érthetlenség, melyet jobban a magáévá tett, mint a „*humán konvenciókat*”. Később a képzeletében az óriással eléri a „*feltétel nélküli kölcsönösség*” létállapotát, valamiféle hite támad az összetartozásukról, etalonja alakul ki... nehéz megfogalmazni, miről. A szerelemről? A közösségről, ami ember s ember közt szó nélkül is kialakulhat. Ez a titkos közös élete az óriással formailag ugyanakkor a Jézus Krisztus-Atya együttállás parodisztikus mása is (s a bajzos segéd képében még a Szentlélek is megjelenik...).

Az óriás, „*nappali*” lényével, azaz Tuba János

cigány útéptető munkással az utolsó [39], SZÉP-SÉGÉNEK SZERELMESE című, egyedülálló és nagyon furcsa fejezetben ismerkedhetünk meg, melyben az elbeszélő ismét a láthatatlan megfigyelő pozíciójából beszél. Beszámol négy cigány munkás és magyar munkavezetőjük, Bizsók István mindennapjairól, munkájukról és a két lakókocsiban tengetett vándoréletükről. Két élettörténetet mesél el részletesebben, Tubát és Bizsókét. Tubáról kiderül, hogy társadalmon, történelmen és kultúrán (jobban mondva a modern civilizáción) kívüli lény, aki a cigány törzsből is már kisgyermekkorában kiszakadt, és kóborló, teknővájó nagyapja meg a természet nevelte fel. Bizsók mérlegelő tekintetével is látjuk őt – harmonikus személyiségnek, a pontos, szép munka hívének és intelligens, etikus embernek látszik, akinek a karakterét meg az ethoszát azonban a mi európai fogalmainkkal és azzal a tudással, amit a regény többi részéből szereztünk, egyszerűen nem tudjuk jobban körülférni. Mintha neki nem az okozna gondot, ami nekünk. A homoszexualizmusa, a szerelmi élete, a társadalmi pozíciója, a „*nappali*” meg az „*éjszakai*” énjének integrálása – azok a témák, amelyekkel az egész regény el van foglalva – mintha neki nem okoznának problémát. Viszont történik valami dráma, nem tudjuk meg, mi, amelynek az a vége, hogy a cigányok megkopasztyák a legfiatalabb cigány fiút, Jakabot; ez se mond nekünk semmit, bár utalás van rá, hogy büntetést, megszégyenítést, netán valamiféle beavatást, az ősi törvény-ítélet relációjába tartozó dolgot jelent. Nem tudjuk meg, mit, miért. A fiatal Jakabra ugyanolyan homályosan ráhárul valami bűn vagy mulasztás, mint Carl Maria Döhringre. Csak a cigányok tudják, hogy mi.

Ennek a büntetésnek a reggelén Bizsók a másik lakókocsiban elfelejti a Miatyánkot, illetve elundorodik a szavaitól. A „*mennyekben*” szóról a „*moszatok, algák és kagylók illatával teljes nedves homok*” jut eszébe. Ez a regény legénigmatikusabb fejezete; a záróképben az ágyon hasaló Tubát látjuk, megrándul, mint ha valami fenyegetés közeledne, végül pedig egy természeti fény-kép tárul elének: „*Ebben a kocsiban világosabb volt, mint az odaátiban, kicsi ablaka a vízre nézett, a folyó tükre a mennyezetre verte föl a fényt, amit a párákban fölkelő naptól kapott. / Sötét foltok reszkettek benne, a nyárfák leveleinek könnyű árnyai.*” Ezt a képet senki sem látja, csak az elbeszélő meg az olvasó. Egy nagyon

szép fénykép szavakból – mást nem is lehet róla mondani, mint hogy *szép*. Az elbeszélés „fényképészete” itt a rezge, tükröződő szépséget tartja, örökíti meg, ugyanakkor, lévén vége a regénynek, elengedi, szabadon bocsátja, az olvasónak ajándékozza. A fenyegetés, ami megrezdült a fejezet végén – Tuba rándulására, lúdbőrzésére a levelek sötét árnyainak reszketése rímel – szintén az olvasóra háruló bizonytalan esemény, amit neki kell megköltetnie. Talán még az is előfordulhat, hogy a mű az olvasóját tükrözi? Az ő kérdéseit vagy megbizonyosodását? Betekint a lakókocsiba, és azt látja, amit senki más. Nem tudni, hogy a „*rendkívüli történet*” során valami rettenet vagy valami rettentő szép esik-e meg az utolsó regénypillanatban. Mindenesetre megszívlelendő az előző fejezetben olvasott megállapítás: „*Mindenkit a saját bűnös mivolta ér utol, amikor a lehető legkisebb baj láttán vagy hallatán a legvégtetesebb gondolat fészkel bele az agyvelejébe.*” A regény befejezése végül is rajtam, rajtad múlik. Akár egy váratlanul megjelenő személyt is beleképzelhet valaki a záróképbe, valami „parúziát”, tekintettel arra, hogy a fejezet elején – ám időrendileg voltaképpen az említett „*rendkívüli esemény*”-nél később – feltűnt egy „üres”, idegen ruha – ami a parúzia paródiája –, amiről csak az olvasó tudja, hogy az öltözős-vetkőzős félkegyelmű csínye. Az is elképzelhető, hogy a bajszos Gyula, talán Balter Gyula jelent meg, akit az apja – aki képzeletben a saját fiát ölte meg – gyilkosnak gondol. De semmi sem kényszerít arra, hogy a megváltó-gyilkos relációban gondolkozunk, maradhatunk csak a pusztá, árnyékkal-fénnyel könnyedén játszó létnél. Az óriás, aki „*látott, amit látott*” (és ez a kijelentés a „*vagyok, aki vagyok*”-ra rímel), biztosan tudja, mit kell tennie. Vagy nem?

IX

Klára talán még több helyet foglal el Kristóf szívében (s a regényben), mint az óriás, és legalább ennyire felkavarja a fiút. A második kötet közepén harsan fel a gong ([18], MÁSKÉNT NEM TOMBOLHATOTT), és a történet az egész harmadik kötetben ütemesen végigvonul ([28], [30], [32], [34], [35], [37], két fejezetek). Ez a szerelem nem azt az ismeretlen tudást penge-ti, melynek a fallosz az emblémája, és nem is a

szexualitás mélységeibe fúr le, hanem erotikus, egzisztens, életrevaló, a köznapi társadalmi-történelmi kontextusban lélegző és fulladozó, az éjszakai és a nappali ént egyaránt mozgósító férfi-nő kapcsolat. Kristóf nem kevésbé riad meg ennek közönségességétől, mint amannak undorító botrányosságától. Amott az óriással egyetlen szót sem váltottak – az óriás szavát sem hallatja az egész regényben! –, mégis értették egymást, emitt viszont valóságos szózuhatagot vált ki belőlük a találkozás, és mégsem értik egymást. Amott egyáltalán nem volt fontos egymás élettörténete, társadalmi helyzete, itt viszont igen.

Az óriással való szerelemnek nem is volt története, az időtlen esemény volt, kataklizma, kis híján katasztrófa. A Klára-szerelem azonban történeti, processzuális, van kezdete, tartama, és a jövőbe nyúlik, ahogy mondani szokták, egy életre szóló, vagyis az életre felszólító. Az óriás, legalábbis Kristóf képzeletében, szabad, Kláráról azonban ezt nem mondhatja, miként magamagáról sem. Inkább felszabadulást küzdenek mind a ketten.

A Klára-fejezetekben ennek az egzaltált, elfűlő szabadságharcnak az érzékeltetése a legszebb. Megindító, ahogy a két fiatal minden követ megmozgat, és levegő után kapkod azért, hogy a béklyóiktól, kötöttségeiktől, előítéleteiktől megszabaduljanak, és összeköthessék megtisztuló életeiket. Küzdelmük nem ideologikus, nem is utópisztikus. Nem szerelemhimenikus (Klára utálja az érzelmességet), nem is házasságelvű. Mint az állatok, olyan ösztönösen rázzák le magukról, ami rájuk tapadt, és tépik láncukat. Ha az óriásszerelem brutális volt, akkor ez bizonyos pontokon bestiális. Klára meg is tud jelenni a szőke bestia képében, és ő sem kíméli Kristótot, aki nem is akar úrifűt maradni.

A polgári kultúra, mindkettejük neveltetésének alapja, ekkor már inkább csak maradványaiban létezik (a '89-es németországi fejezetekben alig van némi nyoma). Egy világnak vége. Amikor Kristóf a pesti épületekről, utcákról magyaráz, erről az összeomlásról vagy alámerülésről beszél, mintegy búcsúzóul. Ami neki a polgári kultúrából még kijutott, azon átlátott, és elege lett belőle, mert nem kapott benne levegőt. Amit az elbeszélő jelent ki a négy idős hölgy kapcsán, azt Kristóf tudja: „*Válamennyien úgy voltak vele, hogy az egyik látszattal takargatták*

a másik látszatot, s valamicske realitás csak akkor ütött át mindezekben, amikor ellévedtek a látszatok között, vagy nem tudták magukat időben egy másik mögött elrejteni.” A margitszigeti kalandjával egyébként is átjutott „a másik partra”, belekóstolt a nagyon nyers, igazán hús-vér valóságba meg a fanyar szabadságba, és ezt az átkelést nem akarta visszavonni; árulás lett volna. Akármielyen furcsa, valamiképp lényegibb tudásra tett szert, és több szeretetet kapott és érzett ott, az „undokságban”, mint az „úri házban”.

Az a hierarchia, ami Kristófnak a Margitszigeti Nagyszállóval kapcsolatos emlékeiből kirajzolódik ([16] fejezet), felborult. Ezt Vay Klára, Vay Elemér regénybeli lánya is tudja. ’56-ban a szülei többek között azért akartak Bécsbe disszidálni, hogy a lányaik „rangjübbeliekkel” táncolhassanak, ám Klárát ez nem érdekli. Ő is átlátott a neveltetésével kapott polgári kultúrán, mégpedig női szemszögből, anyagyü-lölettől hajtva: „Inkább ilyen leplezetlen és szabad életet élt vele [Simonnal], olyat igazán nem akart, amilyen a szerencsétlen édesanyjának vagy a köreikhez tartozó idomított nőstényeknek jutott az összes választékos manírjukkal és az egész kényszeres mimikriájukkal.” Nem kért a szülei „keresztényi szarakodásából”, és „nem kért az életükből, még így is tele volt velük tömve a szája, állandóan köpködhetett”. (A női anyagyü-löletnek a regényben nem ez az egyetlen példája. Persze a saját nőiséggel meg a női szerepekkel zajlik ilyenkor a zsigeri harc.)

A „szexuális háromszög” Klára–Simon–Kristóf esetében is megvan, és az elbeszélő sokat foglalkozik Simon, a titkosrendőrré avanzsált proletárivadékkal meg az antiszemita úrikisasszony szerelmi viszonyának szemléltetésével és elemzésével. Ez a szadomazochisztikus jellegű viszony igencsak „osztályjellegű”, hiszen Klára a katolikus, nagypolgári neveltetéséből ráragadt közhelyeket, előítéleteket, szokásokat akarja levetkezni vele, Simon pedig az úrlány mentális szintjéért, a lényével szervesült, a legalpárabb szitkozódásokkal sem leplezhető „arisztokratizmusáért” kapar megalázottan és bőszen. Szerelmük kíméletlen, akarnak interpenetráció, mely nem csillapítja szeretettel a zavaros szenvedélyeket, és a társadalmi zsarnokságot viszi át duális szintre, miközben nagyon szoros összetartozást szül. Ők ketten folyton játszmáznak, és cserélgetik az áldozat-üldöző-megmentő szerepeket. Ennek a viszony-

nak a lecsupaszítotttsága, etikátlansága (pontosabban az erkölcsöket szándékosan kikezdő jellege) a Kristóf-óriás viszony meztelenségével analóg, ám ebben is megvan az imádat transzcendens minősége. Simon „otromba proletár csodálatára” válaszul Klára a női érzékekkel jól kitapintott nagy karrier lehetőségét imádjja „az érett, igazi” férfiban. A megaláztatás és a megalázás, a kiszolgáltatottság és a hatalmaszkodás minden verzióját végigjártassák, nem kis élvezettel, az úr-szolga viszony képletéből azonban képtelenek kitörni.

A Klára-fejezetek aprólékosan, ízekre szedve mutatják be azt a hullámlzó folyamatot, amelyet beleszeretésnek és egy új szerelem megszületésének szoktunk nevezni. Kristóf, mint a Margitszigeten, ezúttal is áthágja, áttöri a határokat, a neveltetés ellenében, a jó ízlése és a józan ész ellenében cselekszik, semmibe véve „civilizált énjének” elvárásai horizontját. Az ébredő szerelmi viszonyban a polgári viselkedésszabályok nem érvényesek, de egyébként is mindketten úgy érzik, hogy „nincs örökség”. Kristóf az „állati érzékére” hallgatva cselekszik, ám egyszersmind mintha imádkozna is: „De inkább ne legyen semmi úgy, ahogy én akarnám, hanem legyen minden úgy, ahogy éppen lesz.” Beszéléseik és elhallgatásai, vitáik és engedéseik lüktetése belesodorja mindkettejüket saját életük zűrzavaros sűrűjébe, ahol ismeretlen, riasztó és csábító érzések és gondolatok kapnak lábra. Ezt a „metafizikai sűrűt” az elbeszélő egyik mondata így írja le: „Ahol egyikük sem ismerős, mert nem tárgyakkal van dolguk, hanem ismeretlen érzések, történelmi rémek, genetikai asszociációk és még ismeretlenebb párhuzamok és megfelelések esszenciáival és emblémáival.” Ez a mondat poétikai kijelentésként is értelmezhető, és valóban, nem ilyen érzéki és abból kisarjadó metafizikai sűrű-e az egész mű? Miként poétikailag is olvasható az az eszmefuttatás, melyben az elbeszélő a nyilvános, cenzúrázott és az eredeti, titkos élettörténet kettősségéről és az e kettősséget feloldani hivatott legendáról töpreng az ÁLL A BÁL-ban ([37], történetzáró fejezet).

„Amikor valaki meg akarja valaki mással osztani a történetét, akkor úgymond mérethe szabja át, s a másik igénye szerint dolgozik vele. Csupa olyan dolog jut eszébe, amit nem mesélhet el vagy nem lehet megosztani senkivel. Ez lefekteti, holott a sok locsogástól különben sem jut semminek a végére vagy nem jut vissza semminek az elejére. Másik történet

szegődik a saját cenzúrázott történetéhez, vagy valamilyen ostoba legendával kullog az eredeti történet nyomában.

Nem föltétlenül a szemérme tiltja el őt a másik történetétől, az is persze.

Hanem el sem tudná hol kezdeni.

Amitől olyan érzése támad, hogy szigorúan el kell őket egymástól választani, soha többé ne érintkezzenek ilyen veszélyesen és óvatlanul. A titkos történetet leválasztani a nyilvános történetéről, nem lóg-hatnak át egymásba. [...]

Krónika helyett végül is inkább legendákat gyárt magának az ember, amikor egy másiknak elbeszéli az élettörténetét. Addig meséli, míg a hiteles előadástól ő maga felül a közös utópiának, miszerint az életének lenne kereken lezárható vége, valami kis poénja, végszava, tanulsága, ami a halálon túl is értelmet ad az egykori létezésnek.

A PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK elbeszélője – aki a fenti gondolatmenetet is tudatosította – a másik, titkos, eredeti történet nyomvonalán halad, miközben a felszíni eseménysort meséli, nem csoda hát, hogy a történeteknek nincs elejük, végük, csattanójuk, lezárásuk; hogy töredeztettek, szagztatottak, hogy elszabálytalanodnak. A „nyilvános”, a történelemhez és a kronológiai élettörténethez kapcsolódó keretek közt mozog, és a „legendákat” is beépíti – a sok-sok reflexiónak, elemzésnek, akadékoskodásnak, elmélkedésnek a különféle történet-síkok megkülönböztetése, egybefoglalása és az áttételek, csúsztatások szemmel tartása a szerepe. Az elbeszélés szelleme gyanakvó, analitikus, miközben érzékileg is tapadós. Érezhető a hangjából az integrálás készítése és ennek lehetetlensége is: az elbeszélés nehézségeivel minduntalan szembesülünk.

Kristóf és Klára a hatvanas évek hazug nyilvános világában lázadó, a „másik történet”-re kíváncsi fiatalok. „*Inkább árulást, pusztítást, még ennél is teljesebb pusztulást, kurvaságot, de nem a megadó némaságot, amelyben halálra váltan éltek*” – foglalja össze az elbeszélő Klára lelkületét, mely nem tűri a megalkuvást és a hagyományos női szerepeket. Kristóf a „*nemi szubverziójával*” van elfoglalva, a saját férfiaságával nincs kibékülve, nem leli helyét a férfiak közt, nem talál mintát (kivéve a kivételes óriást, akit a képzeletébe menekít, hogy szabadnak láthassa, de hát ő mitikus figura). Amikor Klára mellett férfias szerepben kellene fellépnie, elcsú-

szik, mint az Árpád hídon a tervezett öngyilkosság előtt, és tekintést enged életének „*értelmetlen zűrzavarába*”, suta hazugságaiba. Ugyanígy jár Klára is a nőiségével. Amikor a vetélésről beszél, önkéntelenül leleplezi magát. Ilyenkor a másik ember mindig kiábrándul, mert, mintegy tükörben, a saját zűrjeire lát rá.

A mikrorealista elbeszélés csalódások, kiábrándulások, ismételt felragyogások és fellobbanások pergő, zaklatott, őrjöngő, kitarított, lassuló ritmusait, a szellemi-lelki-érzéki mozgás többszólamú, diszharmonikus zeneiségét bontja ki. Két más-más neveltetésű, különböző alkatú, temperamentumú személy találkozásának drámáját, az elutasítások és megragadások, bántások, sértegetések és szeretések több menetben zajló meccsét, az önvédelmi intézkedések manővereit és az önfeladás kísérését, a csalások és csábítások kacskaringóit... A fene se tudja, az egész szerelmi koncertben mi az igaz s a való – az egész, az elhallgatásokkal, hazugságokkal, túlzásokkal együtt.

Ötpercenként el akarják hagyni egymást örökre, hol az egyik, hol a másik érzi úgy, hogy ez az ember elviselhetetlen, nem fér bele az életembe. „*Önmagukon kell önmagukat túltenniük*”, önképüket, akaratukat, szándékaikat, játszmáikat adják fel, amikor a szerelemnek engednek. A döntő pillanat csendben történik meg, a világ, vagyis egy bár zajában, amikor jószívről egymásra sem néznek. „*Komoly némaságukba merülten folytatták egymáson és egymásban a megkezdett felmérő és mérlegelő munkálatot, amely a józan ész birodalmán azért jóval túl esett. Mintha annak arányait mérlegelnék, amit szabad szemmel nem lehet se látni, se pusztá kézzel elhárítani. Közel sem lehetett a végére érni, teli volt kis meglepetésekkel, tágra nyílt pupillákkal csodálkoztak.*” Ez a gondolat azért is érdekes, mert bármikor, bármely két ember kapcsolatára érvényes, csak a művelet többnyire nem életbe vágó. És a mű antropológiájára is ráviláнтan: a fizikai ember maga is egy „*metafizikai sűrű*”, melynek se kezdete, se vége, és két ember bármilyen célzatú, bármilyen röpké együttléte, ha csak egy pillanatra is, megnyitja a lelkiismeretnek azt a színpadát, melyről a „*tanú*”-elbeszélő beszámol. Az elbeszélő végig azt csinálja, amiről a fenti idézet szól, csak „*hangosan*”.

Itt dől el, hogy két élet megtalálta-e egymásban az élhető világát.

Per analogiam: az elbeszélő is élhető, azaz olvasható fikatív világot teremt a maga „felmérő és mérlegelő munkálataival”, a „kis meglepetések” bedolgozásával, a meséjével meg az analíziseivel. Éppen azért, mert tanúsít, azaz a tapasztalt és elaborált igazat mondja. „A tanúsítvány a világba való beleállás mértékeit, viszonylatait, a tekintetek és szempontok egységét vagy összevisszaságát hozza. Nem azt a bizonyítékot, melyet minden buta bíró ki akar préselni a bírósági tanúból. Az ítélet hermeneutikus útja az önálló ítélőerő segítségével a viszonylagos összevetés, nem pedig a rábizonyítás; a megértés és nem az elmagyarázás lépéseivel történik.” (Jádi Ferenc.)

X

Az ezzel párhuzamos szerelmi történetben (narancssárga szál), mely akkor, 1960 nyarán veszi kezdetét, amikor Kristóf margitszigeti kalandja történik, és a kulcsnapon, 1961. március 15-én a végét járja, épp az ellentéte zajlik le. Ágost és Gyöngyvér a hatalmas nagy szeretkezésük ellenére nem tud hazatalálni egymásban, nem sikerül megérteniük egymást.

Ez az elbeszélés férfi és nő szeretkezésének maximálisan részletezett, szórszálhasogató leírása, nem marad belőle ki sem a testi rész, jószerivel egyetlen izom és szórszál, egyetlen észlelés és érzéklet sem, sem a lelki rész, az indulatok, szenvedélyek, érzelmek kavargása, de még az agyműködés sem (töredékes gondolatok, emlékek, asszociációk). Sem a magyar, sem a világirodalomban nincs ilyen komplex szeretkezésábrázolás, mely korántsem pusztán analitikus, egyúttal szemléletes is. Ők ketten nemcsak egymás testét ismerik és tapasztalják meg alaposan, minden érzékszervükkel, kimerítően, hanem lelkileg is jelen vannak az ágyban, gyerekkori emlékek szakadnak fel bennük, amelyeket el is mondanak, elragadtatásuk pedig nemcsak önmaguknak, hanem a másik lénynek is szól. Eljutnak a legintimebb közösségig, áttörik gátlásaikat, kulturális tabukat döntenek le. A leggyengédebb moccanástól a legvadabb, nyers szexuális penetrációig minden megesik. Ami egy szenvedélyes, nem akármiilyen férfi-nő szeretkezésről épkezláb nyelven elmondható, az itt le van írva. Minden megvan, csak egyvalami nincs meg: a szerelem. Nem mintha az elbeszélő fagyos lenne, és nem

találna rá, ellenkezőleg, tűvé teszi érte a két ember testét, lelkét, agyát, de szerelem nincs, és e hiány van itt nagyon pontosan körülírva. Pedig a nő nagyon-nagyon akarja, kivételesen még a narcisztikus Ágost is akarja, most az egyszer akár kilépne önmagából. Kettejük számára azonban nincs kegyelem, ezt mutatja fel az elbeszélő; hiába minden akarás, igyekezet, vágy és bátorság.

Gyöngyvér is a mű egyik dúsan ábrázolt figurája, akit mindhárom kötetben, végig látunk ([3], [8], [10], [11], [15], [17], [26], [33], [37]) tulajdonképpen, időrendileg övé az utolsó szó, hisz az ÁLL A BÁL legvégén ő vall a rendőröknek – igazat mond, a szó jogi értelmében tanúskodik, mégis hamis játszma részesévé válik. „Gyöngyvér volt az élő tanú rá, hogy a magyar kormány az Eichmann-iratokat a megállapodás szerint el akarta juttatni a jeruzsálemi tárgyalásra. / Vallomása bele volt kalkulálva a játszmába.” (Szépen meglátszik ebből a jogi és az egzisztenciális értelemben vett tanúskodás különbsége.) Szegény nőnek ez a végzete: képtelen olyan pozícióba kerülni, hogy igaz lehessen, az legyen, aki; rángatható figura ő; az alkata és a szituációk, amelyekbe belekerül, mindig idioszinkráziához vezetnek, és Gyöngyvér soha sincs a helyén.

Sorsáról az elbeszélés szétszórt helyei tudósítanak, melyekből egy Árvácska-gyerekkor áll össze. A brutális verések és fokozhatatlan megaláztatások a kislányt olyan helyzetbe vetik, ahonnan irigységgel néz az állatokra. A PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK egyik sávja a tetleges emberi kegyetlenségről szól, melynek a történelem folyamán (a háborúban, a légerekben) kialakulnak legitim alakzatai, és van egy kortalan, örök, úgymond családon belüli zajlása is. A kegyetlenség örök zajlása vertikális értelemben is áll, mint a brutalizálással megbélyegzett egyedeken belüli örvény, mely újra meg újra föltör, és elnyelést fenyeget. A Gyöngyvért kislánykorában élt bántások a regény időtlen síkjába írták be magukat, miközben egy sorsnak is a megalapozó eseményei. Gyöngyvér története arról szól, hogy hogyan próbál kiveckélni az örvényből, s a szerelem meg a művészet ebben hogyan vannak a segítségére. Az Ágosttal való szerelemben két kétségbeesett ember kapaszkodik össze; bár oldódnak az elfojtásaik, és olyan nyíltságig képesek eljutni

egymással, ahova egyedül nem, ebből a nagy szeretkezésből mégis hiányzik „a szabadság lélegzete”, mégis nagy baszás marad, őrzöngés és némi élvezeti vigasz, kettős magány.

Gyöngyvér akkor fejezi ki magát, akkor lódul a felszínre, amikor káromol, káromkodik, gyűlölködik, amikor trágár és bosszúszomjas; ilyenkor talál a sorsára, magára. Az elbeszélő bámulatosan játssza le ezt a többnyire belső beszédét, annak mélyről feltörő energiáját is érzékeltetve, a trágárság mögöttesét, a **gyűlölet hitelét**. És ez szép. A gyűlölet szépségét/igazságát láthatjuk. Hogy ez hogyan lehetséges, arról szólnak azok a részek, amelyekben Gyöngyvér a zongoránál ül, és felidézi énekóráit. Azt a tudást irigyliz az énektanárnőjétől, Huber Margittól (aki a négy liberális hölgy egyike), ami annak „*hűvös mosolyában*” tükröződik. Rájön, hogy a művészet megkívánja az egész lényének az elrendezését, a felügyeletét, ugyanakkor a mélyénjének a kiaknázását és a tőle magától kitelő világismeretet. „*Mintha nem énekelni tanulna, hanem fölényesen és derűsen belemosolyogni az ellenségesen közönyös világégyetembe.*” Azt is felfogja, hogy ehhez meg kell tanulnia használni, kamatoztatni a saját gyűlöletét, lelkének nyomasztó és borzalmakkal kísértő terét kell megszólaltatnia, kiénekelni „*a gyűlölet hangjait*”, méghozzá szépen, könnyedén, szabadon. A nagy baszás után, ami felnyitotta a fájdalmát, átmosta őt élvezettel, és feltöltötte élményekkel, el is jön az életébe a pillanat, amikor megtalálja a saját hangját, és ki tudja énekelni „*a kibaszott fiszt*”: „*A szomjas gyűlöletől, amit velük szemben érez, hogy mindent kivégyen belőlük és eltanuljon tőlük és megvethesse őket és náluk még különb legyen, mindenkivel jobb legyen, most az egyszer a helyére került a fiszt. / Helyesebben szólva, egyszerre több szükséges dolog talált rá a maga helyére, s ezért a hangot legalább a helyére tudta letenni.*” Ebben a kivételes pillanatban, amikor szenvedély és mérték nem vetette el egymást, Gyöngyvérnek kinyílt „*egy egész másik hallása*”, és megtörténik vele, ami az író/elbeszélő viszonyra is áll: „*All maga mellett, és figyel az énekét.*”

Ezek is poétikailag értelmezhető részek. Itt a belül- és kívülállás különös kettős egységéből művészet születik, hangzó tér, fikció keletkezik. Az elbeszélő is bravúr művel: azt mutatja be, mintha egy-egy zongorabillentyű és a zajok meg neszek hangalkazataival megszólalna a

szoba, a ház, és mintha ebben a fiktív, nem föllel hallható zenében hallhatóvá válnának a tizenöt évvel ezelőtti hangok: a tárgyak és a lakók szenvedéseinek hangjai, amikor a náci le-rohanták az épületet. Képzlet és valóság, múlt és jelen hatol egymásba. Gyöngyvér saját szenvedése és szerencsétlensége akaratan, tudtan kívül mintegy rányílik az idegen emberekére, az emberiségére, miközben a kéj még ott bizserog a bőre alatt. „*A legkülönbözőbb dolgok együttállásának élménye*” ez, melyből elszabadul a pontos hang.¹¹ A kiszolgáltatottság és a hatalom élménye együtt áll az ilyen „*mágikus pillanatokban*”. „*Látta maga előtt a sorsát, a szörnyű vizesárok nyílt így, mint a seb*” – e vaginális látomás a férfiak iránti megvetését és gyűlöletét is kiszabadítja belőle, ami felmenti őt a megfelelő kényszer alól. Felszabadítja az énektanárnője és az alakatlan, mert soha meg nem ismert anyja iránti gyűlöletét is, ugyanakkor az előbbi iránt érzett tagadhatatlan hálája és imádata megcsavarja, kilazítja az indulatát, ami érzelmi teret teremt az énekléshez.

XI

A regényben is született egy igazi novella. Az UTOLSÓ ÍTÉLETET ([25]) a második kötet végén található. A kötet hangvételétől egy kicsit elütő, szabályosságával tünető darab, mely néhány szállal kapcsolódik ugyan a műhöz, de önmagában megáll, kerek egész. Kramer és Peix, a két kivételezett lágerlakó szerelmének története a „szerelmi novella” rettenetes paródiája, egyébiránt tragédia, mely „szerelmi haláldalal” végződik az okádás, öklendezés hangjaira és ritmusára hangszerelve. A két férfi nemcsak áldozat, hanem hóhér is: gyilkolták őket ifjúkoruktól fogva, és ők is gyilkoltak. Peix lányos, gyermekes arcú, társadalmon kívüli – pontosabban légerekben nevelkedett – lény, bűnöző, aki Kramernek fia lehetne. Kramer kipróbált kommunista, aki erre az utópikus és harcias eszmére tette fel a saját és mások életét. Kettejük kapcsolata nem kéjelvű: annyi szexualitás, erotika, gyöngédség, harag, lelki vonzalom és viszolygás, tanítás- és megváltásvágy van benne, mint a civil szerelemben. A férfi-nő-gyerekzeretet megannyi nüansza tűnik fel ebben a kapcsolatban. Azonban lágerben vagyunk,

Pfeilen közelében (abban a táborban, amely a Döhring gyerek álmában megjelent, amerre a családi nyaralójuk van, A BOLDOGSÁG FŰSZERE című [36] fejezet helyszínén), s ez olyan tér, ahol a gyilkosság van törvényerőn, annak minden válfaja a legbarbárabb mézszárlástól az eutanáziáig, és nem tudni, hogy az élet milyen illegális utakon, miféle szerencsének vagy ügyeskedésnek köszönhetően marad meg. Kramer ebben a kifordult világban is kommunista, aki az ölést is magával vonó etikát képvisel, Peix pedig amorális lény, avagy a táborokban ilyené nevelt fiú, aki számára a gyilkolás az élet mindennapjainak szerves része.

A táboron belül a bűnözők és a kommunisták ellenfelek, s a háborúságukat a táborparancsnokság kihasználja. Kramer és Peix irracionális szerelme minden légerrációt megsért, még a kéjszerzés szabályait is. Egyáltalán mindennemű élet- és szerelmi mintát keresztül-húz. Kramer ugyan nevelési és konspirációs etikával igyekszik igazolni, ez azonban sem az elvtársai, sem önmaga előtt nem sikerül. Szeret, ez az ige megtörténik vele. De Peix durvaságába, a lelke mélyén tomboló tébolyba sem fér bele ez az abszurd gyöngédség. A rettentés, mégis bejáródott, kiszámíthatatlanságával együtt valahogy még esetleg észbe vehető lágerrendet a közelgő felszabadulás szele felforgatja. Érződik már a „szabadság lélegzete”, mely ugyan – és ez megint „paródia” – hullaszagot hoz magával, de szemernyi reményt is. Döhring, a parancsnok (a diákunk felmenője, állapítja meg hőkenten az olvasó) utolsó gyilkos akciójának záróaktusaként elrendeli Kramer és Peix kivégzését. Ám nem csak ezt: magát a szerelmet akarja porig alázni és megsemmisíteni, hogy irmagja se maradjon. Rákényszeríti Kramert, hogy, miközben ütik, nézze végig, mint parancsolják le a barátjáról a ruhákat, s ölik őt vízbe. De miért teszi ezt Döhring? Miért rendezi meg ezt a sötét szertartást? Döhring ebben a jelenetben mintha az Istennek akarná megmutatni, hogy mi a világ rendje, hogy amíg ő él, addig ilyen érzésvilág nem létezhet a földön. Az ő élete értelméhez az kell, hogy ne legyen és ne is létezzen ilyen szerelem.

Kramer és főleg Peix kegyetlenek is, gonoszok is, gyilkosok, embertelenek, és mindketten embertelenül sokat szenvedtek. A szerelem, ami bennük felébredt a lágerben, csoda és antropológiai remény, miközben a gyilkos

ösztön és indulat, a Döhring-féle bizonyágtétel és megbizonyosodás antropológiai tény.

Az UTOLSÓ FÉLELETET kihegyezi azt a témát, amelyről lényegében az egész regény szól, a szerelemét. Lévén novella, nem rendelkezik azzal az empirikus dússággal, mint a regény többi fejezete, néhány „kinagyított” helyén azonban átüt a rendkívüli érzékelés, ami Nadas sajátja. A leterített Kramer a halála pillanatában a hányadékan keresztül beszívta „*a fagyos talaj és a fű nedves, mindennél gazdagabb*” illatát, és „*jó ideig látta még a zöldet, csak a zöldet, a harsogó zöldet látta, semmi mást, egy olyan eleven zöldet, amit egyébként még soha, s abban a pillanatban különösen nem láthatott*”. Ez az érzéki crescendo tragikus diadal.

Az EGY BÖVEN TERMŐ BARACKFA ([38]) szintén betét a harmadik kötet vége felé, hosszú, rondó szerkezetű, struktúráját tekintve komikus elbeszélés, mely önmagában is megáll, ámbar néhány szállal bele van kötve a regénybe. Főszereplője, Balter Gyula, a nyugalomba vonult fegyőr is érzéki szenzációkat él meg a békés természetben, valamikor '61-ben, amikor a szabadságát élvezte. A tótfalusi telken való éldeglésének leírása édenkertparódia, és csakhamar megjelenik az ördög is a fán a barackot majszólo bolond fiú képében, úgyhogy a bűnbeesés parodisztikus változatát is megkapjuk. Az elbeszélés témája azonban komoly, a bűn, a büntetés és a végzet körül forog – formailag is forog –, miként a regény nagy része. A falusi lelkész, akinek erről mondandója lehetne, csak teológiai szóvirágokkal szolgálhat, ám ami a lelkében örvénylik, arról nem beszélhet.

Balter Gyula a regény óriás termetű férfiai közé tartozik. Immorális ember, akinek mind egy, milyen rendszert szolgál, kit ver, kívül hál, megbánt-e valakit vagy sem. Tulajdonképpen erkölcsi nihilista, amint ez a történelmi sorsából és a neveltetéséből érthetővé is válik. Három rendszeren bukdácsol keresztül a hatalom pártján, egyformán ver illegális kommunistát, nyilast, sztálinistát, '56-os forradalmárt és bűnözőt. Gyerekkora a brutalizálások története. A családon belüli gyűlölet és bántalmazás képei, amelyek a fejezetben felvillannak, szintén olyan életsávról adnak jeleket, mely a tudomásul nem vett „*néma tartomány*”-ból való, akár csak a szexuális és a politikai obszcenitás, a lélek mélyrétegei, az ósképek, az őszindulatok, a mágikus és mitikus képzetek és kötő-

dések és így tovább. Érzelmi obszcenitás ez, s korántsem csak prolikörnyezetben létezik, ámbár itt durvábban, a szegénység szorítása miatt leplezetlenebbül, a magaskulturális abroncs hiánya folytán szeméretlenebbül és tettelesen is megnyilvánul.

A volt fegyőr és a falubeli református lelkész találkozásából kiderül, hogy nemcsak a szexuális, hanem ez az érzelmi obszcenitás is közös, titokban tartott, artikulálan realitásunk. Balter és Varró tulajdonképpen mélységesen megértik egymást; noha nem beszélnek és elutasítják, követni tudják egymás nyelvét és észjárását; ők is egymás tükörképei, mint a regény szereplői közül oly sokan, és megmutatják egymásnak azt, amiről egyikük sem akar tudomást venni: „*varázstükörben önmagát*”. A pap megrendült hite, amit teológiai beszédmóddal ír felül, és a fegyőr paranoiája, amit a kis magánparadicsomával kívánna eltörölni, egymás ellenpárjai. Az elbeszélő azonban mindkettejük belső beszédébe is bepillantást enged, így az olvasó látja a meghasonlottságukat. Különös tranzakció zajlik le köztük, valamiféle „*bűnök cseréje*”, mely mindkettejüket még mélyebbre taszítja, a lelkész pedig önkéntelenül a fordítottját éri el annak, amire a hivatása kötelezné, nem áld, hanem a szavak mögött átkoz.

A szembesülés hatására Balter még elvete-mültebbé válik, és mintegy reá hárul a gyilkolás teendője. (Ilyen különös tranzakciók másutt is előfordulnak a regényben, mint valami pszichés fekete piac formái.) Mindketten a settenkedő bűn „*kopói*” és „*bakói*”, a Döhring fiú szavaival élve. Balter elhatalmasodó paranoiája olyan, hogy a betegségében, mint egy novellában, összesűrűsödik az élete kínja. Ezt a novellát az élete írhatja vele könyörtelen szükségyszerűséggel, és a környezete adja hozzá, nem véletlenül, a ceruzát, azaz a kezébe a szöges lécet. Mondhatni, utoléri a sorsa, csak hogy a fátum működését az elbeszélés olyan precízen kirajzolja a pszichés mechanizmusok és a környezeti ráhatások együttesével, hogy nem tudunk istenadta végzetről beszélni. Annál is inkább, mert az Isten hiánya a lelkész lelkéből csak úgy ordít, a telek pedig a bőven termő barackfával s rajta a félkegyelművel a bibliai fa paródiája, miként a Káin/Ábel-mítosz paródiája Balter gyilkossága. Az, hogy a fegyőr rabként jut vissza a börtönbe, komikus inverzió, ami azonban tragédiából táplálkozik, a tra-

gédia pedig egy komikus eltévesztés folyamán: Balter azt hiszi, hogy a fia meg akarja ölni őt, ezért inkább ő öli meg a fiát, azaz helyette, véletlenül, a félkegyelműt. A tragédia paródiája ez.

XII

Kommunizmus ide vagy oda, nincs dialógus, világok választják el egymástól a különféle rétegekbe tartozó polgári szereplőket a különféle rétegekbe tartozó népiektől, a cselédek-től, munkásoktól, parasztoktól, koldusoktól, cigányoktól. Ezt a hierarchiát a Margitszigeti Nagyszálló tradicionális életberendezését ecsetelő rész szemléletesen érzékelteti. Ahogy a kisgyermek Kristóf, aki apátlansága, anyátlansága miatt igazán sehova sem tartozó, kivett lény, kíváncsian átjár a „*párhuzamos rétegek*” között, az elbeszélő is otthonos mindenütt, és ugyanolyan árnyalt jellemrajzot tud adni a grófnőkről, mint a cselédekről. Az elbeszélő semmilyen szempontból nem gondolkozik hierarchiában; nem kevésbé empaticusan merül bele egy úr, mint egy munkás belső világába.

Bizsók István, az útéptető munkás az utolsó, enigmatikus fejezetből a tisztesség mintaképe, ő az egyetlen, aki valóban komolyan veszi az „*igazságosság, egyenlőség, testvériség*” parancsát, aki a kanti erkölcs talaján áll, vallásában is felvilágosult. Nem rigorózus, a kivételekre érzékeny, kötelességtudása pedig a munkáján túl a felebarátra is kiterjed. Hű. A részlet, melyben az elbeszélő leírja, miként törődik régi, toldozott-foldozott szemüvegével, minden karakterizálásnál többet mond. Voltaképpen ő az igazi polgár! Tanítgatja a cigány Tubát, mint Kramer Peixet, maga mellé venné a lakókocsiba, ám ezt a botrányosságtól való irtózásában mégsem merészeli megtenni, ami a mulasztás/vétek érzését szüli benne. E nyomasztás összefügg a lelkében egy katonakori bűnével/mulasztásával. A benne élő második világháborús apokalipszis valami szüntelen jóvátételre ösztökéli; „*mintegy személyes életét irányító törvényként fogta fel a világ anonim szükségletét*”. Tuba „*különös, néma figyelme*”, mellyel a ténykedését kíséri, szintén kötelességet, felelősséget ró rá. Az elbeszélő szépen leírja, hogy miközben a szemüvegét tisztogatta, „*valójában azzal foglalkozott, ami a dolgok belső természetében emberi észszel talán már nem fölfogható, habár senki előtt nem*

títok”. Valami törekeny egyensúly, ész és érzés, erő és figyelem, munkálkodás és áhítat bil-
lenékeny összetartása foglalkoztathatja a szí-
vében.

Azon a reggelen, amelyen a számunkra ismeretlen „rendkívüli” történt, a derék Bizsók, akiben a háborús álom ott hagyta a „végtelen káromkodás” ízet, elfelejti a Miatyánkot, mert megkeseredik a szájában. Dávid, a lelkész unokája egy napon elfelejti délben harangozni. Negyedszázaddal ezelőtt egy nyáron Gottlieb Ármín, a hithű zsidó elfelejti feltenni a kalapját. A pfeileni harangtorony, amit Kramer és Peix fel akart robbantani, beszakad. A Döhrling gyerekek 1989-ben gyűlölködik Istenre, és a terem-
tőért protestál, Kienastot, a nyomozót, habár igen jó passzban van – „*ha ő egyszer jót baszott, akkor otthonos a világegyetemben*” –, egy kicsit nyom-
masztja „*életének hiányzó méltósága*”.

A legsodróbb szentségélménye talán Lippay Ágostnak van, amikor saját teste kultuszát ápolja: „*agýában kialakult a bántó érzelem, s egy jóval világosabb fénybe nézett, mint amilyen félig hunyt szemébe erőszakosan bevilágított*”. Amikor a félkegyelmű önkielégítést végez, az angyalok „*úgy világitották át észméletén egy másvilág fényét, hogy ne gondoljon azzal, amit elveszített vagy nem talál*”. Kristóf az óriással „*a kifogyhatatlan bőség látomását*” élvezi, és mintha átmenne „*egy ismeretlen másvilágra*”. Női szemmel nézve „*ez az egész fasz dolog*” (ahogy Gyöngyvér mondja) kicsit taszító és lenyűgöző, kicsit komikus és fenséges – nem ismeretlen. Mindkét nem „*ösélményeiben*” ott van „*az éjszaka legmélyén*”, a „*néma tartományban*”, amikor forró „*a szabadság lélegzete*”, és már nem is tudni, melyik nemi szerv kié. Mintha az ógörög misztériumok csengeneek vissza...

Nem a szexualitás misztikus Nádasnál, nem is az erotika, hanem az érzékelés, mely képes a végtelenbe kötni. Miként a SAJÁT HALÁL-ban írta: „*az érzékelés eleve túllép az időbeliségen, és nincsen térbeliséghez kötözve*”. A látás, a hallás, a tapintás, a szaglás, az izlelés nyit ablakokat, ajtókat, zárat, lopja át magát a réseken, átjárókon, végtelen számú bekezdéssel sem kimeríthetón. Szép, amikor egy-egy kép (hangkép, illat-legyező, ízkompozíció és forma) kimerevedik, a sodrás pedig öröm. Mindez esztétika a valóság talaján – jó mélyen és biztosan megalapozva. Ha most még egyszer képes volnék átgondolni a regényt, bizonyára rájönnék, hogy nem is szövegtelevény ez, hanem épít-

mény, melyben minden téglá pontosan a helyén van, s a hiányokon „*átszakad az ég*”.

A Döhrling gyerekek meg Kienast tehát vacsorázni fog a folyóparti étteremben. A szerelemtől kissé kótyagos nyomozó meg a fiú, aki azt kérdezi, hogy akkor most van-e Isten vagy nincs, végül is eléggé mulatságos, de ha netán érdemi párbeszédre kerül sor köztük, mindkettőn 1945-ben fognak kikötni, ahol összetalálkozhatnak a derék Bizsók Istvánnal s a regény megannyi szereplőjével, akik közül néhányan személyesen ismerték az ismeretlen hullát. A fikció szereplői olyanok, mint az angyalok, átjárnak tereken, időközön, koponyákon, és suttognak, mozdulnak, neszeznek, még ha az elbeszélő elhallgatott is – csak nélküle érthetetlenül.

Az elbeszélőnek nincs áttekintése az egész fölött, mert sajnos nem mindentudó és nem is mindenható. Ilyen instancia nincs. Az értelmezőnek kóborlás a sorsa, az ő nézőpontjai is változók, és nem érhet célba, nem fejezheti be a munkáját. Amit csapdának hittem, tágasságnak bizonyult, melyben hol totális elveszettség fenyeget, hol fellélegzem, hogy végre szabad vagyok, és kitérult a világ. Hát ezért nem tudtam kritikát írni: hisz a saját létállapotommal vagyok elfoglalva, amikor a PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK-en gondolkodom, a saját mulasztásommal/bűnömmel, és olykor megőrülök, hogy még nincs megfejtve minden, és nincs vége, mert így minden ízében érezhető az élet, akár ajándékként is fogadhatom, ha van hozzá lel-
kierőm.

Jegyzetek

1. Nádasnál a paródia, parodisztikuság soha nem emberek vagy emberi jelenségek kifigurázását jelenti, hanem mindig formái: irodalmi és életbeli formák válnak hitehagyottá, nevetségessé, vázszerűvé, üresednek ki.
2. Íme két hangzó tájkép, de nem árulom el, melyik karácsony táji, és melyik március 15-i, a mű mely kulcsnapjáról és mely városból valók: „*A folyóról jött, a háta megett összecsapott, a park csupasz fái átzúgott a szél. Am a ritmusos zúgáson még áthatott a város egyenletes zajongása, amelybe aztán néha beleszóltak a vonatohajók panaszos kiértjei. Ezek hosszan visszahangoztak az egymáson átúszó, néma felhők alatt, a felhők nyílásai pe-*

dig mindig maguk mögött hagytak a földön néhány gyors vagy éppen lusta fényjelet. Mintha fényszórók pázmáit villantának föl vagy húznák át a lapos táj felett, kiderült, elsőtetédett, váratlanul olyan sötét lett, akárha alkonyodna, majd mégis átragyogott egy pillanatra, s ég, víz, föld fellüktetett, megcsillantak a járművek páncéljai, majd megint csak elhomályosult.” – „Duzzadt fellegek rohantak az égen, kivilágosodott, elsőtetédett, permet csapódott, lecsorgott, jeges szélrohamokban rázkódtak a kiszukott ablakok. [...] Cserepek potyogtak a tetőről, a kizakadt esőcatornákból szabadon ömlött a víz. [...] Súlyos faágak hevertek szerteszét.” És nézzük az ANTIGONÉ-t: „...De akkor hirtelen / Forgószél támadt, égig nyúlt fel oszlopa, / Söpört a sikon, tépte erdők üstökét, / S oly port kavart, hogy elborult a napvilág...” (Mészöly Dezső ford.)

3. A regényben kevés nyelvelméleti fejtegetés van, mert ez nem „szövegirodalom”; az egyik Schuerhoz kapcsolódik: „Miként, milyen rendszerben képez az ember magában mondatot, nem tudta. [...] Előbb beszél az ember, csak utána látja át, hogy mit akart mondani. Ez azonban csak a pillanat műve, annyi, mint egy csúszás vagy egy kibicsaklás. [...] Akkor viszont nem tudja az ember, hogy eddig ki beszélt ki belőle, vagy ki lenne, aki előre átlát a szavakba sem foglalható tervein.”

4. Ez a polgári regénynek is téma (pl. Ford Madox Ford: A JÓ KATONA, Theodor Fontane: POROSZ ESKÜVŐ), csak a korszellem és a műfaj, polgári szemérem nem engedett betekintést a flaubert-i „kocsi”-ba.

5. Ezen a téren aztán tényleg vitatható, kinek mi szép, mi rhejes vagy visszataszító, akár undorító, ez elsőrendűen vagy esztétikai kérdés, hanem a szexualitáshoz való hozzáállásból fakadó összetett komplexus, amit a posztmodern képzőművészet játékba is vitt.

6. Mohács a regényben egyáltalán nem a nemzeti történelem tragikus szimbóluma, hanem egy nagyon részletesen és hitelesen ábrázolt, többnemzetiségű magyarországi kisváros, s ami a regényben e kisvároshoz kapcsolódva történik, az éppen hogy üresnek mutatja a nemzeti szimbólumokban való gondolkodást. Mohács szerepeltetése leleplezi „Mohácsot” mint tragikus nemzeti szimbólumot.

7. Szemzóné számára a lágerbéli önmaga „vadidegen”: „Amikor már ott vannak, elkerülhetetlenül az örökösen helyezkedő és topogó lábfejek közé kerültek, beszorulva, miként tipornak ki az élők minden folyékonyat a vagonok hézagos padlatán, vért, vizeletet, szegolyót, bélsárt és még a velőt is.” „Olykor hangokat hallott vissza egy idegen életéből, a nyákos izomrostok, az inak és a porcok nyiszorgásait, amelyeket az állandó zajok, a kattogások, a sírások, az ütközők csörömpölései és a tébolyodott veszekedések miatt elvileg ez a vadidegen sem hallhatott.”

8. „A tanú tudósító, histor, a pártatlan azomosságot visszaidó figura. [...] A nyelv sohasem tudja egészen visszaadni azt a belső drámát, ami a lelkiismeret bírósága előtt lejátszódik, mint önmagunkkal való gyűrközés. Amikor lelkiismeretet mondok, természetesen nem azt az én-fölöttes-én-

ösvalami rendszert veszem alapul, melyet Freud használt, mert az monologikus, hanem azt a dialogikus, interaktív értékelő rendszert, melyet a pszichoanalízisben mint a fölöttes-én előttest teszünk szavó. Mivel a lelkiismeret közvetlenül kapcsolódik a testhez és az affektusokhoz, úgy gondolom, nem sorolható be a pszichoökonómiai rendszerbe, így a fölöttes-éntől független rendszert képvisei. A lelkiismeret szava nem beszél, hanem érződik és a másoknak szól, színesztéziás egységben mutatkozik meg, mint az igazságérzet lelki békekötője. Az elbeszélő én, a nyelv megállapodásos jellegéből adódóan, csak közvetetten tudja visszaadni a lelkiismeret élményeit. Még a legtehetségesebb drámaíró vagy más író ember is arra képes csupán, hogy a tettek színterét megvilágítsa a résztvevők szempontjai szerint, és megmutassa azt az alakoskodást, amit a mindennapok énje a personában az élet színpadán eljátszik, vagy önmagára találva megvall. [...] Ami a színpadon externizálva történik, az az egyéni élet viszontagságainak benső drámája, melyben a személy személyiségének különböző rétegeit integrálva egységessé formálja magát, lehetőségeiről öntudatot és saját élményt nyer, múltjának felidézésével és a jelenben való aktualizálódásával történeti én-tudatot képez.” (Jádi Ferenc: RÁKSZEMEK.) Véleményem szerint Nadas elbeszélője ez a lelkiismeret belső bíróságán fellépő tanú, vagy az a rendező, aki nem látszik a színpadon; Nadasnak sikerült őt megszólaltatnia.

9. Ezért is fontos megkülönböztetni az elbeszélőt a felettes-én vagy a mindentudó elbeszélő hangjától. Ha az előbbi állna fenn, akkor nem tudná behatóan ábrázolni a margitszigeti eseménysort, hiszen elítélné azt, az utóbbi esetben pedig valamilyen módon, még ha sugallatosan is, de feloldaná az ambivalenciákat és a paradoxonokat, márpedig erre itt nem kerül sor, mert az elbeszélő ezt nem tudja megtenni.

10. Amikor a feminizmus „fallogocentrizmusról” beszél, valami hasonlót kutat, csak többnyire emancipatórikus indítékkal és eleve elrendelt negatív kritikai hozzáállással.

11. Ezt a „mágikus pillanatot” a mérnök Madzar Alajos, illetve helyette az elbeszélő így írja le a saját művészeti világának optikájában: „Ő pedig nem tudta volna megmondani, miként jön létre a mágikus pillanat, amelyet sem a véletlen nem terhel, sem a szükségszerű nem lapít szét a hihetetlen súlyával, habár mindkettőből marad benne valamennyi. Mint a kicsapódott üledék. Utána kell néznie, vakon mégsem ugorhat a semmibe. Úgy látta maga előtt a végzetet, mint a különböző irányokból igyekvő és különböző irányokba haladó régi földutak találkozásait a nyitott nyári ég alatt. / Néha keresztelték egymást a régi földutak, máskor csupán érintették egymást, ismerősek voltak vagy teljességgel ismeretlenek. / Ezeken az elhagyott földutakon találkoztak a különböző égtájak felől érkező események, s amikor megvolt a találkozásuk, akkor egymásra közömbösen haladtak tovább.”

Radics Viktória

MÚZEUMI MIMIKRI, AVAGY A MŰ TÁRGY ÉS/VAGY ALKOTÁS?

Ébli Gábor: *Az antropologizált múzeum. Közgyűjtemények átalakulása az ezredfordulón*
Typotex Kiadó, 2005. 330 oldal, 2250 Ft

Már-már közhelyszámba megy, hogy a recenziók – akarva-akaratlan is – újraalkotják tárgyuk fordulatait, mondatfűzését és formaproblémáit, a legszembetűnőbb strukturális jellemzőket variálva és imitálva. Ez alól a megállapítás alól az Ébli Gábor válogatott írásait tartalmazó kötet sem képez kivételt, még akkor sem, ha a könyv tárgya a múzeumi kultúra mai helyzete, és ha a múzeumot jóval inkább hajlamosak vagyunk intézményként, valóságos helyként felidézni, semmint olyan mentális térként, ahol különféle tudományterületek és gazdasági megfontolások adnak kezdetet vagy éppen fordítanak hátat egymásnak. Ha azonban az utóbbi módon közelítjük meg a gyűjteményeket, tehát ha mindig formálódó elméleti diskurzus helyszíneiként értelmezzük őket, akkor az első pillantásra talán feszítettnek látó párhuzam letisztul, és az önreprezentációs, önlegitimációs eljárások és helyzetjelentések kontextusában az őket megillető helyre kerülnek a formaproblémákat tárgyaló verbális fordulatok. A formaprobléma kifejezés egyébként a múzeumi kultúra mai helyzetének bemutatásakor azért is szerencsés, mert egyszerre képes magába sűríteni a kulturális-művészeti és a gazdasági-politikai környezet összetettségét szemléltető asszociációkat. S ez Ébli kötetének is alaptörekvése.

Szerény, visszafogott külseje ellenére ugyanis az ANTHROPOLOGIZÁLT MÚZEUM nem kevesebbre vállalkozik, mint művészettörténeti és muzeológiai szempontokat egyszerre érvényesítve és – ráadásul – még gazdaságpolitikai érdekekkel is számolva új irányokat mutatni a hazai (köz)gyűjteményeknek. A szerző kétségkívül nehéz helyzetben van. Műtárgyak kiállítási problematikáját feszegeti, anélkül azonban, hogy megfedkezne arról: műalkotások prezentálásáról ejt szót. S így a kiállítás-szervezés praktikus kérdései (a szponzorálástól, a célközönség megtervezésétől és számszerűsítésétől a brosúráig, a termék optimális kihasználásáig) szükségszerűen újraterezzük a múzeum köré cso-

portosítható szinte összes elméleti és gyakorlati dilemmát. Mert hát lehetetlen feloldani, hogy amit azért állítanak ki, mert több puszta tárgynál, az – gyűjteményi környezetben – mégiscsak tárgyként kezelhető: kiterjedése van, rakható ide vagy oda, manipulálható a megjelenése, összerendezhető más tárgyakkal – globális kontextust ígérve –, vagy épp ellenkezőleg: elszeparáltan hirdetheti megismételhetlenségét. S noha a szerző többször jelzi: művészettörténész, muzeológus, esztéta és laikus látogató nem kerülhet ki épp annyira elégedetten a művel való szervezett találkozásból, könyve előszavában mégis célul tüzi ki, hogy az összes múzeumba térőhöz egyaránt szóljon. S ennyiben saját gyakorlatán belül is teret enged a múzeumfogalmat övező problémátipusok játéknak. Mivel pedig a tárgyrendező gyakorlat és az alkotáscentrikus elmélet ellentmondása – háttérbe szorítva ugyan, de mégiscsak – szüntelenül jelen van Ébli tanulmányában, a múzeum „formaproblémái” a kötet lapjain is alakot nyernek, s a szerző az elméleti konfliktus feloldásának reménye nélkül keres írt a szakma és laikus tömeg ízléskülönbségének és elvárási horizontjának praktikus összehozására.

Tárgy és alkotás konfliktusának feloldási kísérlete ilyenformán éppúgy az olvasóra hárul, mint a cím által kiváltott szkepszis – tudniillik, hogy antropologizálható-e egyáltalán a múzeum? – legyőzése. Ébli számára nem kérdéses – ahogy azt a cím is jelzi –, hogy a múzeum a legideálisabb tér a műalkotásokkal való találkozásra, akár templomként, akár fogyasztási centrumként lépünk falai közé; az olvasó számára azonban nem ilyen könnyű ezt belátni. Ha megteszi az utat, a könyv megszólítja. Hosszú azonban ez az út. Végigvezet a kötet első felén, a MÚZEUMOK ÉS TÁRSADALMI KÖRNYEZETÜK című elméleti írások során, s csak a könyv második felében, az ESETTANULMÁNYOK olvasását követően fogalmazódik meg a befogadóban, hogy bizonyos határok között (és a különféle tudományterületekről származó elméleti feltevések hajlítása révén) ténylegesen antropologizálható a múzeum. Ehhez hasonló módon, csak a kötet vége felől visszatekintve telítődik jelentéssel, hogy a szerző miért preferálja inkább a műtárgy, semmint a műalkotás kifejezést, illetve hogy miért véli úgy, hogy a jelen gazdasági viszonyai között a műnek kalkulálható-tervezhető tárgyként, már-már fogyasztási cikként

kell viselkednie (és ebből következően, az ő részéről: értelmeződnie is), ha a múzeumi kultúra (képző- és iparművészet) piacképessé szeretne válni, vagy legalább fenntartható/fennmaradó kíván maradni. A szerző éppúgy elhallgatja fogalomválasztása elméleti motivációit, mint ahogy következményeiről sem tesz említést, s így az olvasó türelmére lesz bízva, kivárja-e az okok feltárulását.

A szerző implicit döntése – közelítés a gazdaságpolitikailag használható műfogalomhoz – bár utólag, az értelmezés során motiválható, a róla való hallgatás olvasástechnikailag mégis megszakítja és néhol már-már gátolja is az olvasó szövegekkel való folyamatos együtt haladását, mivel a szerzői választás motivációjának felismeréséig a befogadó mindvégig szöveg és saját kérdésirányainak divergenciáját érzékeli. Ha az előszóban körülírt célközönségre gondolunk, érthetővé válik, miért kerülgeti az elméleti diskurzusok potenciális problémagócait a tanulmányíró, olvasóként mégis úgy érzem, hogy nem úszhatók meg a művészetelméleti diskurzusok vissza-visszatérő kérdései (és félelmei), még akkor sem, ha tudjuk, hogy válasz helyett csak (személyes használatra barkácsolt) válaszokban gondolkodhatunk. S akkor sem, ha látszólag olyan „praktikus” dologról ejtünk szót, mint a múzeum. Mert kevés más hely van, ahol ennél jobban lecsapódna a kételyek, és ahol ennél intenzívebben sorjázna előttünk művészeti neveléssel elsajátított kétségeink. Hogy például közvetíthető-e a kultúra, a művészet, s ha igen, hogyan? Vagy: van-e még magas kultúra; volt-e egyáltalán valaha, olyan domináns formában, ahogy azt néha jó lenne elképzelni, egységként, közös nyelvként, „aranykorként” (tudatosan megfeledkezve a német romantika kételyeiről), és nem csak egy szegmense volt-e a mindenkori sokhangúságnak? S mitől műalkotás a mű? Ki, mi szavatolja az ízlésítélet biztonságát? Ki dönt a szelekciónról? Ki, mi szabályozza a hozzáférést? Szó esik e kérdések némelyikéről, például a szelekción és hozzáférés problémáiról, az azonban, hogy a könyv írója konkrétan mennyiben és miben is látja problematikusságukat, nem kerül szóba. Nem kétlem, hogy Ébli bármikor kitűnő összegezést adhatna mindarról, hogy ki, mikor, hogyan reagált ezekre a kérdésirányokra, valamiért mégsem érzi fontosnak sem azt, hogy utaljon meglétükre, sem azt, hogy felvázolja, ő maga, személy szerint ho-

gyan vélekedik ezekben az alig-alig megkerülhető kérdésekben. Valószínűleg, lévén szó már megjelent tanulmányokról, nem érezte szükségét az elméleti alapállás tisztázásának, és ezért nem élt az előszóban a lehetőséggel, amit egy egyetlen gondolatmenetet felvázoló múzeumelméleti kötet írásakor az első oldalakon biztosan nem mulasztott volna el: felvázolni művészet és múzeum kölcsönhatását, a múzeumi problematika és a művészetelméleti horizontok összefonódását.*

Ugyanakkor azonban tagadhatatlan, hogy ami a művészetelmélet felől zavaró jellemzője a kötet elméleti írásainak, tudniillik a provokatív kérdések tudatos, de nem motivált elnapolása, az ugyanakkor olyan közgazdasági, gazdaságpolitikai nézőpontok érvényesítésének is teret enged, mely eddig háttérben szunnyadt, s így a kötet újszerűsége éppen az imént felemlégetett művészetelméleti „hiátusból” ered. A legkülönbébb keletű (tengerentúli és európai) múzeum meghatározások analízisei ugyanis kétségkívül olvasói horizontokat tágítanak. Művek fogyasztóiként szinte sosem jut eszünkbe elmerengeni arról, ki finanszírozza a múzeumi munkát (beszerzés, feldolgozás, reprezentáció), hogyan tehető gazdaságossá (működésében megtérülővé) egy kulturális intézmény; vagy hogy hogyan lehetne nem optimális-piacképes múzeumi szerkezetünket a külföldi mintákhoz igazítani. A könyv második fele, mely *műtárgyak* bemutatásának gyakorlati kérdéseire (tárolásuk, forgalmazásuk, kölcsönbe adásuk, értékelésük és eladásuk, kiállítási történetük) fókuszál, szellemes anekdoták és a történelmi tapasztalatok lecsapódásának tanulságos példatárát nyújtja. Ezekben az esettanulmányokban – ahol a művek tárgyszemlélete nem kerülhet konfliktusba művészetelméleti beidegződéseinkkel, mert Ébli gyakorlati-pragmatikus szemszögből tárgyalja a világot egy-egy jelentős múzeumi „kísérle-

* A könyv természetesen tudatosítja az olvasóban, hogy a tanulmányok írója vélhetően motiváltan hallgathat arról a szerepről, amit betölteni szándékozik: „A múzeum [...] kulcsa a mai művészettörténeti gondolkodásnak. Az intézményi keretek által felvetett kérdések olyan fogalmi alapfeltevéseinket érintik, mint a művészet és annak folytonos történeté rendezése diskurzív eszközökkel.” (107.) Hogy azonban miért kerüli el azokat a formulákat, amelyek olvasója fejében ideoda cikáznak, homályban marad.

tét” –, valóban elemében van a szerző, és sikeresen megvalósul az előszóban megfogalmazott szándék: a szakmához és a művelt olvasókhöz egyaránt szólni.

S ezen a ponton érdemes áttekinteni a tanulmánykötet egyik legbeszédesebb tulajdonságát: az olvasótáborok közötti végtelen és folyamatos oszcillálást. A könyv elméleti előfeltevései az ÉL-E A MODERN MŰVÉSZET A MÚZEUMON KÍVÜL? és a MÚZEUM ÉS PÉNZ című írásokban tárnak fel a legakadálymentesebben az olvasó számára, itt ugyanis a közgazdaságilag-gazdaságpolitikailag kalkulálható (mű)tárgyszemlélet mellett a múzeum céljának és feladatának konfliktusát is több irányból artikulálja a szerző. Természetesen a könyv olvasásakor számtalan „munkadefinícióval” találkozhat a figyelmes olvasó: „*a múzeumok [...] nem kis részben éppen azért jöttek létre, hogy a kultúra tárgyi szegmense a tömeges közönség számára közterületen élvezhető legyen*” (53.) megfogalmazásától kezdve egészen „*a múzeum olyan kulturális szórakoztató helyszín [...], ahová az esemény miatt jön a látogató*” (105.) szentenciózus állításáig. Vagy akár idézhetők A KULTÚRPOLITIKA MŰVÉSZETE: BERLIN című részben szereplő csattanószerű mondatok is: „*a múzeumok célja [...] a tömeges, bár igényes kikapcsolódás biztosítása*” (186.) és „*a múlt tárgyi és emléktárgyainak közvetítése*” (204.). S mindezekben a példákban a befogadó kommentár nélkül is játszva tetten érheti, hogy a művészettörténeti és muzeológusi gyűjteményfogalom csak milyen komoly nehézségek árán kerülhet átfeledésbe – vagy legalábbis beszélő viszonyba – a gazdaságpolitikaival. A részleges dialógusnak pedig mindenképpen meg kell történnie, hiszen a célzott olvasók körén túl e játéknak komolyabb tétje is van: a múzeumi (hogy ne írjam: művészeti) kultúra megmaradása.

A közösségi és egyéni cél és a közösségi és egyéni feladat alig érzékelhető, de azért dekodolható divergenciájának lehetünk tehát folyamatosan tanúi e könyvben, azzal a belátással, hogy nincs más mód, mint a közvetítése. S erre vállalkozik a kötet talán egyik legreflektáltabb írása is, az ÉL-E A MODERN MŰVÉSZET A MÚZEUMON KÍVÜL? című, ahol minden más, e gyűjteményben szereplő szövegénél komplexebb módon szemrevételezhetjük szakma és támogatók, szakma és közönség, közönség és támogatók konfliktusát: „*holott a múzeum nem egyszerűen egy optikai élményközpont, hanem egy erkölcsi*

és esztétikai értékeket kijelölő, közvetítő és indokoló intézmény. Lényege, hogy nem csupán nézésre ösztönöz, hanem differenciáltan látni tanít” (102.), és „*az egyenértékű igazság múzeuma helyet ad az alternatívák és kérdések fórumának*” (103.). Normalitás és kulturális tolerancia harcát természetesen a művészetfogalom változásából is levezethetnénk, de ez nem rajzolná át a problémákat: műtárgy és műalkotás fogalmának összeférhetetlenségét, az egyetemi oktatásban használt sokszorosan körülírt és differenciált és a mindennapi, bizonytalan művészetfogalom közötti különbséget, a kiállítások összeállítói és nézői közötti „másként látás” összehasonlíthatatlanságát, illetve kultúra és gazdaságpolitika nézeteltérésekkel terhelt viszonyát.

Árulkodó módon a kötet legegységesebb hangnemű és legolvasmányosabb írásai a vélt aranyközépről való kimozdulásból keletkeztek. Vagy ott, ahol szakkönyvek kritikáját adja a szerző (A MÚZEUM MINT TÁRSADALMI LEKIHISMÉRET, ÉVFORDULÓ UTÁN), és megőrizve a konferenciák előbeszédszerűségét (NEMZETÁLLAM – KULTÚRÁLLAM, MITŐL A KÖZÉ EGY GYŰJTEMÉNY?), egyféle közönséghez, a tudományshoz szól. Vagy ott, ahol a modern múzeumok építészeti és pénzgazdasági megoldásairól írva, történelmi-politikai anekdotákkal fűszerezve a nagyérdemű laikusok táborát szólítja meg (RÉGI KÉPTÁR, MODERN MAGÁNGYŰJTEMÉNY, KORTÁRS MŰVÉSZETI KÖZPONT: MADRID; AMERIKAI MÚZEUM EURÓPÁBAN: GUGGENHEIM BILBAO; MODERN MŰVÉSZET ÉS ABORIGINAL ART: AUSZTRÁLIA; NYUGATI MŰVÉSZET, KELETI MÚZEUM: TOKIO KÖZGYŰJTEMÉNYEI). Az utóbbi szövegek igazi kultúrtörténeti csemegék. Látszólag visszafogott stílusban készült beszámolók kultúrtörténeti anekdotákkal fűszerezve (a XVII. századi Spanyolhon életéről éppúgy, mint a szovjet hadsereg szerzeményezési eljárásairól vagy a modernizmusellenesség antiszemita összetevőiről) és művészetelméleti tréfákkal vegyítve (eredeti aboriginal technikák átmentése európai kategóriák szerinti „alapanyagokra”, az európai művek és művészetfogalom színre léptetésének technikái Japánban), voltaképpen azonban olyan befogadástörténeti szövevénybe vezet minket a szerző, ahol a finoman körülírt, a hatásnyeres érdekében alig kommentált benyomások után a tanulságok sorra elmaradnak, és helyüket fanyar ironia veszi át. Ilyen frissességgel ritkán találkozunk művészeti tárgyú könyvekben.

S innen, a kötet második feléből visszate-

kintve véglegesen meggyőzetik az olvasó: kínálat és kereslet szempontjai nem sokáig kerülgethetik egymást, és a kiállítótermekben „történetdők” a művészet egyéb színhelyeinek (koncerttermek és kiadók) eseményeiről is diagnózisértékkel szolgálnak. Hogy akarjuk vagy sem, a mű kalkulálható tárgy (is), és tárgyi formában (is) hozzáférhető; s ha a kultúrába kívánjuk csalogatni a tőkét, valahogy meg kell szólítani a gazdaság „letéteményeseit”. Ha ennek az az ára, hogy a műalkotásból műtárgy lesz, mert csak így lehet vele számolni (és számítani rá), akkor valószínűleg tényleg hasznosabb gazdaságpolitikai érveket felidézni és érvényesíteni, semmint kevésbé piacképes esztétikaiakat. S bár zömmel nem erre szocializálódtunk, kétségkívül érdemes mérlegelni a kötet egyik vissza-visszatérő és címbe is foglalt állítását, ti., hogy a művészet ma a kultúrpolitika művészete, amiről pedig köztudott, hogy sosem mentes gazdasági vonatkozásoktól.

Ma művészetről szólni kognitív disszonancia nélkül: lehetetlen. Ebből következően pedig tiszta lelkiismerettel felróni egy művészeti tárgyú, több nézőpontot is érvényesítő tanulmánykötetnek, hogy elméletileg nem túl homogén, amikor egyszerűen a helyi viszonyokhoz alkalmazkodik, és lehetséges, hogy a múzeum számára valóban a művek mimikrije biztosítja a sikeres alkalmazkodást – korszerűtlen cselekedetnek látszik. Éppen ezért csak halkán jegyzem meg: a műveket – befogadóként – jobban szeretem alkotásoknak tekinteni. És ez ízlésítélet; nem belátás és nem választás kérdése.

Győri Orsolya

ÖRÖK-E A KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG?

Erdősi Péter és Sonkoly Gábor (szerk.):

A kulturális örökség

L'Harmattan–Atelier, 2004. 549 oldal, ár nélkül

„Az örökség létének értelmét egészen más adja, mint a történelemét. A középkori ereklyékhez hasonlóan nem eredetisége, hanem jelenlegi hasznossága alapján méretik meg.” David Lowenthal e megállapítása az Erdősi Péter és Sonkoly Gábor szer-

kesztésében megjelent tanulmánykötet 60. oldalán az egész könyv egyik kulcsmondata. Az Atelier Magyar–Francia Társadalomtudományi Központ hetedik kiadványaként, a L'Harmattan Kiadó gondozásában megjelent vaskos könyv már azzal is hangsúlyozza Lowenthal gondolatainak fontosságát, hogy ő az egyetlen szerző, akitől – teljes joggal – két fejezetet olvashatunk.

Az előbb idézett mondatpár világosan jelzi azt a tartalmi irányt is, amely mentén a két szerkesztő nemcsak Lowenthal, hanem a többi szerző írásait is a kötetbe választotta. A tézis röviden így foglalható össze: az örökség komplex, sokféle célra használható jelenségcsoport, amelyet éppen azért kell reflexív módon, kritikusan vizsgálni, hogy ne keverjük össze más megközelítésmódokkal (például a történelemével), s így ne tulajdonítsunk neki tőle idegen feladatokat és lehetőségeket, ellenben becsüljük meg és adekvát módon kezeljük a benne rejlő potenciált.

A két szerkesztő a BEVEZETŐ-ben röviden kitér arra, milyen megfontolások alapján választották ezt az irányt. Feladatukat megnehezítette, hogy óriási nemzetközi irodalomból kellett válogatniuk, egyszersmind kevés színvonalas magyar vagy magyar nyelvre lefordított külhoni elemzésre támaszkodhattak referenciaként, mintegy feltételezett ismert olvasmányként. Az örökség tudata külföldön igen gyorsan, hirtelen jelent meg, folyamatosan szélesedő irodalmával nehéz lépést tartani. Idehaza a fogalom terjedése még inkább váratlan, előkészítés nélküli volt, és használata mindmáig nélkülözi a szükséges kritikai távolságot, fegyelmet. Bizonyos értelemben ez az örökségtudat egyik jellegzetessége: mivel az „örökségesítés” rendre gyakorlati indíttatású, valamilyen jelenlegi hasznosságot keres, ezért nem is igazán tűri a következetes fogalmi, érvelési keretet. Inkább hatni akar, méghozzá gyakran érzelmek, asszociációk felébresztésével, semmint állításokkal és érvekkel.

Ennek felismerése azonban nem jelenti azt, hogy az örökség mint fogalom használatának technikáit egyszerűen tudomásul kellene vennünk. Sőt pontosan ezért kell tudatosítani az örökségdiskurzus jellegzetességeit, s ehhez kitűnő hozzájárulás ez a könyv. A téma alapvető kérdéseinek tisztázása iránti igényt jelezte az is, hogy a kötet megjelenésével egy időben, 2004 őszén KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG – TÁRSADALMI

KÉPZLET címmel kétnapos konferenciát rendezett az Országos Széchényi Könyvtár. Az előadásokból szintén kötet született György Péter, Kiss Barbara és Monok István szerkesztésében, az Akadémiai Kiadó gondozásában, a BME Szociológia Tanszékének támogatásával, amely 2005-ben jelent meg. Az előadók között volt a L'Harmattan–Atelier kiadású kötet egyik szerkesztője, Sonkoly Gábor is, akinek áttekintése az emlékezet technikáiról hasznos kiegészítés az Erdősi Péterrel szerkesztett könyvük BEVEZETŐ-jéhez.

A L'Harmattan–Atelier-kötet terjedelmét tekintve a BEVEZETŐ akár hosszabb is lehetett volna, hiszen a könyvnek az egyes tanulmányokkal szinte egyenlő fontosságú része az a kérdés, hogy milyen hazai kontextusban jelenik meg ez az olvasókönyv. Az örökség mint fogalom magyarországi használata igen sokat elárul az örökség természetéről, nem kis részben azért, mert az örökség folyamatos újradefiniálás alatt álló jelenségcsoport. Ez a kontinuum meghatározás, minősítés, csoportosítás maga az örökségdiskurzus, legalábbis annak gyakorlati része, lévén az örökséghez mindig érdekek kapcsolódnak, és ennek az érdekek nagyon is nem mindegy, hogy az örökségi státusra aspiráló adott jelenség, tárgy, objektum az erkölcsi és anyagi támogatások fontosságának rendjében mikor milyen pozíciót foglal el. Ebben az értelemben az örökség meghatározása és kezelése politikai kérdés: érdekek érvényesítése azért, hogy a múltból ránk hagyományozódott elemek közül mi kerül be az örökség szűkebb körébe és azon belül melyik kategóriába.

Az örökségdiskurzus hazai társadalmi beágyazódása tehát szorosan kapcsolódik ahhoz, milyen értelmet kapnak a kötet szövegei a magyar olvasók között, s milyen hiátusokat igyekeztek a szerkesztők betölteni válogatásukkal. A rövid BEVEZETŐ-n túl a könyv e szempontnak két függelékkel igyekszik eleget tenni: Goda Károly gyűjtésében tematikus bibliográfiát, míg Horváth Ágnes összeállításában az örökség intézményeinek internetes megjelenéséről készült táblázatsort találunk. Továbbá a kötet egyik fejezete a műemlékvédelemtől az örökség felé tapasztalható magyarországi eltolódást tekinti át Fekete Ilona elemzésében.

A hazai közeg specialitásain túl, mint minden hiánypótló kötet, ez a válogatás is minél több igénynek igyekszik megfelelni. Nem szakosodik, hanem indító szövegeket kínál az örök-

ség legkülönbözőbb aspektusainak tanulmányozásához. Az egyetemi olvasókönyv, az angolszász „reader” modelljéhez közelít leginkább. Hat nagy egysége között akad kifejezetten elméleti igényű, benne például André Chastel szövegével, míg más részekben legalább ennyi teret kapnak az esettanulmányok. Ezek földrajzilag is széles merítésűek Németországtól Japánig. Dicséretesen nagy szerep jut közép-európai, például lengyel és cseh tanulmányoknak, és magyar szemmel különösen tanulságos a romániai fejezet. Az elméleti íráskok kiindulópontja is sokszínű. Paul Ricoeur például a pszichoanalízis apparátusát veszi segítségül az „emlékezet sebezhetősége” vizsgálatakor, míg Krzysztof Pomian a nemzet szerepét kutatja az örökség emancipálódásában.

Két tanulmánycsoport külön figyelmet is érdemel. Az örökség intézményeiről, illetve az „örökségbiznisz”, azaz az örökség gazdasági felhasználásának, illetve eleve ilyen motivációjú megteremtésének, definiálásának jelenségeiről összesen hét tanulmány szól, és ez legkevésbé sem túlzás. A tanulmányok kitekintése e két csoportban ugyanolyan széles, mint ahogyan azt eddig láttuk. Az osztrák tartományi múzeumokról szóló esszé például néhol közvetlen párhuzamokat kínál a vidéki magyar közgyűjtemények dilemmáihoz. Az indiai múzeumok bemutatása más tekintetben hasznos: hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy a nem nyugati civilizációk örökségfogalma csupán a helyi hagyományos, külső szemmel nézve etnográfiai típusú jelenségeket öleli fel – holott valójában az emlékezes és múltképzés nyugati intézményei, fizikai és szimbolikus gépezetei, jelesül a múzeumok, egyre jobban beépülnek a nem európai típusú modernizációs programokba is.

Az üzleti világ és az örökség kezelésének kapcsolatát taglaló íráskok közül idehaza is hasznos felismerésekkal szolgál Silvia Dell'Orso elemzése a mecenatúráról és a filantropiáról. Ezek a támogatási formák most honosodnak meg újra Magyarországon, és árnyalt kialakításuk sok súrlódással jár az üzleti és a kulturális szféra között. Ezért érdemes megfontolni ezt az olasz áttekintést, amely bizonyos európai prioritások szempontjából bírálja ugyan az amerikai gyakorlatot, ám annak számos rugalmas elemét átveszi.

Акár a bölcséleti igényű, akár a gyakorlatias elemzések felől nézzük, a kötet rendre az örök-

ség képlékeny jellegét hangsúlyozza. A múltat a ma szemüvegén keresztül nézi, s mivel a jelen óhatatlanul is változó, ezért ennek prizmájában a múlt is az. Ráadásul a jelen nem csupán nézőpontja, hanem tétje is az örökség mint a múlt hagyatékából értékesnek kijelölt jelenségcsoport értelmezésének. A múltból az bizonyul hasznosnak, ami a jelen értelmező erkölcsi, anyagi vagy egyéb pozícióit javítja. Az örökség egyszersmind nem csupán a meghatározói és a fenntartói, hanem a befogadói, a közönsége szempontjából is szubjektív. Számtalan példa bizonyítja, hogy jobban azonosulunk a múlttal a számunkra édes, rokonszenves változatával, még ha tudjuk is, hogy például az adott film vagy a posztmodern skanzen jellegű témapark a történeti anyagot szabadon átdolgozta. Ha ezek után bizonyos mítoszokat, legendákat a történelmi hűség jegyében revidálni szeretnénk, azzal szembeüthetünk, hogy létrehozóik és fogyasztóik egyként ragaszkodnak hozzájuk, és ellenállnak a történelmi objektivitásnak.

Mindez azonban nem értékeli le az örökséget, hanem legalább kétféleképpen értelmezhető a történelemtudomány és általában a szakmai elvárások viszonylatában. A Lowenthal által frappánsan megfogalmazott szembeállítás örökség és történelem között számos érveléssel igazolható, de egyúttal árnyalható, problematikusságában kölcsönösség is tehető e belátások szerint. Maga Lowenthal is részben így tesz a kötetben tőle közölt másik fejezetben, amikor *AZ ÖRÖKSÉG ÉS A TÖRTÉNELEM ÖSSZEFONÓDÁSA* című részben (487.) kifejti, hogy „*a két terület között több hasonlóság van, mint amennyinek tudatában vannak*”. Naivitás lenne ugyanis azt hinni, hogy a történelem mentes attól a típusú prezentizmustól (François Hartog), amely az örökséget valóban mélyen áthatja.

Talán reálisabb úgy fogalmazni, hogy a történelem kutatásának egyik célja a múlttal a jelen érdekektől lehetőség szerint független olvasata, még ha ez elkerülhetetlenül a jelen szemüvegén keresztül valósul is meg; miközben az örökség a szelekció és az átdolgozás hatásai révén eleve, tudatosan „*olyan múltat alkot, amelyet magunkénak érezhetünk*” (Lowenthal), még ha ezt akaratlagos vagy önkéntelen manipuláció révén nemegyszer hitelesnek, objektívnek tünteti is fel.

A különbség történelem és örökség között tehát lényegi és lényeges, de a megvalósulás-

ban gyakran elmosódik. S meglehet, az örökség fabulái szubjektívek, fiktívek, ám éppen a hozzájuk rögzült érzelmi kötődés révén nem egyszer állandóbbak, örökebbek, tartósabb érvényűek az adott közösség számára a történelem néhány kategóriájánál. Ettől rendelkeznek a hagyomány erejével, az egyéninél szélesebb érvényével, a közösséget összetartó hatásával.

S ez vezet az örökség egyik visszatérő, a kötetben is sok helyütt, ugyan csak kimondatlanul, de erősen jelen lévő ellentmondásos vonásához. Lévén a jelen pragmatizmusának függvénye, az örökség folyamatosan változó, tulajdonképpen a kissé hangzatos elnevezésével szemben éppen nem öröknek, hanem mulandónak, a mindenkori érdeklődésnek, érdekeknek hajló módon alakulónak látszik. Alkalmassint az örökség (tudatának) mai divatja is alábbhagy majd idővel – másrészt azonban az örökség (ápolása, újraszületése) iránti emberi igény nagyon is mélyen gyökerező. Egyelőre a jövő dilemmája marad: vajon örök-e az örökség?

Ébli Gábor

OROSZORSZÁG KÉPE MICKIEWICZ „ŐSÖK”-JÉBEN

A mű új magyar fordításáról

Adam Mickiewicz: Ősök

Fordította, a tanulmányokat válogatta

és szerkesztette Bella István

BEZA Bt., 2000. 407 oldal, 1980 Ft

Az Ősök két magyar fordításban áll rendelkezésünkre: az első 1963-ban jelent meg Pákozdy Ferenc tollából, a második 2000-ben Bella István majd két évtizedes munkája eredményeként. Pákozdy jó szándékú dilettánsként nem tudott megbirkózni a szöveggel: érezhetően a nyugatos fordítói hagyomány rímes-daloló verseléséhez igazodott, ám az Ősök nyelvének és stílusának lenyűgöző polifóniájával nem tudott mit kezdeni, s ennek az lett a következménye, hogy az általa előállított szöveg reménytelenül egysíkú. Sem a látomásos szövegrészek lángoló romantikája, sem a drámai

jelenetek vaskosabb, népies, itt-ott naturalista fordulatai, sem a pamflet szatirikus elemei nem érvényesülnek a magyar változatban. S ami végképp használhatatlanná teszi a szöveget: sok helyütt értelemzavaró félrefordítások vannak benne. Bella átültetése viszont valódi revelációként fogott, s már csak emiatt is érdemben kell foglalkoznunk vele. De a kezünkben lévő munka alkalmat kínál arra is, hogy az eredményt látva, eltöprengjünk a műfordítás örök paradoxonján, a verses művek fordításának lehetőségein vagy inkább lehetetlenségén.

A műfordítás folyamata különmemű műveletek egymásutánjából áll. A fordítónak először értelmeznie kell a szöveget (s az interpretáció ez esetben a saját és az idegen elemek összevetését jelenti), s csak ezután következhet az újraalkotás. Ezért beszéljünk az ANYEGIN magyar fordításait összevető Péter Mihály a műfordítás elvi kétlényegűségéről s arról, hogy a műfordító Janus-arcú lény.¹ Verses munkák fordításával kapcsolatban a fordítást művelők és az irodalmárok ma többnyire egyetértenek abban, hogy az eredetihez való hűség kívánalma mint cél jórészt utópia, hiszen az egyes nyelvek verselési rendszerei és poétikai hagyományai alapvetően különbözők, s emögött végeredményben az egyes nemzeti kultúráknak a(z) (anya)nyelvhez kötöttségéből adódó különbözősége húzódik meg. Emiatt lehetetlen a célnyelven megszólaló műalkotást az eredeti nyelven létrehozott eszközökkel újraalkotni. A verses mű fordítójának azzal a paradoxonnal kell szembenéznie, hogy az egyszerű és megismételhetetlen művet úgy kell átültetnie, hogy a befogadó kultúra nyelvén hasson anyanyelvüként. Azaz a fordítónak saját anyanyelvén kell megtalálnia azokat az eszközöket, amelyeket alkalmazva az eredeti műalkotás világképe, poétikája közvetíthető. Az elkészült fordítás pedig aszerint ítéhető meg, mennyire és miként illeszkedik a mű szövege a befogadó kultúra hagyományába, illetve közegébe. A verses művek fordíthatóságának kérdését illetően szélsőségesen szkeptikus Vladimir Nabokov az ANYEGIN angol fordításait elemezve, egyenesen arra a lestűjtő következtetésre jutott, hogy hiábavaló próbálkozás a szövegű (formahű) fordítás. Az orosz származású író a maga részéről inkább le is mond a mű rímes-verses visszaadásáról, miközben egyfajta akadémikus igénnyel, a korról, a műről, a vele kapcsolatos művelődéstörténeti tudnivalók sokaságáról ad tájékoz-

tatást az eredeti mű hosszával vetekedő mennyiségű lábjegyzetekben.

Mások, éppen ellenkezőleg, elismerik a műfordítás létjogosultságát, azzal a természetesen tűnő megszorítással, hogy a fordítás mint fordítás mindig csak az eredetivel együtt létezik: a fordítás létének önállósága nyilvánvalóan relatív. Fordítás és eredeti viszonyának fordításkritika szemszögéből is gyümölcsöző fel fogását adja Szili József, amikor azt írja: „*az eredeti a fordítás állandó (latens vagy explicit) kommentárja, latens esszé a fordításról, egy olyan esszé, amelybe a fordítás beleépül, s így maga is kommentárrá válik: egyszerre az eredeti és önmaga kommentárjává*”.²

Az elkészült műfordítás gyakorlati megítélésének egyik szempontja ezek szerint az lehet, miként értelmezi-komentálja a fordítás az eredeti művet s az eredeti a kommentárt, s vajon ez a kölcsönös kommentár milyen kulcsot ad a befogadó (értelmező) kezébe? Az alábbi fordításkritikai kísérlet – amelyet a fentiek értelmében a kommentár kommentárjának tekinthetünk – azt a kérdést próbálja megválaszolni, hogyan kommentálják a mű magyar fordítói Mickiewicz Ősök-jét?

Az Ősök egyik poétikai jellegzetességét, különlegességét a sajátos töredékes szerkezet, a különböző műfajú és hangvételi részek sorrendje és illeszkedése adja. A lengyel irodalomtörténet az 1823–24-ben született kownói–vilnai Ősök címen ismert II–IV. részt, az Ősök színjátéktörzék I. részét, illetve az 1831–32-ben Drezdában keletkezett III. részt és a hozzáillesztett FÜGGELÉK-et mint sajátos, ebben a sorrendben értelmezendő egészt tartja számon. Ez a sajátos szerkezetű, többféle stílusjegyeit mutató, sok helyütt talányos, mélyen a nemzeti történelem hagyományában gyökerező (emiatt sokak szerint a lengyeleken kívül senki számára igazán meg nem fejthető), ugyanakkor azonban az egyetemes romantika felől nézve is eredeti és nagyszabású mű egy tipikus romantikus hős lelki-szellemi-egzisztenciális drámáját jeleníti meg. Eszerint a szerelmében csalódott és a világban helyét nem lelő, a „*zsvány könyvek*”-ből, azaz a szentimentális irodalomból kiábrándult byroni hős, Gustaw, a III. részben a nemzet jövőjéért és szabadságáért folytatott küzdelemben találja meg új hivatását. Személyisége megújulásának jelképeként új nevet is választ, így lesz belőle Konrad. Mint egy ennek az egzisztenciális választásnak a sü-

lyát hitelesítendő – a III. részben, illetve a hozzá csatlakozó FÜGGELÉK-ben realista ecsetvonalokkal festett történelmi képeket látunk: az elnyomó orosz cári rendszer először a varsói kormányzó szalonjának perspektívájából villan elő, majd azután a hat versből álló versfüzérben egy fiktív útinapló kereteibe helyezve a mindent élesen megfigyelő és rögzítő narrátor szemével látjuk Oroszországot és Pétervárt. Némiképp megtévesztő, valamiféle mellékes közlendőit sejtető címe ellenére a FÜGGELÉK éppen azért szerves része az ŐSÖK-nek, mert az egész mű kompozícióját zárja le azzal, hogy az orosz cári rendszer a bibliai Róssz megtestesüléseként jelenik meg benne. Joggal mondhatjuk, hogy a FÜGGELÉK Piotr pap híres III. részbeli látomására utal vissza, amelyben Lengyelország a népek Krisztusa, akinek szívét a keresztfán a „*ruszki kopja*” üti át. Mickiewicz poétikai gesztusa, amellyel a nemzeti drámát a romantikus történetfilozófia kontextusába helyezi, a FÜGGELÉK révén nyer értelmet azáltal, hogy szinte kézzelfoghatóan érzékíti meg a Sátán birodalmát. Folytatva és bevégezve ezt a romantikus történetfilozófiai logikát, a FÜGGELÉK OLESZKIEWICZ című költeménye az apokaliptikus végkifejletre utal, hiszen a Róssz szükségszerű pusztulásának hitétől áthatott látnok festő, Oleszkiewicz víziójában a névai árvíz képe bibliai özönvízzé stilizálódik: „*Psz! – fönn – a sarki szelek már kibuktak / a jég alól, s most, mint tengeri szörnyek, / Fekete felhőméneken süvöltnek, / A csődör ár jég-béklyóját lerúgta. / Psz! – már megnyílt a mélységek karáma, / Rúg, bűg a csődör, jégzablái törnek, / Már háta habzik az égi csatákban, / Csak egyetlenegy láncszem, és már pattan, / már recsen – hallom pörölyét szívemen...*” (284. k.)

A romantikus látomásköltészet azonban a realista jeleneteket-epizódokat is áthangszerepli: a kormányzó, Novoszilcov báli vendégeinek dialógusait az éjszaka gyötrelmes rémálmainak képsorai kísérik, s a bebörtönzöttek hagyományos képzelgésai festik alá. Az ŐSÖK szövetségét már Julius Kleiner klasszikus interpretációja – amelyből az összes későbbi értelmezés igen sokat merít – feltárta, hozzátéve, hogy a pátosz mégis elsősorban a II–IV. részt jellemzi, noha a mű egyik legmegragadóbb, nagyszabású lírai monológja, a NAGY IMPROVIZÁCIÓ a III. részben olvasható. Itt a végsőkéig megkeseredett Konrad Istennel perlekedik, s kis híján

az istentagadásig jut el. A monológ roppant feszültségét az az ellentmondás tartja fenn, hogy miközben a költő Istennel egyenrangú teremtőnek érzi-tudja magát, szenved hatalma korlátozott voltától, hiszen nem tud harmóniát, boldogságot teremteni sem önmaga, sem nemzete számára. Idézzük most ennek egy részletét, amely Gustaw hiperbolikussá növesztett, sőt szinte kozmikussá tágított énjét jeleníti meg: „*Mesteri / Mester én, magasba / Emelem most a kezem – föl, a csillagokra, / Az égsugár-göbökre, a két orgonára. / Csillagait mind, a szívem / Ritmusára megzendítem. / Millió hang özönöl, hang millió hangol, / Minden hang az én hangom, tudok minden hangról, / Szétszedem mind, összefűzöm / Zenévé, szívárvánnyá, szép szóvá bővülöm. / Villámok vonalára mennydörgést kottázva. // Állj kezem, hogy a világ négy sarkát megáldjam, / Minden csillagfény-moraj megáll mozgásában. / En dalolok, im ez a dal, / E sose múló, végtelen, vad vihar / Átfúj az egész földön, az emberi nemen. / Nyög, fáj, sír, bűg, üvölt, tutul. / Tompán húzza hozzá a múlt. / Minden hang, láng egy dallammá leszen. / Siket hallja, vak is látja: / Ha szellő, hullámot ringat, / Ha szélvész, szálltán sivítgat, / Ha fény, felhők fátyoltánca. // Hozzátok méltó teremtes ének / Ez a dal, Isten, Természet! / Ez a dal maga a nagyság. / Ez a dal halhatatlanság. / Halhatatlant teremték, halhatatlant – itt lenn! / Teremtettél-e többet és nagyobbat – Isten?” (148.)³*

A pátosz felbukkan a III. részhez szervesen csatlakozó FÜGGELÉK-ben is, amelyben az emelkedett hangnem a történetfilozófiai kontextusba emelt lengyel nemzeti sorsdráma apokaliptikus végkifejletét közvetíti.

A másik, alapvetően realista stílusrétegben az epizódok úgy sorjáznak, ahogyan az éles szemű, aprólékos megfigyelő megragadja, és a szigorú ítékezés nemritkán karikatúraszerű ábrázolásban csúcsondik ki. Ez elsősorban a III. rész történeti jeleneteiben, illetve a FÜGGELÉK leíró költeményeiben, az ÚT OROSZORSZÁGBA, a PÉTERVÁR ELŐVÁROSAI, a PÉTERVÁR, valamint a DÍSZSZEMLE című versekben figyelhető meg. Ezeknek a szövegeknek a pamfletszerű realizmusát olykor vaskos groteszk hangütés jellemzi. A merész hangváltások a romantikus látomásköltészet elragadtatott hangjától a maróan szatirikus, olykor szarkasztikus megszólaláson át a vaskosan népies hangnemig terjedő költői eszköztárat mutatnak. Ez a bonyolult, sokféle regiszterben megszólaló stílus és poétika első látásra inkább gátja, semmint ösztön-

zője lehet a fordításnak, főként, ha hozzáveszszük, hogy a mű egyedi sajátosságain túl az átültetést hallatlanul nehezítheti az a nem kevés különbözőség is, ami a lengyel és a magyar romantikát amúgy is elválasztja, vagy legalábbis eltávolítja egymástól. A népiességnek nincs olyan nagy szerepe a lengyel romantika nyelvének formálódásában, mint a magyaréban. Ugyanakkor a magyar romantikában szinte felkelhetetlen a transcendencia nyoma, nyelvben és stílusában egyaránt „földközeli”, köznapibb a lengyelnél.

A mű megértése szempontjából nem mellékes és talán a bevezetőben feltett kérdés megválaszolásához is közelebb visz a keletkezés körülményeinek s ezzel összefüggésben a szerzői életrajz bizonyos tényeinek felidézése. Az 1832-ben készült, önállóan is olvasható harmadik rész – és, noha a keletkezés pontos idejét nem ismerjük, valószínűleg a FÜGGELÉK IS – az 1830-as novemberi felkelés leverése utáni kiábrándult hangulatban keletkezett. Mickiewiczet súlyos lelki furdalás gyötörte amiatt, hogy nem vett részt a felkelésben. Ebből a gyöttrődésből született a drezdai Ősök, amelyből megismerhetjük a mű megírásának apropójául szolgáló történetet, a vilnusi filomaták 1823–1824-ben zajlott perének históriáját, amely csaknem három évtizeddel Lengyelország 1795-ös, harmadik felosztása után, az orosz megszállás alatt álló Litvániában játszódik, s amelyben Mickiewicz – aki maga is e per vádlottja volt – társainak kívánt emléket állítani. A per voltaképpen Adam Czartoryski herceg ellen irányult, aki ekkoriban a vilnai oktatási kerület kurátora volt, s mint ilyen, ő felelt elsősorban az egyetemen és az iskolákban történelemért. A herceget már ez idő tájt is úgy emlegették, mint a lengyel nemzet feltámasztandó államiságának letéteményesét, mint jövődó királyt. Novoszilcov szenátor őt akarta kegyvesztetté tenni, ezért ötlötte ki és szervezte meg az elsősorban a vilnai egyetemi ifjúság meg néhány tucat középiskolás diák és tanár elleni koncepciót. Mickiewicz sorstársa, Tomasz Zan szájába adja az alig százhusz évvel később szerte Közép-Európában általánossá váló eljárás tanulságát. De az, hogy frappánsan hangzik magyarul, annak is köszönhető, hogy a fordító meggősitani tudta a maga hasonló történelmi tapasztalatát, ismeretét: „Ártatlanság? Bakfitty! / A nyomozás és a per nagy titokban zajlik. / Azt sem tudhatod meg soha, mivel is vádolnak. / Védelem? Vád? Egykutya. Magad kell

vádoljad. / Bűnös kell! Minden áron! – Ha török, ha szakad.” (128.)

A filomaták, a tudomány barátai és a filaretek, az erkölcs barátai a nemzeti nyelv és kultúra ápolására szerveztek afféle önképzőköröket: tudományos és irodalmi tanulmányukat közös tanulmányi tervek alapján kívánták végezni, megvitatták olvasmányaikait, Voltaire-t, Rousseau-t és német klasszikus szerzőket fordítottak. A társaságok a Németföldön elterjedt egyetemista szövetségek, a „Tugendbundok” mintájára szerveződtek, ugyanakkor – szertartásait, működésük titkosságát és jellegét tekintve – sok mindent átvettek a szabadkőművességtől is. A felvilágosodás szellemében az önképzés, az erkölcsi öntökéletesedés volt a fő céljuk, abból a megfontolásból, hogy nemzete számára az lehet igazán hasznos, aki maga is értékes egyénné munkálja ki magát. A vihar egy ártatlan semmisség miatt tört ki. „A helybeli gimnázium ötödikes diákjai fölirták a táblára, hogy Éljen a május harmadikai alkotmány – mily édes emlék a lengyeleknek!”¹⁴ A többi a spiclik, provokátorok dolga volt: a társaságokat egykettőre leleplezték. A per áldozatai jórészt tizenkét-tizenhat éves diákok és tanáraik voltak, akiket megkínóztak, és nemritkán életfogytig tartó száműzetésként Szibériába hurcoltak, vagy a cári hadseregbe sorozták be. Maga Mickiewicz 1823 októberétől hat hónapon át raboskodott. A filomaták egyébként az összes vádlott közül a legenyhébb büntetést kapták. A vizsgálati fogás idején túl hármuknak kellett börtönbüntetés letölteniük, maga Mickiewicz pedig több más társával együtt száműzetésre ítéltetett: megtiltották neki, hogy Litvániában, illetve az ún. nyugati kormányzóságokban telepedjen le: az orosz hatóságok rendelkezésére kellett állnia, tanári állást kellett vállalnia egy, a hatóság által kijelölt helységben. Így került 1824 novemberében Pétervárra, ahol az orosz nemesi értelmiség azonnal befogadta: megismerkedett és összeharatókozott a korabeli író- és művésztársaság színe-javával, a későbbi dekabrista felkelés több résztvevőjével, Besztuzsevvel, Rilejevvel, sőt Puskinnal is. Száműzetése valósággal diadalmenetté változott, mert bár rendőri felügyelet alatt élt, s nem hagyhatta el Oroszországot, eközben élénk társasági életet élt, költők, művészek körében tölthette idejét. Az előkelő orosz társaságban nemcsak befogadták, de egyenesen úgy bántak vele, mint maguk közül valóval, műveit megjelentették, a köl-

tőt kézről kézre adták az elegáns szalonokban, ahol rendre elbűvölte a hallgatóságot költői rögtönzéseivel, és sikereit rajongó hölgyek oldalán élvezhette. A dekabristák keserű sorsától valószínűleg az mentette meg, hogy 1824–25 telén Odesszába rendelték, ahol a helyi líceum tanára lett. Majd egy pétervári kitérő után 1828-ban európai körútra indult, amelynek során egyebek közt tisztelgő látogatást tett Goethénél Weimarban, hónapokat töltött tarka és érdekes nemzetközi társaságban Rómában, majd az 1830-as felkelés hírére – Franciaországon át – visszaindult hazájába, de végül nem lépte át a határt, hanem Drezdában telepedt le.

Az az ember tehát, akinek szemével Oroszországot látjuk, nem egyszerűen egy elnyomott nemzet szerencsétlen sorsú fia, hanem egy személyben privilegizált helyzetű szalonszáműzött is, akit a mértékadó orosz művészek és a politikai elit progresszív csoportjai határozott szimpátiával kezeltek, s akinek száműzetése ideje alatti (!) külföldre utazását is befolyásos orosz barátok/barátnők közbenjárása tette lehetővé.

Az 1830-as felkelés kirobbanását követően azonban a cári birodalomban a közhangulat a lengyelek ellen fordult, ismeretes, hogy Puskin is írt lengyelelles verset ez idő tájt. Ráadásul a dekabrista felkelés leverését követően az orosz nemesek egy része is köpönyeget váltott, s maga Mickiewicz családottan tapasztalta, hogy egykori orosz barátai közül nem egy a kegyencék dicstelen, de kényelmes életét választotta. Ennek a bonyolult, a történelmi körülmények hatására változó viszonyoknak mindkét korszakát megörökíti a FÜGGELÉK versciklusa: Nagy Péter emlékműve előtt a köznapi világ kicsinyes érdekellentétein felülemelkedő rokon szellemek ideális kettősét látjuk: „*Két ifjú állt az esős estvében / Egy köpeny alá bújva, kéz a kézben: / Nyugati jöttment, maga a Zarándok, / A zsarnoki cár mártírja az egyik, / Másik az orosz nép nagy fia, látnok, / Költő, kinek dalait egész Észak zengi. / Pár napja csak, de mintha ősidőktől / Ismernék egymást, barátok örökkön. / Lelküik, miként az Alpok iker orma, / Ég fele tör, nem fogja föld különce, / S bár elváltasziá őket a víz sodra, / A kaján idő vad zúgását hallva, / Az a két kőszál egymás felé hajla.*” (224.) Az orosz nép nagy költője beszél – a szabadság hajnalcsillagát várva, az őt egyetértéssel hallgató lengyel költőtársához intézve szavait. Ekkor még nem kétséges, hogy a két nemzet szí-

ne-javát képviselő költőrokonok teljes egyetértésben várják a közös ellenség, a zsarnokság bukását: „*Száz éve tombol s áll. All, nem dől le, és / Mint egy szikláról szakadó vízesés, / Csüng a szabadlék szélén, jéggé fagyva. / De ha majd felsüt a szabadság napja, / S hő nyugati szél száraszt új utakat, / Tócsa leszel-é, bronz zsarnok-zuhatag?*” (266.)⁵

1830 után a progresszív társadalmi csoportok gondolkodásában is változás állt be, s az egykori, nem is olyan régi, a szabadság és a haladás nemzetek feletti prioritásába vetett hit addigra már a múlté: ismét felülkerekedtek a nemzeti ellentétek. Erre a helyzetre reflektál a MUSZKA BARÁTAIMNAK című vers. Ez a FÜGGELÉK függelékeként a művet lezáró költemény felidézi az egykori orosz költőbarátok, a dekabrista felkelésben való részvételük miatt száműzött vagy kivégzett orosz költőtársak sorsát. Mickiewicz nem titkolja, hogy igazi büntetésnek nem az önkényuralkodó szabta száműzetést vagy a kényszermunkát, hanem az egykori szabadsághősök erkölcsi bukását tekinti: keserű sorok szólnak azokról az egykori elvbarátokról, akik a cár kegyéért elárulták az ügyet.

Mickiewicz és az oroszok egzisztenciálisan és lélektanilag egyaránt bonyolult viszonyát persze az is színezte, hogy Oroszország, mint a legfőbb ellenség, s ennek az ellenséges hatalomnak a kulturális megnyilvánulásai a felosztásokkal terhelt XVIII. századtól fogva kiemelkedő szerepet játszottak a lengyelek gondolkodásában. Mickiewicz maga attól kezdve, hogy a húszas évek közepe táján tudatosult benne a cári rendszer elnyomó jellege, igyekezett különbséget tenni az orosz állam és az orosz nemzet (vagy a nép) között: kritikája elsősorban a politikai rendszert és annak eszközeit kárhóztatta. Ugyanakkor bizonyos fokig idealista módon hitt az ún. egészséges nemzeti jellegben, valamiféle szláv eredetű ősmorálban, amely szerinte az orosz embereket jellemezné. Stanisław Pigoń idézi a FÜGGELÉK valószínű keletkezésének évéből, 1832-ből való, ODEZWA DO ROSJAN (FELHÍVÁS AZ OROSZOKHOZ) című írását, amelyben hasonló szellemben fogalmaz a költő: „*Az oroszok nem maradhatnak sokáig a despotizmus vak eszközei, emlékeznek az egykori szláv szabadságra, nemes érzelműek és becsületesek... de hát a német, a kirgiz vagy a tatár ismer-e vajon mást, mint ama cárnak az akaratát, aki őt gazdaggá teszi és felemeli?*”⁶ A FÜGGELÉK-ből azonban valami más és több derül ki az oroszokról: árnyaltabb, habár egyúttal sötétebb is lesz a ró-

luk készített kép, amelyben nyomát sem találjuk a nép idealizálásának.

Mindenesetre valószínű, hogy a személyesen is tapasztalt élményeknek nem kis részük volt abban, hogy a FÜGGELÉK-ben Mickiewicz olyan képet ad az orosz birodalomról, amely nemcsak a korabeli lengyel gondolkodásról árul el sokat (Czesław Miłosz joggal állítja, összefoglalása ez mindannak, amit a lengyelek a XIX. században Oroszországról gondoltak),⁷ hanem a lengyelek oroszjágról olyasfajta sűrítőmánya áll elő, amely alapjául szolgált egy még a XX. században is ható nemzetkép kialakulásának. Az, ami itt Oroszországról leíratik, alapjaiban nem veszít érvényéből a XX. századi gondolkodók szemében sem, legfeljebb más kontextusban jelenik meg. A két háború közötti lengyel gondolkodástörténet talán leghangsúlyosabb irányzatának, a katasztrofizmusnak úgyszólván a vezéreszméje volt a keresztény kultúrát és civilizációt fenyegető bolsevizált „ázsiai” orosz világ réme. Mi sem igazolja ezt fényesebben, mint a katasztrofista Marian Zdziechowski Oroszországgal foglalkozó esszéi, amelyek a Sztálin birodalmaként írják le Oroszországot, ahol a Cár-sztálin helyét a bolsevik Antikrisztus foglalja el.⁸

A zsarnokság, sőt az orosz civilizáció Mickiewicz adta kritikája egybehangzik a kortárs orosz kritikai értelmiség ekkoriban születő eszméivel, elsősorban a misztikus és szabaddkőműves Pjotr Csaadajev gondolataival, de olvastán gyakran az lehet az érzésünk, hogy Gogol szatíráinak megállapításait látjuk-halljuk viszont. A FÜGGELÉK legutóbbi elemzői közül Ryszard Przybylski arra is felhívja a figyelmet, hogy az itt kirajzolódó kép számos eleme – elsősorban Pétervár megjelenítése – Dosztojevszkij vagy Andrej Belij későbbi városábrázolásait előlegezi. (Kép és önkép sok tekintetben hasonlíthat tehát egymásra, nem véletlen, hogy az egyik leghíresebb XIX. századi Oroszország-kép szerzőjének, a francia Astolphe de Custine márkinak az oroszországi viszonyokat – egyébként sok tekintetben Mickiewiczhez hasonló szellemben – kritizáló műve kapcsán a kor orosz értelmiségének több képviselője is megvallotta egyetértését a francia utazóval. Más kérdés, hogy a nyilvánosan hangzott kritikaért az orosz értelmiségi az egzisztenciájával vagy egyenese az életével fizetett.)

Alighanem ebből a rövid emlékeztetőből is

kiviláglik, hogy nyilvánvalóak a mű áthallásai: a közép-európai értelmiség egzisztenciális problémái és sorspárhuzamai, a lengyel múlt és a magyar félmúlt történéseinek összecsengése kellő alapot és motivációt adhatott a fordítónak, s talán nem erőltetett a feltételezés, hogy úgy érezhette: helyette írták. Az olvasó, ha a filomaták peréről olvas, a hidegvérű kegyetlenséggel lefolytatott vizsgálat módszereiben könnyűszerrel ismeri fel a Nagy Terror vagy az 50-es évek pereinek ismert elemeit: az Ösök harmadik része minderről nagyon is realista képet nyújt. Nem kevésbé áthallásos a FÜGGELÉK sem, hiszen a versfízer leíró költeményeiből kirajzolódó Oroszország-képben nem nehéz az alapjaiban rendszerfüggetlen, „jogfolytonos” elemekre ráismerni – azokat a tapasztalatokat mozgósítva, amelyeket az 1945 utáni magyar történelem kínált fel.

Ezekre az analógiákra tudatosan játszik rá a magyar szöveg, nyilvánvaló ez egyebek közt az olyasfajta, többször előforduló, jellegzetesen XX. századi – tegyük hozzá: a magyar szlengből ismerős – kifejezések alkalmazásából, mint a vissza-visszatérő „ruszki” jelző, amely az eredetiben szereplő, jellemzően XIX. századi hangulatú s így a mű világához tökéletesen illeszkedő „*muszka*”-val (*’moskal’*) ellentétben napjainkig tágítja a mű asszociációs mezejét. Úgy tűnik, a műben megjelenített orosz világot a fordító szándékosan úgy ültette át, hogy a magyar olvasó számára is ismerősnek hasson – merthogy alapjában véve olyan tapasztalatot fogalmaz meg, ami a mai magyar olvasó számára is ráismerésszerű lehet.

A nyelvi modernizálás ugyanakkor nem lehet „műidegen”: a fordítónak itt is a kényes egyensúlyra kell ügyelnie, miközben megalkotja a Mickiewicz-mű nyelvének magyar megfelelőjét: természetesen fel kell idéznie a lengyel szöveget, de mindenekelőtt arra kell törekednie, hogy a mű élő és eleven magyar nyelvű műalkotásként szólaljon meg. Bella ezért stílzál, s létrehoz egy, a XIX. századi magyar költészet (főleg Vörösmarty és Petőfi) nyelvhasználatát idéző költői nyelvet. A fordító keze nyomán egy szuverén, egyszerre régies, a XIX. század stílusát imitáló, ugyanakkor modern nyelvezet áll elő, amelynek szókészlete, költői képei és metaforái, retorikai és stilisztikai eszközei, bőven alkalmazzon hangutánzó és hangulatfestő elemei élvezetes, ízes, gondolatgaz-

dag szöveget teremtenek. Bella érezhetően szinte lubickol a szövegben: az IMPROVIZÁCIÓ istenkáromló indulattól fűtött, feszültséggel teli, „objektív líraiságának”⁹ metaforikája magyar fordításban is plasztikusan eredeti: „*Tudd: a szív égeti fel, mit ész nem tudhatott – / Ládd: a teremtés tűzfészke a szívem, / Gyűjtöm, lefojtom lángját, hogy kilője / – Ha akaratom vasmaggá sűrűtem – / A Tagadás ágyúcsője.*” (155.) A népiesre stilizált szövegrészek is ízesen szólalnak meg magyarul (kitűnőek például a CSONGOR ÉS TÜNDE figuráinak nyelvén perlekedő ördögfiak), de Bella különösen a gúnyos, szatirikus részek átültetésében remekel. A szenátor, Novoszilcov ördögöktől sújtott rémlátomásában így éli át kegyvesztetté válását: „*A Cár – Ó Felsége – Ó! A Cár bevonuland! Mi? Rám se néz? szemöldjét vonja – szigorúan? / Ó, ó! Legfonszégesb Úr! Hangom belém szorúl, / S elhal. Veríték és fagy! Vácog minden fogam, – / Ó, Marsallja, én! Hát ez? Hátat fordít, hátat! / Méltóságok, szenátorhad szeme láttára. / Jaj meghalok, meghaltam, sírtömlőcbe zárva / Féreg rág, rovar rohaszt, röhej és vicclárva, / Menekülnek előlem. Ah, mi csönd! Üresség! [...] / És e zsongás – fülemben tücskök másznak esméj: / Másznak esméj, másznak esméj [...] / Iszony e zsvuaj, kuncog e mámor: / Kegyvesztett a szenátor, nátor, nátor!*” (184.) S így szól például magyarul az az önmagában, miniszatíráként is megálló metaforalánc, amely a francia parlament működését idézi fel annak érzékeltetésére, miként jut el a cári parancs a díszszemlére összegyűlt seeregekhez: „*Vagy aki látta a francúz parlamentet, / Mely üstnél százszor viharzóbb, nagy örvény, / Mikor elibe kerül egy új törvény, / És már a viták ideje közelget: / A szabadság-éhkoppos Európa / Azt hiszi, neki szól a levesnóta, / Liberalizmus – bugyog sok száj kútja, / Egy az elején említé a hitet, / Zajong a T. Ház, fújja, nyomja, unja, / A szabadságról szól az, s ugyan kinek. / Majd egy másik királyok alságáról: / Népnymorúságról, zsarnokságról, cárról. / Am: »Napirendre!«. A Ház untan sziszeg – / Mire a pénzügyminiszter egy durung- / Vaskos, nagy büdzsé-tervezettel beront, / Kezdi keverni a kását kamatról, / Vámról, stemplikről, díjról, leltárakról, / Fortyog, forrong, zajg és fröcsög a T. Ház, / Egekig hányja zsvujja tajtékját, / Örvend a terem, a kormány riogat, / S végül megtudja mind-mind az igazat, / Nem másról volt szó, csupán... az... adóról.*” (274.)

Ahogy talán ez a fenti idézetből is érzékelhető, azok a korábbiakban említett tipológiai

különbözőségek, melyek a magyar és a lengyel romantika megfeleltetését nehezítik, a nyelv létrehozása során inkább kezére játszottak a mű „modern”, XX. századi érvényességét hangsúlyozni kívánó fordítónak. A FÜGGELÉK nyelvében nagy szerepet kap ugyanis – a pamflet műfajának megfelelően – az a felvilágosodás kori eredetű, intellektuális szatíra, amely harmonikusnak illeszkedik bele az ezt a tradíciót is átvevő lengyel romantika nyelvébe, de ami a magyar irodalomban nem rendelkezvén jelentős felvilágosodás kori előzményekkel, csak a XX. századi költészetben jut komolyabb szerephez. Ezért a magyar fordításban kifejezetten modernnek hatnak a PÉTERVÁR című vers eredeti falragasz (‘*csirizmány*’)-idézetei: „*Ím egy: Itt lahoz Ahmet, a Kirgiz Khán, / a Lengyel Ügyek legfőbb konstruktora, / Szenátor. – S még egy: Lektüre monsieur Dzsokó, / a párizsi nyelvúnyence, tudora, / Udvari kukta, Vodkaadószedő, / Basszus kórista meg Főtanfelügyelő. / És ott: egy talján, Piacere Gioco. A cári konyha dísznőszállítója, / Kissasszonyoknak illemdét nyit mától. / Főtisztelendő Diener lelkipásztor, / Cár-gyémántrendes lovag, Prédikátor / Ma ígét hirdet, arról prédikál ma, / hogy a Cár Isten kegyelméből Pápa, / Hit s lelk’ösmeret szent Mindenhatója / S egyben fölszólít minden káломistát, / Szociniánust, anabaptistát, / Miképp meghagyá minden Muszkák Cárja, / S a burkus király, Ó hű muskétása, / Térjenek meg, van: új hit s lelk’ösmeret, / Mert egy a pásztor, s egy a gyülekezet. / Ott: Kottamásoló, emitt: Női ruhák, / Gyerekjátékok. Korbácsok, kancsukák.*” (259.)

A FÜGGELÉK, ha úgy tetszik, maga is stilizáció, hiszen egy klasszicista műfajt, a verses szatírárt építi be a romantika jellegzetes műfajába, a fiktív útinaplóba. E költői utazás keretében virtuálisan egyre beljebb kerülünk az ország belsejébe, hogy azután egészen a fővárosig, Pétervárig jutva, a város jellegzetes szobránál, Nagy Péter emlékművénel, illetve éjszaka a Névánál álljunk meg.

A bevezető képsor a filomaták képzeletbeli utazását jeleníti meg a téli tájban. Kietlen, sík, szinte lakatlan táj tárul elénk, amelyen akadálytalanul zúg át a vad téli szél. Mickiewicz itt a tagadás, a hiány kifejezőerejét avatja alapvető művészi eszközzé, s ezzel egyedi hangulatú téli tájképet vetít az olvasó elé, amelyből árad a végtelen orosz puszták komor hangulata: „*Behavazódott, mind vadabb világban / Száll a kibitka, mint szél a pusztában, / Két szemem, mint két szél-*

vészragadta / Sólyom a tél vad óceánja fölött / Földet keresve hiába is köröz, / Oly vad elemek tombolnak alatta, / Nincs hova szálljon, szárnya pihentetni, / Bárhová is néz, érzi, el fog veszni.” (251.)

A magyar fordítás egyértelműen a táj vadságát hangsúlyozza, mert az eredetiben csupán egyszer előforduló jelző a fordításban háromszor kerül elő, egyszer az áthatolhatatlan óceán („*nad oceanem nieprzejrzanym*”), másodszer pedig az idegen elemek („*obce... żywioly*”) is ezt a jelzőt kapják. Azzal, hogy ebben a szakaszban a fordító az eredeti szövegnek egyetlen elemét emeli ki, felerősíti ennek az egy elemnek, a vadságnak a jelentőségét. Ezzel olyan jelentéstér teremtődik meg, amely a későbbi szövegrészekkel, az itt élő ember jellemzőivel hoz létre asszociációs mezőt. A vadság mellett az üresség és a (havas) fehérség e táj jellemzői. A magyar fordításban az expresszívabb, egyszerre ürességet is és a kietlen vidéket is felidéző 'puszta' szó szerepel. „*Oly puszta a föld, oly nem emberforma, / mintha csak tegnap teremtették volna.*” (251.)

A következő szakaszban leírt hóvihár és a szörnyként pusztító észak szél, amely „*a halált hajtja*”, a természeti környezet embertelen voltára utal, s a kegyetlenül kemény időjárás viszonyokat felidéző kép semmi jót nem jósol az emberi világra nézve sem: éppen ellenkezőleg, azt sejteti, hogy az emberi kapcsolatokat is ridegség, kegyetlenség hatja át. A természeti környezet láttató megjelenítése azután átvezet az amorf, kialakulatlan, mintegy a történelem ismert horizontján kívül eső világ megjelenítéséhez.

Az egész versciklusnak két fontos vezérmotívuma, pillére jelenik meg ebben a versben, s ezekre épül rá az oroszország képe a FÜGGELÉK többi darabjában. Az egyik: Oroszország és az orosz nép kulturális-civilizációs hovatartozása (amely fokozatosan tárul fel a természet leírása, az emberi fiziognómia elemzése, majd az épített környezet és az emberi viszonyok ábrázolása révén), a másik az ország uralkodójának alakja. Ez utóbbi motívum többnyire indirekt módon, az orosz élet hétköznapijaiból kiemelt egyes epizódok bemutatása révén jelenik meg: a cárr mindenhol ott van, az élet minden mozzanatában, s ez a mindenütt jelenlét mutat rá a rendszer lényegére, arra ugyanis, hogy minden az egyeduralkodó akaratától függ.

„*Fehér; puszta és üres e táj, mintha / Papírlap len-*

ne, mire még nincs írva – / Ki ír, vajh, reá, tán az Isten uja / Jó emberekkel – sort sorra – beírja, / A szent igazság hitét írja-é be, / hogy itt a vezér az emberszeretet, / S ékes keresztje a vértanúk vére? / Vagy eljön az Úr ősi ellensége, / S e könyvbe karddal és ilyen betűket: / Az ember fia itt láncravert kutya, / S a betlehemi üstökös: kancsuka?” (252.) A költői kérdésben szereplő fogalompár egyszerre több motívummal állítja szembe a kereszténységet (Isten világát) az itt még csak metaforával (az Úr ősi ellensége), utalásszerűen megnevezett sátáni világgal, amelynek a kard és a kancsuka az attribútumai. A kérdés azért is költői, mert a leírás további menetéből bizonyosságot nyerhetünk arra nézve, hogy a föld, ahol járunk s a város, amelyet majd megismerünk, a Sátán birodalma. Tekintettel arra, hogy a műnek ezt az aspektusát Ryszard Przybylski a műfordítással együtt a kötetben megjelentetett tanulmányában alaposan kifejtette,¹⁰ az alábbiakban inkább a műből kirajzolódó sajátos tipológia civilizációs-kulturális sajátosságait vesszük górcső alá. Ebből a szempontból nyilvánvaló, hogy a FÜGGELÉK-ben ábrázolt világ terében az e helyütt a kereszténységgel azonosított európai civilizáció és kultúra horizontján kívül vagyunk.

Nemcsak az utal erre, hogy „*fura formát öltnek*” errefelé a házak, hanem az is, hogy a civilizáció kialakulásának egyik feltétele, az úthálózat sem a másutt szokásos módon jön itt létre, s a feladata sem az, hogy a békés emberi tevékenységeknek – kereskedésnek, áruk cseréjének – teret adjon: „*Cár-ujj vontá meg mindet, Pétervárot.*” Az élet itt a zsarnoki rend fenntartását szolgálja, s az ezt irányító akarat nem törődik a már meglévő emberi településekkel: mindez azt jelzi, hogy egy militarizált országban járunk, amelynek uralkodója az országnyi hadsereget és a rendőrséget is egy személyben irányítja: „*A cár dönti el, ki, mikor s hol harcol.*” Nem véletlen az sem, hogy a cári parancsra „*valakit lefogni*” száguldó kibitka megszokott látvány errefelé.

Továbbhaladva, a képzeletbeli utazás során azt látjuk, hogy a tájhoz hasonlóan az itt élő ember is vad és idegen. „*Láttam emberét – mind, mind mint a szálfá, / Bikanyak, széles mellkas, vas a válla. / E nép, mint Észak minden fája, vadja, / Űde és erős, egészséges fajta. / Ám, mint a síkság, olyan mindük arca: / Űres, nyílt, tiszta, és – vadság uralja.*” (253.) Ennek megfelelően a szem, mely köztudomásúan a lélek tükre, itt csak üresség-

get áraszt: „*Itt az emberek szeme nagy és tiszta, / Mint e széles föld, s ha háborog a lélek, / Nem riad, meg sem rezzen a pupilla, / Panaszkodván sem hamvad ki fénye. / Messziről nézvést – nagyszerűek, csodák. / Lelkükbe nézve – mind kiholt pusztaság.*” Az itt élő emberek jelleme – az őket körülvevő környezethez hasonlóan – amorf, képlékeny, ismeretlen jövőt rejtő alkatuk félelemmel tölti el a szemlélőt, hiszen nem tudni, vajon az idő múlása jó vagy rossz irányban hat-e majd rájuk: a jövő a legellentmondásosabb lehetőségeket rejtheti magában. „*Testük is daróc, láncból szőtt szövetség, / Abban telet ki a báb-hernyó lélek, / Szárnyait óvja, szabadulására / Hímezi, készül a szép suhanásra. / Ám ha kisüt a szellem napvilágra, / Mi szabadul ki, ha fölhasadsz, lárva, / Fénypillangója száll-é a magasba, / Vagy éji lepke, a sötétség fattya?*” (253.)

Természetesen adódik a kérdés, kinek vagy minek a szemszögéből nevezhető idegennek az orosz világ és embere? Legtalálébban talán a lengyel származású angol író, Joseph Conrad egyik regényének címével válaszolhatnánk: NYUGATI SZEMMEL. Azaz a művelt európai szemével, aki kívülről és egyúttal kissé felülről is szemléli az orosz világot, amely nemcsak furcsa és idegen számára, de megmagyarázhatatlan és emiatt titokzatos félelemmel teli is. Mickiewicz is európainak érezte magát, s az európai kultúra és mentalitás szemszögéből tűnt számára idegennek mindaz, amit az oroszoknál megfigyelt. Conrad regényének narrátora, az oroszul jól beszélő angol nyelvtanár értelmességgel vegyes félelemmel szemléli a genfi „Le Petite Russie” orosz emigránsainak viselkedését, s az övéhez hasonló érzelmekkel méri fel a FÜGGÉLÉK elbeszélője is, mennyit érnek Oroszországban az európai mértékek és hagyományok. Nem kétséges, hogy oroszok és lengyelek viszonyának, a megszállók és az alávetettek kapcsolatrendszerének a műben ábrázolt civilizációs és kulturális modellje számunkra is ismerős lehet.

A látottak mindenestül ellenséges érzelmeket váltanak ki a szemlélőből. Már magának a fővárosnak az alapítása is ellentmond az európai hagyománynak: „*Görög és latin időkben az ember / Isten mellé bútt, így épített házat. / Nimfaforrásnál, a szent ligetekben / Rakatott hegyre óvó pajzsnak várat. / Így épült hajdan Athén, Róma, Spárta. / A lovagkorban, mint a fecskéfészkek, / A várak alá viskók épülének, / Rábitva maguk azok*

oltalmára. / Gázlók mellé is települt számos, / S évszázad során lett a révből város. / Mindről mondható, Istenek emelték, / Vagy egy-egy nagyúr, vagy épp egy mesterség. // De honnan lett e főváros, a muszka? / Hogy támadt kedve százezernyi szlávnak / Idemászni, e világvégi zugba, / Mit csuhonoktól, s a víztől zabráltak? / Itt a föld nem ad se mannat, se kenyeret, / Itt a szelek csak havat s esőt hordnak, / Túl forrók vagy túl hidegek az egek, / S mint zsarnok kedély, oly forgandók, zordak. / A Cár akarta, nem a nép e lápos / Földet, ukázra lett e város rajta, / De nem népének, néki: egy főváros. / Mert Mindenható, s hogy az: megmutatta.” (258.) Az európai városalapítási hagyományokkal ellentétben az uralkodó önkénye hívta életre, mintegy önnön hatalma bizonyítékaként.

„*Futóhomokba, lábba, mocsarakba / Beveretettét százezer cölöpöt, / Százezer muzsik testét tapostatta / Alá, s mikor a hullákkal cölöpölt / Alapzat már állt, a hullák fiai / Fogattak kordé, szekér, hajó elé / Hegyeket nyúni, erdőket irtani, / S idevonszolni, miképp elrendelé.”* (258.) (Bella ebben a részletben az eredetinel jóval erőteljesebb hatású szöveget hoz létre, mert a „*na palach i cialach Moskalów / Grunt zalożywszy*” = a muzsák testére alapot emelvén kifejezést „*hullákkal cölöpölt alapzat*”-nak fordítja, s még egyszer behozza a hulla szót az eredetiben semlegesebb „*inne pokolenia*” = „*más nemzedékek*” szerkezet fordításában: „*a hullák fiai fogattak kordé, szekér, hajó elé*”.)

Az ilyen módon erőszakkal, parancsra és önkényesen építettett város megjelenésében van valami nem igazi, valami díszlet- vagy maskarádéjelleg. Innen kezdve akár arról is beszélhetünk, hogy az olvasottak szerint Mickiewicz anorganikusnak, művinek, felemásnak látta az orosz civilizációt. Ahogyan a PÉTERVÁR ELŐVÁROSAI, illetve a PÉTERVÁR című versekből kiderül, az orosz civilizáció valamennyi látható építőköve a házaktól (sőt a paloták stílusától és megjelenésétől) a katonai egyenruhák szabásáig egytől egyig európai mintát követ, csak hogy annak mintegy felszínesen átvett mása, jellemző kifejezéssel: „*Świeżo matpione*”, „*fris-siben majmolt*”, tehát szolgálisan lemásolt, s ezért szárnalmas egyvelege. S az eredeti minták itteni torz átszabását jelzi az is, hogy az átvett javakat a maguk módján új funkcióban használják fel. A magyar fordítás szövege a „*hicsipkéz-ték csicsásan*” szófordulattal, ha lehet, még inkább hangsúlyozza a nevetéses újmódi sznobériát s a pusztítás és fosztogatás révén meg-

szerzett javakkal való barbár bánásmódot: „Hogy palotáik itt húzzák fel a Cár / Aljas szolgálói, könnyünk óceánja / S vérünk öntetett eme búntanyákba. / Követ bányászni ama kolosszusnak, / Öszszeesküvést, s hányat, kiagyaltak. / És hány ártatlant száműztek, megölték. / Hányszor szórták szét, s foszták ki földünket. / Míg litván véren, ukrán könnyön, lengyel / Aranyon mindazt megvevők busásan, / Mi Párizs, London kacatja, s nagy heccsel / Palotáik kicsipkézték csicsásan, / Pezsgővel mosták fel a parkett tükrét. / Majd menüettet járva föltüriülték.” (256.)

A város életének menetét is a Cár szabja meg, körülötte forog minden. A hétköznapiak legfontosabb eseménye a cár és az udvari nép sétája: körülöttük vonul fel a színes maskarádé: az udvaroncok és udvarhölgyek, a civil alattvalók különböző csoportjai, amelyeket pergő felsorolás jelenít meg. Személytelenségüket, arcatalanságukat jellemzi egyebek közt, hogy csak ruhájuk egy-egy részlete jelzi ötlétüket, személyek helyett csak tömeget, „tülekvő nyáj”-at látunk. Egy-egy találó vonással megrajzolt, karikatúraszámba menő miniportré adja ennek a résznek az élettelségét. „Tejfeles szájú, divatos tisztbagázs. / Égi meszelők. Egy-egy nyúlánk pika. / Derekek fűzik. Karcsúk, mint a darázs. / Lesúnyt fejével jön a sok csinovnyika. / Föl s le sandítanak, hol kell meghajolni, / Kin kell átnézni, s kit sárba taposni.” (261.)

Szó sincs azonban valami vidám karneváli hangulatról, a báméskodókat és a különböző rendű-rangú civileket gerinctelen, szolgálaleltű, üresfejű, hiú parazitáknak látatja a narrátor. „Csontja sincs már, úgy hajlong, görnyed kétrét / E nyelvén csúszó, csúf skorpió népség.” (Uo.)

Az alakok kizárólag a cárhoz fűződő viszonyukban kerülnek elő – a soknemzetiségű hadsereg besorozott katonái, tiszték és főtisztek, az udvari nép. A cártól való egyoldalú függés rangsortól függetlenül az egyszerű sorkatonára éppúgy érvényes, mint a nagy hatalmú generálisra. A szolgálaleltűség, a talpnyalás ezeknek az embereknek a testét-lelkét megnyomorítja: „Egy generális bátran megy halálba, / Golyó, ha éri, rámosolyog a cár; / Am ájuldozik, sápad, s az halála, / Ha nem vetül rá kegyes cári sugar.” (271.)

Már az ÚT OROSZORSZÁGBA című versből kiderült, hogy ez az állam erősen militarizált. Nem véletlen hát, hogy a DÍSZSZEMLE a ciklus fontos verse, mert a „szhyeppehosszat özönlő seregke”, a „sok és sokfajta zöldmündéros ember” szem-

léből – részben az egészet – ennek a militarizált országnak a működését ismerhetjük meg. A hang itt is gúnyos: a sereg felvonulása és mozgása a rovarok nyüzsgését idézi a szemlélőben: „eldönteni, melyik, milyen ezred, / Rovarász elme éles szeme kéne, / Ki sárból nyüzsgő nyüveket rendezget, / S mind besorolja a maga rendjébe”. (268.) Az orosz hadsereg lényege a sokaság, a nagy tömeg, megjelenését a külsőségek – az öltözékek és a kiegészítők cári reform szabályozta rendje teszi látványossá, vagy inkább, ahogy Mickiewicz látatja, afféle cirkuszi látványosságá: „Trombita jelzi – jönnek a lovasok, / Száz és száz huszár, dragonyos, ulánus, / Süveg és sapka és csákó kavarog – / Azt is hihetnéd: mesterkalaposok / Munkáit hozza mustrára az árus. / A cári ezred! – Sok, karótnyelt flaska, / Mellükön rézvért, mint egy szamováron, / Lovuk feje meg a szamovár csapja. / Ennyi szín, fegyver nincs is a világon, / Legjobb hát lovuk szerint tartnom számon. / Ezt mondja az új hadásztaktika is, / S megfelel minden orosz szokásnak is.” (268.)

A nagy létszámú hadsereget, az embereket az egyeduralkodó kénye mozgatja, maga a hadgyakorlat is csupán az ő kedvtelése, a felnőtt gyermek játéka, a benne részt vevők a cár bábjai csupán, akikkel azt tesz, amit akar. Az egész díszszemle értelmetlenségét, öncélúságát leplezi le a barokkos nyelvezetű, magyarul nyilvánvalóan Zrínyit imitáló groteszk invokáció, „Múzsám, add mostand száz Homérosz száját, / S az latin nyelveknek ékes szószólását, / Add nekem minden számvevők pennáját, / Felsorolhatnom ezredesi számát, / Tisztje, altisztje tenger sokaságát, / Hős közlegényi számhatallan árját.” (268.) Majd erre felel a díszszemle menetének leírása végeztével a nyíltan gúnyos önkomentár: „Érzem, mily fennkölt, fenséges e téma. / Ha dallni tudnám, mily dicsfénybe vonna. / De rimróppentyűm, rossz múzsám, alélva / Lehull, s prózába pukkan, döglött bomba. / S e hadgyakorlat fő manőverén ma / Elszundítám, mint jó Homér, én bamba.” (268.)

Az, hogy Mickiewicz nem tartja túl sokra Nagy Péter művét, az orosz birodalom európaizálásának hozadékát, jól látható. Számára továbbra is „a kibitka, ukáz, Szibéria, / Kancsuka” nyilvánvalóan ázsiai attribútumai jelképezik Oroszországot, a modernizáció látszat csupán, nem más, mint „újmódin fúvott ó muzsika”. Hogy „Oroszhont Péter cár civilizálta”, legfeljebb a korabeli nyugati hatalmak szemébe hinthetett port, de a szomszédból jól látni, hogy mi itt a lényeg: „Utódainak nem maradt más dolga, / Mint

huzugsággal tömni a világot, / Szurony-segítni egy-egy zsarnokságot, / Kis vérfürdők, kis tűzvész egy-egy honban. / Egy-egy idegen földet elzabrálni, / Meglopni a hont, s külföldön szétszórni, / Hadd zengje német taps, franciák ó-i / Nálunk milyen erős, bölcs, szent rendet látni.” (273.)

S ha a Díszszemle kicsiben az ország életét képezi le, akkor a díszszemle kritikája az egész rendszer kritikája is, s ez nyilván úgy lehet teljes, ha a másik oldalt, a rendszer áldozatait is számba vesszük. Emiatt jelennek meg a letaposott, megfagyott, ágyúk és lovak nyomorította bakák. Mickiewicz Oroszország-képe ezzel lesz teljessé: ennek a résznek a jelentőségét mutatja az is, hogy a leírás nagy terjedelemben foglalkozik az emberszámba sem vett, megnyomorított katonákkal, szolgálkával, tisztekkel és altisztekkel. Ezekből a sorokból egészen másfajta hangulat árad, mint az előzőekből: a szatirikus hangot az áldozatokkal szolidáris hangütés váltja fel. A költő és az ő szavait megszólaltató, vele maradéktalanul azonosuló fordítója itt az uralkodó bábjaiként mozgó arc nélküli tömegek valódi kiszolgáltatottságát, a testi épségüket semmibe vevő kegyetlen bánásmódot s az értelmetlenül, kizárólag a cár játéka kedvéért elpusztított életek hiábavalóságát leplezi le az áldozatok sorsának felvillantásával. „Elment mindenki: néző és színésze. / A puszta, üres téren ott virít / Hús hull: annak az uniformisa / Fehér: lovas volt. Amannak színére / Semmi se vall már, úgy földbe taposták / A lópaták, a rohamzó lovasság. / Pár megfagyott, az arcvonaltól messze, / Osszlopként álltak, célt és irányt adva, / Az meg ellévedt, s a gyalogos hadban / Úgy vágták kupán, holtan esett össze. / Most viszik őket a polcáj-szolgák / Temetni: mindegy, holt, félholt vagy ájult. / Ez bordatörött, azt meg elgázolták: / Derékban vágta ketté egy nagy ágyú. / Bele bugyrából vér fröccsent, s barna sár, / Három mézonyút üvöltött a szája, / Órnagya meg: Kuss! még meghallja a cár! / A szoldát meghal, de hallgat urára, / Hát fogszorítva halt, gyorsan rádobták / Köpenyét, korán volt még, s haláltusa / Láttán a cárnak elmegy a gusz-tusa, / Ha éhgyomorra vért, húscsapatot lát – / Kegyencin csattan rosszkedve ostora, / Ha dühöd-t-morcan tér meg, a palota / Megterített, dús asztala hiába, / Rá se tud nézni a húsok hadára.” (277.)

Ha az eddigiekben jórészt – és méltán – a fordítás értékeiről volt szó, talán nem tűnik kicsinyeskedésnek, ha említést tesztek egy sajnálatos veszteségről is. A zárórészben olvashatók a híres sorok, amelyekben Mickiewicz az orosz

nép iránti részvétét fejezi ki. Itt ugyanis a fordítás kevésbé sikerülten közvetíti az eredeti költői kép emelkedettségét, hiszen a tömör és expresszív kifejezés, „a rabság heroizmusa” helyett a hűségről szól: „Ó, szegény szláv, te! Mert fájsz nekem mostan – / Jaj, árva nép, te! Úgy fáj a hűséged, / Mert holtig hordod, mint hősiességet.” (280.) (Jól hangzik ugyan magyarul, és a Bella által kedvelt alliteráció is hatásos, de mégis kevesebbet ad.) Ne legyünk mégsem maximalisták. Fordítás valószínűleg nem képzelhető el efféle veszteségek nélkül, ez a dolog természetéből adódik. Örülünk annak, hogy a FÜGGELÉK átültetésével Bella érvényes és értékes munkával gazdagította a magyar polonisztikát. Mi több: olyan módon sikerült közvetítenie Mickiewicz Oroszország-képét, hogy azt magyarként is a magunkénak érezhetjük.

Jegyzetek

1. Péter Mihály: „PÁR TARKA FEJEZET CSUPÁN...” PUSKIN JEVGENIJ ANYEGIN-JE A MAGYAR FORDÍTÁSOK TÜKRÉBEN. Bp., 1999. 10–11.
2. Szili József: VERSFORDÍTÁS – ESSZÉBEN. In: Kabdebó Lóránt et al. (szerk.): A FORDÍTÁS ÉS AZ INTERTEXTUALITÁS ALAKZATAI. Anonymus, Bp., 1998. 195.
3. Pákozdy Ferenc fordításában: „Mester, / Én mester nyújtom kezem! / Nyújtom föl, föl az égig és rakom a kezem / Csillagokra: zenélő üvegkorongokra, / Gyors vagy lassú mozgást kezdvén, / Csillagokat forgat eszmém, / Szer-teárad milljó hang, íme, milljó hang szól, / Én szerettem mindnyáját, tudok minden hangról, / Illesztgetem, füzömbontom, / Szivárvánnyá, összhanggá, s dallamokká bontom, / Töltöm zengő hangokba s villám-szalagokba, // Kezem levettem s nyúltam túl a világ ormán, / És a játék gömbjei megállóttak némán. / Magam dallok, hallom dalom – / Hosszú és nyújtott, viharzó fuvalom, / Ahány hangja embernek, fújja, járja által, / Mind nyög sirva, bőszen árad, / S tompán ismétli sok század, / És minden zengzet együtt szól, ég lánggal, / Egyre hallom, egyre nézem, / Mint szelet, mely tengert renget, / Hallom röptét, füttyöt zenget, / Látom felhő köntösében. // Isten, rendedhez méltó e dalzengés! / Nagy e dalom, dal-teremtés. / E dal erő, hősi nagyság, / E dal a halhatatlanság! / Örök éltet érzek én, azt teremtek itten – / Nagyobbat ennél csináltál-e – Isten?” A. M.: ŐSÖK. Európa, 1963. 136. k.
4. Kerényi Grácia: MICKIEWICZ ÉS AZ ŐSÖK. In: A. M.: ŐSÖK. 1963. I. h. 8.
5. Pákozdy Ferenc: „Száz éve áll már, ugrik, s nem hull mégse, / Akárcsak bércek ömlő vízesése, / Ha fagytól fogva csüng sziklafalakra: – / Ám mihelyt csillan a szabadság

napja / S e hont nyugati szélnek heve járja, / Veled mi lesz hát, zsarnokság kaszkádja?” I. m. 226.

6. St. Pigoń: DRAMAT DZIEJOWY POLSKO-ROSYJSKI. In: uő: ZAWSZE O NIM. Warszawa, 1998. 452.

7. Vö. Czesław Miłosz: HISTORIA LITERATURY POLSKIEJ. Kraków, 1998. 262.

8. Marian Zdziechowski: EUROPA, ROSJA, AZJA (EUROPA, OROSZORSZÁG, ÁZSIA). Wilno, 1923, uő: WIDMO PRZYSZŁOŚCI (AJÖVŐ KÍSÉRTETE). L'Âge d'Homme, Lausanne, 1983, uő: W OBLICZU KOŃCA (SZEMTŐL SZEMBEN A VÉGGEL). Wilno, 1937.

9. Cz. Miłosz: HISTORIA LITERATURY POLSKIEJ. I. h. 253.

10. Ryszard Przybylski: A BABILONI FOCSÁG. In: Adam Mickiewicz: ŐSÖK. 2000. I. h. 349–368. Ford. Pálfalvi Lajos.

Balogh Magdolna

A TÖRTÉNET VÉGE

Patricia Cornwell: Döglégy

Fordította Morvay Krisztina

Alexandra, Pécs, 2005. 460 oldal, 2800 Ft

Cornwell 2003-ban megjelent tizenkettedik bűnügyi regénye bűn rossz. Ebben különbözik az előtte való tizenegyedtől (amely szintén mind megjelent magyarul).

Az ötvenéves író nő tizenöt éve írja detektív-regényeit, s elnyert velük minden lehetséges krimidíjat, hatalmas közönségsikert aratott, sok nyelvre lefordították. S méltán: eredeti figurákat, izgalmas történeteket talált ki. Nem volt a műfaj géniusza, de kitűnő iparos volt. A műfaj szabályai szerint megalkotta nyomozó-főhősét, a kiváló törvényszéki orvosnőt, dr. Kay Scarpettát, unokahúgát, a komputerzesni, FBI-os, meleg Lucy Farinellit, valamint hűséges barátjukat, a durva, mintaszerűen egészségtelen életet élő, de csupa szív Pete Marino rendőrtisztet. Ők veszik fel a harcot a sorozatgyilkosokkal, akik az újabb detektívregényekben – nyilván a műfaj sorozatjellege okából – valószínűtlenül elszaporodtak.

A bűnügyi történetnek épkézlábnak kell lennie. Ez azt jelenti, hogy ebben a műfajban kivált jól látható az író szerződése az olvasóval. Ezek a konvenciók – a lángeszű alapító atya, Edgar Allan Poe óta – nem változtathatatlanok, de a változások nem lehetnek önkényesek. Az újabb krimikben például a bűnös lelepleződik

ugyan, de gyakran nem nyeri el méltó büntetését. Ennek persze megint csak a szerialitás a strukturális oka: a gonosztevő folytathatja gonosz tetteit még egy következő könyvben is. A korábbi – szintén sorozatszerű – detektívregényekben ez lehetetlen volt, s a rosszfűk a regény végén általában eltűntek a süllyszőben, miközben Miss Marple, Lord Peter Wimsey, Reginald Wexford, Sam Spade, Philip Marlowe, Adam Dalgliesh, Cordelia Gray és annyi más felejtethetetlen nyomozó folytatta tevékenységét. Ebből azt a mélyebb következtetést vonhatjuk le, hogy a megsértett világrend helyreállítása a régebbi detektívregény-íróknak és -olvasóknak szilárdabb érdeke volt, mint a maiaknak.

Scarpetta doktornő eddig is mindig leleplezte, de gyakran nem semmisítette meg ellenlábasaikat. Ezt fölfoghattuk az író és az olvasó közötti szerződés módosításának. Ebben a könyvében azonban a szerződésszegések olyan nagyszámúak, hogy az már bizvást nevezhető botrányosnak.

Kezdem azzal, hogy a DÖGLÉGY voltaképpen nem is Scarpetta-regény. Virginia állam egykori vezető bűnügyi orvos szakértője most tanácsadó és meghívott előadó. Ebben a történetben nem tartja a kezében az eseményeket, gyakran el is tűnik a cselekményből, s csak a történet végső felpörgésében kap – ám ott sem meghatározó – szerepet.

A regény azzal kezdődik, hogy előadás-sorozata alkalmával Scarpetta megismerkedik egy fiatal rendőrnővel, akinek ő a mintaképe. Értjük, mire megy ki a játék: ezúttal Nic Robillard lesz a másodfőszerelő. De erről szó sincs: ahhoz képest, hogy milyen gonddal vázolja fel Cornwell az első negyven oldalon a karakterét, jelentéktelen, alig-alig fölbukkanó epizód szereplővé válik. Ugyanilyen várakozásokkal tölt el bennünket az újonnan föltűnő Baton Rouge-i „coroner” (halottkém) rokonszenves alakja, annál is inkább, mert a regény egy valószínűs odavalósi halottkémnek van ajánlva, de ebben is csalódunk: dr. Lanier is csak statisztika marad.

Hogy megértsük, mi tölti ki a könyv lapjait, ahhoz vissza kell lapoznunk a korábbi Scarpetta-történetekbe. A doktornő nagy szerelmét, Adam Wesley profilkészítő bűnügyi pszichológust 1997-ben meggyilkolták. Jó néhány könyvben gyászolta őt, Lucy és Marino együtt

érző szeretetétől övezve. Az értő olvasóban már az előző történetekben is fölmerülhetett a szörnű gyanú, hogy csak nem fog ez az ember föltámadni. Hát most – hat esztendő múltán – megtette. S mivel a regénysorozatokat együtt gondoljuk el, ez jóvátehetetlen zavart okoz. Kiderül, hogy a manipulációról Lucy és Marino mindvégig tudott. S hiába ad az író néhány hevenyészett és zavaros magyarázatot védett tanúságról, halálveszedelemről és arról, hogy az eltűnés Scarpetta doktornő érdekében történt, ez olyan tűrhetetlen gyámkodás egy ember sorsával, amely visszamenőleg hiteltelenné teszi az unokahúg és a barát empátiáját, de még a főhős életvezetésének oly erősen hangsúlyozott önállóságát, szuverenitását is. S mivel az előző könyvekben is megannyiszor került életveszélybe az orvosnő, az is hiteltelen, hogy Benton miért éppen most lep-lezi le magát.

Lucy, akit rendkívüli tehetségű, zavaros kamaskorú, leszbikus voltát vállaló tüskés rózsának ismertünk meg a korábbi regényekben, maga is csodálatos változásokon megy most keresztül. A kimitől meglehetősen idegen kémregénypatternekkkel Lengyelországba utazik, hogy ott segítőtársával öngyilkosságba kényszerítse – gyakorlatilag megölje – Marino elvetemült ügyvéd fiát. Ez az önbűráskodás mind ez idáig nem volt jellemző rá, mint ahogy az sem, hogy minden magyarázat nélkül ezúttal heteroszexuális.

S most nézzük magát a bűnt. Jean-Baptiste Chandonne, a korábbi regényekből ismert torz farkasember, akinek egész testét és arcát is szőrbőrítja, és impotens sorozatkéjgyilkos, már egy texasi börtön halálsorán várja az ítélet végrehajtását. De ikertestvére, a jóképű, potens és szintén szadista sorozatkéjgyilkos Jean-Paul ali-

as Jay Talley segítőtársnőjével, a rettenetes Bev Kiffinnel még Florida mocsaraiban bujkál, ami nem akadályozza meg őket abban, hogy tíz környékbeli nőt elraboljanak, megkínózzanak és meggyilkoljanak. Ha mindehhez hozzávesszük, hogy családjuk egy rendkívül veszedelmes francia maffiacsalád (Marino fia az ő ügyvédjük), és a kéjgyilkos Talley teljesen normális szenvedélyes éjszakára volt képes a gyanútlan doktornővel egy előző regényben, akkor már régebben is fölmerülhetett a gyanú, hogy mindez kissé túl van spilázva.

A farkasembert egyébként a doktornő korábban – amikor rátámadt, és halálveszedelemben forgott – megvakította. Az is súlyos szerződésesség, hogy most kiderül, noha vaknak tette magát, valójában lát. Patricia Cornwell ebben a karakterben rácsodálkozott a valóban zseniális Thomas Harris híres szociopata hősére, dr. Hannibal Lecterre (igaz, Harris negyed évszázad alatt összesen négy Hannibalkönyvet írt, föltéve, ha 2006-ban valóban megjelenik az ígért folytatás, a *BEHIND THE MASK*). A farkasember is hasonlóképpen szabadítja ki magát a börtönből, mint Lecter. Cornwell egyedül őt hagyja életben, amikor rendkívül sietősen, a százhuszonnégy rövid fejezetből mindössze az utolsó tizennégyben, hatvanhat oldalon, megtalálja és kivégzi a rosszakat, s összetalálkoztatja Scarpettát Bentonnal. „*Jean-Baptiste még mindig szabadon van. A nyomomba fog eredni. Valamikor.*”

De ennek én már nem leszek tanúja. Emlékszem, egy hozzám közel álló idős hölgy milyen elszánt arccal zárta le a televíziót, amikor imádott DALLAS-ában Bobby Ewing föltámadt. Én is megszakítom kilenc éve tartó *liaisonomat* dr. Kay Scarpettával.

Radnóti Sándor

A JÖVŐ FEHÉR FALA ELŐTT ÁLLÓ ÉS ÉLŐ KÖLTŐ

Bella István, 1940–2006

Amikor 1964 februárjában elsős diákként bekerültem az Eötvös-kollégiumba, meglepett, hogy mindenütt költőbe ütközöm: folyosón, nagytanulóban, könyvtárban, hálöhelyen s főként a közeli borozókban: a Mészölyben, Kisborostyánban és a Villányi út eleji pincében. Apránként kisebbrendűségi érzés alakult ki bennem, mert engem csak a történelem érdekelt: nem írtam verset, s erre mehetszékint azt sem hozhattam fel, hogy a versolvasók közé sem tartozom. Megtudtam azt is, hogy a bölcsészkar legnagyobb poétái – Rózsa Endrén kívül – nem a Ménesi úti ősi kollégiumban laknak, amelynek egyik épületszárnyában az Irodalomtörténeti Intézet is berendezkedett az ötvenes évek közepén. (De emiatt még nem ment el a diákok kedve a versírástól.) Ekkor hallottam először Bella István, Utassy József, Ágh István nevét. Belláról mondták, hogy „különc”, mert sohasem lakott egyetemi kollégiumban, valahol a városban vett ki albérletet. Így jószerével azt is gondolhattam, hogy sohasem találkozunk.

A következő év elején azonban egy általam történelminek érzékelt esten megismerhettem őt. 1965 januárjában a diákbizottsági ügyek csütörtök esti megbeszélése során az igazgatói irodában tartózkodtam, ahol társam, a kivételesen prózaíró és nem költő Kiss Sándor említést tett arról, hogy a karácsony előtt megjelent *Tiszta szívvel* című bölcsészkar irodalmi lap bemutatkozó száma körül máris rosszindulatú félreértések gyűrűznek, de a vizsgaidőszak lehetetlenné teszi, hogy épp az érintettek, a szerzők és a legkövetlenebb olvasók beszéljék meg a folyóiratot. Tóth Gábor igazgató úr mit sem sejtve a következményekről, azt javasolta a diákbizottságnak, hogy a tavaszi szemesztert a *Tiszta szívvel* folyóiratról megrendezendő vitaesttel nyissa meg a kollégium. Mire a lap kapcsán a pártközponton is átzúduló és felerősödő és a Szabad Európa Rádió által még nagyobbra habosított irodalmi-politikai botrány tajtéka igazgatónk arcába csapott, a rendezvényt már nem lehetett lemondani. Vagy háromszázötvenen-négyszázan zsúfolódtunk össze a kollégiumi nagyteraszalagóban, amelynek első széksorát komor arcú bőrkabátosok foglalták el, akik nem hagyták magukat igazoltatni, jóllehet végül olyan döntést hozott a diákbizottság, hogy a vitán csak bölcsészhallgatók vehetnek részt, idegenek nem. A bőrkabátosok arra céloztak, hogy ők nem idegenek, mert mindenkit ismernek. A hozzászólások közül számomra Bella Istváné és Utassy Józsefé maradt a legemlékezetesebb. Bella a bevallatlan múltjáról, a torz történelmi tudatról és 1944.

március 19-e és következményei ma is szívünket perzselő szegénybillogáról beszélt, Utassy pedig a József Attila-i gondolat kapcsán – „*az igazat mondd, ne csak a valódit*” – arról szólt, mi a sorsuk azoknak a költőknek, akik az igazság kimondását magától értetődőnek tartják: elhallgatás és elhallgattatás.

Megrendített szókimondó bátorságuk. Róluk elhittem, hogy költők, noha addig egyetlen sorukat sem olvastam. Megtudtam azt is, hogy mindkettejük apja odaveszett a háborúban, s a sorsközösség érzése testvéri közelségbe hozta őket hozzám.

1965 őszére nagyot fordult velem a világ, amelyet váratlan gyorsasággal és szenvedéllyel a költészet töltött ki. Az első verseskönyv, amelyet egy szuszra elolvastam, Bella István 1966-ban megjelent bemutatkozó kötete, a SZAGGATOTT VILÁG volt. E vékonyka könyv CSAK AKI OLYAN FIATAL című nyitóversét személyes vallomásomnak éreztem, az UTÓIRAT EGY SZERELEMHEZ című nyolcsorosát pedig a legszebb szerelmes versnek, amelynek hangulatában az elmúlás sodró szomorúsága fölé keskeny fénypallót vet a szerelemben fájó örökkévalóság utáni vágy.

Csak most, halála után, verseit újraolvasva döbrentett meg, hogy következő kötetének, AZ IFJÚSÁG MÚZEUMÁ-NAK, amely a SZAGGATOTT VILÁG-nál is nagyobb visszhangot váltott ki, s erre bizonyság a fiataloknak ritkán adott József Attila-díj (1970) is, utolsó négy verse közül három – AZTÁN, ÚGY KÉPZELEM, HA ELMEGYEK – a halálról szól. (A sorrendben egymást követő címek is kiadnak egy verssort.) E személyes költői gyászjelentésekben ott lüktet József Attila és Nagy László fájdalmas, szelíd ihlete is:

AZTÁN

*elkaszálhat a szél,
elfűrészelhet a nap.
Zölden, szabadon kinövök a földből.
Csigolyáim fölszállnak, mint a harmat.
Gyöngysor leszek a nap nyakában.
Nők szájában fehér nevetés.
Nincs mit szégyenlenem.
A jövő fehér fala
előtt álltam és éltem.*

Az *éltem* fogalmában ott lüktet a *dolgoztam* is. Erről nemcsak verseskönyvei, mesemusicaljei, szertartásjátékai tanúskodnak, hanem műfordításkötetei is. Érdeklődésében kitüntetett helyet foglal el a finnugor népek költészete mellett a lengyel irodalom is. Ez utóbbi tény emelte személyes ismeretségünket a barátság közelébe. Bella István az orosz mellett jól megtanult lengyelül, amikor az 1960-as, 70-es évek fordulóján – Lázár Ervinnel együtt – hosszabb időt töltött Varsóban. Julian Tuwim, Konstanty Ildefons Gałczyński költészete, Adam Mic-

kiewicz Ősök című drámája iránt akkor lobbant fel az őket magyarul újrateremteni akaró érdeklődés.

Még a hetvenes évek közepső harmadában elpanaszolta, hogy lefordította a Mickiewicz-dráma egy részét, a vilnai Ősök-et, de elvesztette az egy példányban meglévő kéziratot. A baltikumi térség egyik legnevesebb költője, a lengyel–litván–zsidó Szymon Anski élete főművét, a DYBUK (KÉT VILÁG HATÁRÁN) című drámát éppen egy Vlnába tartó vonaton hagyta el, és ebbe majdnem belebolondult. Aztán újraírta a darabot. Reméltem, a veszteség Bella István számára sem lesz végzetes.

Húsz év múlva szólt, hogy vállaljam el az Ősök ellenőrző szerkesztését, mert lefordította az egészet. Meglepett az a műgond, lelkiismeretesség – bár ezzel „csak” a Balassi által megalapozott és Arany által hitelesített magyar műfordítói hagyományokhoz maradt hű –, amellyel a lengyel dráma minden egyes sorával bánt. Mintha saját verset, verseket írt volna.

1997-ben Varsóban nemzetközi irodalmi napokon vettünk részt. Bella Pista tolmács nélkül beszélt. Nagy sikert aratott kissé archaikus lengvelséggel, mickiewiczzi költői veretességgel előadott hozzászólásával.

A sors rendelése folytán 2004 szeptemberében az Urálon túli „Voguliában–Osztjakiában” is együtt jártunk a finnugor írók világtalálkozóján, ahol igazi medveéneket hallhattunk egy vadásztól, aki egy hétig tartó hajóút után jutott el az 540 000 négyzetkilométert kitevő autonóm terület fővárosába, Hanti-Manszijszkba. Mi is hajókáztunk az őshaza folyóin: az Obon és az Irtiszen. A békés szibériai élmények új energiákkal és tervekkel töltötték fel Bella Pistát... És most? Most valósággá vált – és váljon mennyországi sakkjátszma-valósággá is – az, amit az ARCCAL A FÖLDNEK című 1991-ben kiadott kötetében a KARÁCSONYI VERS-ben megírt:

*„Istennel játszom. Már mióta
játszik az Isten velem.
Karácsony este van. Ezer év óta.
Ülünk egy csöndes szegleten
valamely világ zugában.
Játszom Istennel s ő velem.”*

Kovács István